
4•2000

*ROMANO
DŽANIBEN*

ČASOPIS
ROMISTICKÝCH
STUDIÍ

OBSAH

Rozhovor s JUDr. Emilem Ščukou, prezidentem IRU	3
Uplynulo 10 let od založení Sdružení romských autorů	11
<i>Margita Reiznerová</i> Ukázky z básnické tvorby	19
<i>Věra Havlová</i> Vznik a současné postavení psané romské kultury v České republice	24
<i>Helena Demeterová</i> Šune Šny	29
<i>Milan Kurej</i> Ukázky z básnické tvorby	33
<i>Ilona Ferková</i> Kialo, či parno Černý, nebo bílý	40
<i>Vojtěch Fabián-Marcel</i> Písňové texty a poezie	59
<i>Milan Demeter</i> Mimipříběhy	62
<i>Jana Šedivcová</i> Korálky	65
<i>Michal Šamko</i> Papiuskeri paramisi Dědečkova pohádka	68

Romská poezie v pražském metru	76
ROMŠTÍ VÝTVARNÍ UMĚLCI	81
<i>Jana Horváthová</i>	
Romské výtvarnictví v zemích bývalého Československa - 1. část	81
RECENZE - ANOTACE	90
INFORMACE	105
OHLASY	108
LITERÁRNÍ PŘÍLOHA	

ROZHOVOR S JUDR. EMILEM ŠČUKOU, PREZIDENTEM IRU (Praha 19. 9. 2000)

Na V. kongrese IRU (Romani Internacionalno Unia), který se konal v Praze ve dnech 25. - 28. července 2000, byl delegáty ze čtyřiceti států zvolen prezidentem romský politik z České republiky JUDr. Emil Ščuka. Emil Ščuka jako první veřejně na široké mezinárodní platformě deklaroval národní identitu Romů. Před V. kongresem IRU tak učinil už v květnu v Praze na mezinárodním kulturním festivalu Khamoro.

O Roma hine nacija. - Romové jsou národ.

Vyplývá z toho i základní politický cíl, který si IRU pod vedením Emila Ščuky stanovila - získat vyšší status v OSN.

IRU byla založena na I. mezinárodním kongrese Romů v Orpingtonu u Londýna v dubnu 1971. Zde byla přijata romská hymna a romská vlajka. Na druhém kongrese v Ženevě 1978 byl prezidentem zvolen MUDr. Ján Cibula, Rom z Klenovce (SR); tehdy už švýcarský rezident. Pod vedením Jána Cibuly byla IRU v březnu 1979 přijata do OSN - ovšem jen do sekce mimovládních organizací (ECOSOC), a to s nejnižším statutem pozorovatele. V roce 1993 získala status konzultanta.

*O těchto zásadních tématech jsme vedli s Emilem rozhovor, který ve zkrácené podobě otiskujeme. (Tykáme si proto, že se spolu známe dvacet let a nejednou jsme velice úzce spolupracovali. Za předchozího asimilátorského režimu mohl Emil své politikum uplatňovat pouze na kulturním poli: v divadle **Romen**, které jako mladý prokurátor v Sokolově založil, psal pro ně a režíroval je; na festivalu ve Strážnici, kde romský program v jeho režii získal v roce 1988 - spolu s plzeňským folklorním souborem - první místo atd.)*

MH

EŠ: O statutos, so amen hin akana anidro OSN, pes del maškarthemutne organizacijenge, save nane guvernamentosikere. Hin lacho perdal oda, kaj te del informaci, te chudel informaci. Afe politicko lav len nane. Amenge akana kampil politicko statutos, politicko lav. Amen phe:ndam, kaj sam nacija, u mangas, kaj amen the e luma te lel sar nacija. Oda jekm, kaj amen nane amari phuv, amaro them. Sem OSN nane "Organizacija

EŠ: Status, který teď máme (tj. IRU, pozn. MH) v OSN, se dává nevládním mezinárodním organizacím. Je dobrý ke vzájemné výměně informací, ale nedává možnost politického rozhodování. My teď budeme požadovat politický status, politickou autoritu. Prohlašujeme se za národ a chceme, aby i svět nás bral jako národ. Nezáleží na tom, že nemáme vlastní zemi, vlastní stát. Konečně OSN není

jekhetanŭtne themengeri" - afe "Organizacija jekhetanŭtne nacijengeri"! Amen sam nacija biphuvakeri, nateritorijalno, afe sam nacija. Oda nane loko drom te sikhavel, kaj amen sam nacija, te resel pes maŭkar o aver naciji, te thovel avrenge andro űero, kaj amen te likerem nacijake, kaj amen te den than maŭkar o naciji. Afe te oda nane loko, olestar na avel avri, hoj amen kada amaro čačipen mukaha avka, mukaha te naűavel. Te na resaha amaro tel o trin űtar berű, űaj hoj o rezultatos avela tel o biű berű. Afe oleha, so amen mangas the so amen keras, oleha phundravas o drom amare  havenge. Keras lenge o startos.

Andro OSN hin duj bare organi, andre save amen na sam: o "baro beűipen" (valn  shrom    n ) the "v bor pro ochranu bezpečnosti". Amen kamas andre koda "baro beűipen" te avel.

MH: Mange pes igen pačinel kada, so tu phenes: hoj Roma hin nacija. Afe phen mange, sar tu kij'oda av al. Sem kajsi ideja na u ol jekhwarestar, perdal e rat.

"Organizace spojen  ch st t ", nýbrž "Organizace spojen  ch národů". Jsme neteritoriální národ, ale i to je národ. Neni lehk  p resv d it ostatn  o tom, že jsme národ a dostat mezi ostatními národy m sto. Ale to, že to neni lehk , neznamená, že se tohoto práva vzdáme, že je necháme zaniknout. A když nedosáhneme svého během tři, čtyř let, mo n , že dosáhneme výsledku za dvacet let. Tím, co požadujeme, a tím, co d l me, otevir me cestu naűim dětem. Je to start.

V OSN jsou dva velké orgány, kde nemáme členství: valn  shrom    n  a výbor pro ochranu bezpečnosti. Chceme se dostat do valného shrom    n .

MH: Mně se líbí, co ř k ű:  e Romové jsou národ. Jak jsi k tomu doűel? Takov  nápad se přece nenarodí najednou, přes noc.

EŠ: Me imar biš berš kerav buti le Romenca. Phirdom but thema, but phuva, bute Romen džanav pal savori luma. A olestar, so dikhom, mange avel avri sar jekhbareder, hin te džanel, ko sam. Mi na rušen pre ma o Roma, te miro šerutno interesos nane oda, so ela tajsa, so ela pal jekh berš, pal duj berš. Miro jekhbareder interesos hin te dikhel the te džanel, so ela pal o penda berš, pal o šel berš. Hin but godaver Roma, hin but romane organizaciji, so žutinen le Romenge andre lengere sakodivesutne problemi. Ada kampil. Ale amenge kampil te thovel anglal ajsi vizija, so ela pal o šel berš. Amenge kampil strategija, so te kerel na adaives, na tajsa, ale but, but anglal. Kadi strategija me imar but berš kamav te kerel. A te la kamav te kerel, akor mandar phučav, ko sam. Na džanav te phenel, kaj džas, te na džanav, ko sam. Ča te mištes prindžraha, ko čačes sam, akor šaj džas dijader.

Dži akana amenge o definiciji kere nas o gadže. Mi kerde, te o Roma na sas godaver. O Roma na phirenas andro univerziti, na genenas, ta o gadže šaj vakernas, so kamenas. Ocho šel berš ada vakernas: phenenas, hoj sam Egyptana, Saracena, bidevleskere, Tatari, ko džanel, so mek. Phenenas, hoj sam ča socijalno vaj etnicko grupa, so hin te merel avri, "občané cikánského původu". Akana phenen, kaj sam "etnicko minorita". Mi phenen o gadže, so kamen - hin demokracija. Ale, so amen čačes sam, šaj phenas ča amen.

Te me phučav, ko sam, našti dikhav ča mira familija, le Romen andre jekh foros, andre jekh them. Dikhav le Romen pal calo luma! Sem andre luma dživen te na biš, ta dešupandž milionu Roma. Na ča andre Evropa, the andre Amerika, andre Australija the andre Afrika, andre Keňa. Načirla sikhavenas andre televiza, hoj o Roma dživen andre

EŠ: Pracuju s Romy už dvacet let. Projel jsem mnoho států, mnoho zemí, znám se s Romy na celém světě. A z toho, co jsem viděl, mi jako nejdůležitější vyplývá poznat, kdo jsme. Ať se na mě Romové nezlobí, když řeknu, že mým hlavním zájmem není to, co bude zítra nebo za rok, za dva. Můj hlavní zájem je vidět a vědět, co bude za padesát, za sto let. Je mnoho zkušených Romů, existuje řada romských organizací, které pomáhají Romům s jejich každodenními problémy. A to je třeba. Ale taky je třeba mít vizi, co bude za sto let. Musíme mít strategii. Nesmíme se starat jen o to, co máme dělat dnes nebo zítra, ale musíme vidět daleko do budoucnosti. Takovouto strategií se už dávno zabývám. A když ji chci vytvořit, musím se zeptat sám sebe: Kdo jsme? Jenom když skutečně správně pochopíme, kdo jsme, můžeme jít dál.

Až dosud nás definovali gádžové. Budiž, když Romové neměli rozum. Romové nestudovali na univerzitách, nečetli, a tak si o nich gádžové říkali, co chtěli. Osm set let říkali, že jsme Egypťani, Saracénové, pohani, Tataři a kdo ví, co ještě. Ocejchovali nás jako sociální nebo etnickou skupinu na vyměření, jako "občany cikánského původu". Teď říkají, že jsme etnická minorita. Ať si gádžové říkají, co chtějí - je přece demokracie. Ale co skutečně jsme, můžeme říct jen my sami.

A když se ptám, kdo jsme, nemohu brát v úvahu jen svou rodinu, své příbuzenstvo, Romy z jednoho města nebo z jedné země. Myslím na Romy na celém světě. Na světě žije ne-li dvacet, pak nejméně patnáct milionů Romů. A nejen v Evropě! V Americe, v Austrálii, i v Africe, v Keni. Nedávno ukazovali v televizi, že Romové žijí

Keňa. Phiren le verdanenca, čhingeren bakrengere dzara. Pal adi buti dživen. Sar šaj avas minorita, te sam ajcidžene?

MH: Šun, afe hin o Roma jekha gođate tuha? Tu akana sal prezidentos andre IRU, afe vakeres tu vaš savore Roma andre IRU, kaj o Roma hin nacija?

EŠ: But Roma andre IRU pal kada na gondofinenas. N'avľa lenge andro šero, kaj pre kajso phučiben kampil te thovel godi. Paťanas, kaj o punkti kampil te thovel pro sakodiveseskere cikne buťa. Ale akana chudle impulsos, inspiracija chudle. Akana imar phenen: sem oda čačo! Soske imar čirla na phendam oda, kaj sam nacija? Afe vare-save Roma daran. Phenen: Te kavka daha duma, te mangaha statutos sar nacija, oda amenge šaj anel bibacht. So phenena o gadže pre kada? O gadže šaj rušen pre amende, o gadže kada, o gadže kada! Afe me phenav, kaj na kampil te daral! O gadže amenge na kerna lačhipen vaj privilegija, te prindžarena, kaj sam nacija. Kada hin čačipen, avka hin, oda amaro pravos te jel prindžarde sar nacija. Kana tu sar manušni phenes: Me som Milena Hübschmannová, našti tuke aver phenel: Na, tu na sal Milena, tu sal Květa Nováková. Te amen kamas te avel prindžarde sar nacija, bo amen nacija sam, ta oda hin amaro čačipen, amaro pravos.

MH: Ta kada hin čačo. Afe mek šoha andre historija avka na sas, kaj e cikni telekikidli nacija te chudňahas peskero politicko statutos hijaba. Nigda kola bare vaj zorale naciji, so le ciknen tasavenas, na denas le telečhidenge lengero čačikano statutos ča avka. Ola telečhide pen mušinenas vaš peskero čačipen te marel, mušinenas te avel jekhetanarde andre koda, so čačes, zorales mangelas.

i v Keni. Jezdí s vozy a stříhají ovce. Tím se živí. Copak můžeme být menšínou, když je nás tolik?

MH: Poslyš, souhlasí s tebou v tomhle i ostatní Romové? Jsi teď prezident IRU - a mluvíš za všechny Romy v IRU, když říkáš, že Romové jsou národ?

EŠ: Hodně Romů v IRU vůbec takhle neuvažovalo. Nepřišlo jim na mysl, že se musíme soustředit na podobnou otázku. Mysleli si, že body našeho programu se mají týkat každodenních drobných záležitostí. Ale teď dostali impuls, dostali inspiraci - a už říkají: No to je pravda! Jak to, že jsme už dávno neprohlásili, že jsme národ? Někteří Romové se ovšem bojí. Říkají: Když budeme takhle mluvit, když budeme žádat status národa, může to být nebezpečné. Co na to řeknou gádžové? Ale já říkám, že se nesmíme bát. Gádžové nám přece tím, že nás uznají za národ, neprokáží žádnou milost nebo privilegium. Jestliže ty jako člověk řekneš: Já jsem Milena Hübschmannová, nemůže přece druhý tvrdit, že nejsi Milena, ale Květa Nováková. A když my chceme být uznáni jako národ, protože národ jsme, je to skutečnost a je to naše právo.

MH: To je pravda. Ale v historii se ještě nikdy nestalo, aby malý utlačený národ dostal svůj politický status národa zadarmo. Nikdy ony velké či mocné národy, které ty malé utlačovaly, nedaly oněm podrobeným jejich status jen tak. Ti podrobení museli za svoje právo bojovat a museli být jednotní alespoň v tom nejhlavnějším, oč žádali.

EŠ: Akana sam andre koda jekhetañarde. So amen jekhetañarel, hin amari čhib, amari kultura, amari jekhetañi historija, amari moralka. Kij'amari nacija amen phandel oda, so andre amende thode amare daja amare dada, oda, so džal papi pre papende: romañi paťiv, amaro romipen.

MH: Ale hin but Roma, so imar romanes na vakeren, u th'avka pen likerem Romenge. Phenase, o Roma andre Ispanija vaj andre Anglija našade romañi čhib imar anglo duj šel berš, u th'avka keren bari lačhi buti vaš o Roma, andre IRU, u sar phendom - likerem pen Romenge.

EŠ: Avka sas andre historija, hoj o gadže le Romen zorales marenas, te vakerenas romanes. Andre Ispanija lenge angle kada čhingerenas avri o čhiba. Andre Anglija sas aver buti: Odoj but čore gadže phirenas pal e phuv sar Roma, tradenas lenca, dživenas lenca, avka kodi sakodiveseskeri komunikacija le gadženca and'a le Romen kij'oda, kaj vakeren anglicika. Hin but Roma the andre aver thema, so imar romanes na vakeren. Ale sem but bare Čechi anglo duj šel berš, so phenenas "amen sam nacija" - u kamenas pengero them, štatos, vakerenas ča němčika a čechika ina džanenas. E korespondencija imaškar peste kerenas němčika.

MH: Čačo tut hin, misafake (například) o Dobrovský. The e Božena Němcovo sikhľiľa čechiko čhib ča sar peskeri dujto čhib - o Jungmann rovelas, kaj andre čechiko čhib pes na roden "sikhade" lava, so andre němčiko čhib ehin. Oda les and'a kiji'oda, kaj ajse lava korkoro kerďa u barvaľarďa lenca čechiko čhib.

EŠ: Kada, kaj varesave Roma na džanen romanes, kada hin ča technicko

EŠ: V tom jsme teď jednotní. Sjednocuje nás také náš jazyk, naše kultura, naše společná historie, naše morálka. K našemu národu nás pojí to, co do nás vložili naše matky a naši otcové, co se dědí z pokolení na pokolení: romská čest a naše romství.

MH: Je ovšem hodně Romů, kteří romsky nemluví, a přesto se za Romy považují. Dejme tomu ve Španělsku nebo v Anglii ztratili Romové romštinu už před dvěma sty lety, a přesto obětavě pracují pro Romy v IRU, a jak už jsem řekla - považují se za Romy.

EŠ: V minulosti gádžové Romy krutě pronásledovali, pokud mluvili romsky. Ve Španělsku jim za to vyřezávali jazyky. V Anglii to bylo jinak: Tam spousta chudých gádžů kočovala podobně jako Romové, jezdili společně, žili spolu a ta každodenní komunikace s gádži přivedla Romy k tomu, že dneska mluví už jenom anglicky. Ale je hodně Romů i v jiných zemích, co už romsky nemluví. Ovšem i spousta významných Čechů před dvěma sty lety mluvila jenom německy - a přitom prohlašovali Čechy za národ a usilovali o vlastní stát. Česky ani neuměli. Mezi sebou si dopisovali německy.

MH: To máš pravdu, například Dobrovský. Dokonce i Božena Němcová se učila češtinu teprve jako druhý jazyk. A Jungmann nařikal, že čeština nemá "učená" slova, která jsou v němčině. A to ho dovedlo k tomu, že je sám vytvořil, čímž češtinu rozvíjel a obohacoval.

EŠ: To, že už někteří Romové neumějí romsky, je jen technický prob-

problemos. Kada pes del te odkerel - tel o biš, tranda berš.

Me akana duj kurke palpale diňom avri dekretos savore Romenge andre Romaňi Unia, savore funkcijonarene, kaj e filengeri komunikacija maškar amende te avel romanes. A so me dikhav! Phuterav o kompjuteris - andal e Rusija mange filkeren rusika, andal e Bulgarija bulgaricka, andal e Jugoslavija andre serbiko čhib. Sako andre peskere themeskeri gadžikaňi čhib. Mange bi adaj kampelas biše dženen, so sako džanel aver gadžikaňi čhib, kaj mange te kerel translacija. Ale na džal pal kada - keren adaj trin štar gadže, so džanen o čhiba. O problemos hin, kaj bare Roma nane sikhade te kerel oficijalno komunikacija andre romaňi čhib. Gadžikaňi komunikacija šaj uľa tel o purane prezidenti, aľe tel mande našťil Bičhaďom lenge lengere ľila pale: Akana me o prezintos som la Romaňa Unijake a me mangav tumendar romanes!

Jekh čhon palpale somas andre Sofia - odoj o gadže organizinde konferencija terne romane liderenge. Sas odoj o Roma andal e Čechija, andal e Bulgarija, andal e Ungriko. Oficijalno čhib pre konferencija sas angliciko. Me thoďom protestos: Kana keren konferencija anglo romane lideri, soske na thoven duj čhiba? Mi jel angliciko, aľe the romaňi čhib kampel! Aľe so me šunďom, hoj o terne Roma the andro kuloari vakerenas anglicika. The kada me džanav te ačhaľol. On pen sikhade anglicika, kada angle lende has pharo, igen pharo, ta pes akana kamen cera te ašarel, hoj kadi čhib sikhľile. Me kada kavka lav lendar. Aľe amen sam o romane šerale! Kada hin amari butľi, amaro "kempel", kaj e romaňi čhib te buchľaras the te barvaľaras. Amen la kampas te vazdel the te ľikerel.

MH: Aľe pro kongresis vakerenas o Roma štar ďives tosarastar dži raťi romanes! Sako vakerelas peskero

ľem. To se dá během takových dvaceti, třiceti let odstranit.

Před čtrnácti dny jsem vydal pro všechny funkcionáře v Romské Unii výnos, že mezi sebou budeme komunikovat romsky. A co nevidím! Zapnu počítač - z Ruska mi píšou rusky, z Bulharska bulharsky, z Jugoslávie srbsky. Každý píše v jazyce gádžů svého státu. Potřeboval bych dvacet lidí, co by znali všechny jazyky a dělali by mi překlady. Ale o to ani tak nejde - mám tu tři čtyři lidi, kteří dovedou různé jazyky. Problém spočívá v tom, že významní Romové nejsou zvyklí komunikovat oficiálně v romštině. Jenomže neromsky se mohlo komunikovat za bývalých prezidentů IRU - za mě to tak nebude! Vrátil jsem jim jejich dopisy zpátky: Teď jsem prezident Romské Unie já a žádám od vás romštinu!

Před měsícem jsem byl v Sofii - Neromové tam zorganizovali konferenci pro mladé romské lídry. Byli tam Romové z Čech, z Bulharska, z Maďarska. Jednací jazyk na konferenci byla angličtina. Vzněl jsem protest: Když organizujete konferenci pro romské lídry, proč nestanovíte dva jednací jazyky? Ať je to angličtina, ale kromě toho tu musí být také romština. Jenomže co jsem slyšel! Mladí Romové spolu mluvili anglicky i v kuloárech. Já to dovedu pochopit: Naučili se anglicky, bylo to pro ně strašně obtížné a teď se chtějí trochu pochlubit, že se ten jazyk naučili. Takhle to беру. Ale my jsme romští představitelé! Je to naše povinnost, abychom rozvíjeli a šířili romštinu. My ji musíme povznést a uchovat.

MH: Na kongresu ovšem mluvili Romové čtyři dny od rána do večera romsky! Každý hovořil svým dialektem,

dijalektos, u th'avka achafolas jekh avres! A na vakerenas ča "So tadal?" - "Haluški ciraleha." - vakerenas pal o politicka but'a, pal e kultura, pal o socijalna but'a - a sako džanelas te arakhel o lava, kaj te phenel oda, so kamel. Kada sikhavelas, hoj andre romaňi čhib hin bari zor, potencija pes te barvařarel the te buchřol.

EŠ: Amen amenge iřam andre amaro programos, kaj thovaha romaňi mařkarthemutňi Univerzita. Vareko řaj phenel, kaj kada utopija. Ale me pařav, kaj kada keraha. A me pařav, kaj andre kadi univerzita avena but, but Roma te sikhřol. řaj aven the o gadže, save kamen te sikhřol romanes. řaj avel, kaj ola terne romane studenti phuterena nevi historija romaňi the barvařarena e čhib.

Aver drom, sar te buchřarel e čhib, hin e televizija. Na savore Roma kamen te genel. Hin the ajse, so mek te genel na džanen. O phure. Ta pro kongresis phend'am, kaj keraha jekh TV andre Evropa le Romenge - pal o satelitos - a savore ela ča andre romaňi čhib. Oda ela profesijonalno televizija. AA radios kamas andro Hlas Ameriky the Svobodná Evropa. Odoj kamas romano programos nonstop.

Amen kada kamas, amen kada mngas. A hin gořaver Roma andre luma, so oda džanena te kerel. Me imar s:omas andre Amerika pal jekh direktoris, pal aver direktoris. O startos kerd'am. Akana kampil te kerel but politika. Politika the buři.

a přece si vzájemně rozuměli. A přitom se neříkalo jenom "Cos vařila?" - "Halušky s tvarohem." - mluvilo se o politických záležitostech, o kultuře, o sociálních problémech - a přitom dovedl každý najít vhodná slova k tomu, aby vyjádřil, co chtěl. To byl důkaz, že romština má v sobě sílu a potenci se rozvíjet a šířit.

EŠ: Dali jsme si do programu založit mezinárodní romskou univerzitu. Někdo možná řekne, že je to utopie. Ale já věřím, že to dokážeme. A věřím, že na tu univerzitu přijede studovat spousta a spousta mladých Romů. A samozřejmě i gádžové, kteří se budou chtít naučit romsky. A možná, že ti mladí romští studenti otevřou novou romskou historii a budou rozvíjet jazyk.

Další způsob, jak rozvíjet jazyk, je televize. Ne všichni Romové jsou zvyklí číst. Jsou ještě i Romové, kteří číst nedovedou. Ti staří. A tak jsme se na kongrese dohodli, že v Evropě zřídíme televizní vysílání pro Romy. Po satelitu. Všechno bude jen v romštině. Bude to profesionální televize. Rozhlasové vysílání chceme v Hlase Ameriky a ve Svobodné Evropě. Nonstop.

Toto si přejeme a to požadujeme. A jsou ve světě chytří, moudří Romové, kteří to dokáží. Už jsem jednal v Americe s jedním i s druhým ředitelem. Start máme. A teď je třeba politiku a práci.

Mi del o Del bacht, sastřipen - o drom mi avel le Romenge phundrado!
Dej Bůh štěstí a zdraví - ať je cesta Romům otevřená!

INTERNATIONALNO ROMANI UNIA
V. Lumakro Kongreso IRU
 Praga - Štítn 24.7 - 28.7.2000

Programo

24. 7. 2000 - Monday
 aven o delegatura, visitora the keren registracia

25. 7. 2000 - Tuesday
 9 00 Gelem, gelem, akharimos le delegaturen thaj visitoren

9 30 Raporto pale buči ande IRU

10 30 Dumí le visitorengre

12 30 Chaben

13 30 Elekcia la mandatoskra thaj elekcia kra komisiakri
 Buči ando grupi the komisi

19 00 Agor 1 butakro dñves
 Chaben

26. 7. 2000 - Wednesday
 Rekomandacii thaj agora andale expertne grupi

9 00 Rekomandacii the agora andale grupa pe dale edukacia the kultura

9 15 Diskusia

9 45 Rekomandacii the agora andale grupa pe dale romani thib

10 45 Diskusia

11 15 Rekomandacia the agora andale grupa pe migracia

11 30 Diskusia

INTERNATIONALNO ROMANI UNIA - V. Lumakro Kongreso IRU
 Praga - Štítn 24.7 - 28.7.2000

Organizational Headquarters: Dženo, Malá Štěpánská 6, 120 00 Praha 2
 Tel.: (+420) 2-24920160, Fax: (+420) 2-24919099
 Email: romaniunion@seznam.cz, www.romaniunion.org

Pačivale delegati the visitora,

Bachtale sam, kaj tumen kidle avri po V. Lumakro Kongreso IRU. Tumen hin poča te avel the te dikhel kada importantno kidimos le membengro IRU andale savori Luma. Kamas te kerel prezentacia tumara butake, tumara organizaciakre, kulturale problemenge, save tumare Romen hin andre tumari republika.

Po V. Kongreso IRU kamas te kerel exhibicia pedalo žurnalisti, delegatura the visitora avena po kongreso. Kaja exhibicia avela andre "Žurnalističko the propagandističko centro", kamas te del savore informacii pal tumende. Mangas tumen, bičhaven amenge anglal:

- žurnali, gazeti, buletini
- videokazeti, CD, kazeti
- foto, artikli andalo žurnala pal tumari buči
- programo the statuto tumara organizaciakro
- koncepti pe solucia le romane problemenge andre tumari republika

Mangas tumen, te phenen amenge kontakto po manu, so kerla amenca buči pe medializacia ži ando V. Kongreso IRU. Amen leha avaha sako dñes po kontakto Palinkeras tumenge.

O nav le medialno manuškro.

Adresa:

tel., fax:

E-mail:

Adresa:

O nav la organizaciakri, so les bičhaven!

Email: romaniunion@seznam.cz, www.romaniunion.org

Pačivale delegato,

Muk man, te dav tuke andalo nav le Prezidiumosko IRU čače the elementarne informacii palo Kongreso
 V. Kongreso IRU avela andro

24. 7.- 28. 7. 2000 andre Praga the Štítn andro Čecho/Bohemia

V Kongreso IRU e vrenja, than the organizimeskri grupa has kerdži po Prezidiumos IRU andre Oslo andro dñvesa 5 - 7. 5. 2000

O Prezidiumo IRU kerdžas agrimento po organizimeskri grupa IRU, so kerela o V. Kongreso IRU

Komisi

Lovengri W. Famulson, E. Rafael, B. Fischer, S. Palison, V. Kostov, F. Cioba, J. Conti, C. Berco (Romani Criss)

Medialno I. Vesely, Z. Dimov, G. Panushev garo, J. Ackovič - Jugoslavo

Organizimeskri E. Štuka, G. Demeter, P. Mercier, D. Jefremovič, Z. Dimov, I. Vesely

Programoskri E. Štuka, S. Stankiewicz, G. Adam, N. Demeter, R. Bielberger

Mandatno J. Conti - Slovako the aver

Elekivno V. Kostov - Bulgaro, M. Todorov - Švedo the aver

Andro agurune komisi mandatno the elekivno o delegatura po V. kongreso IRU thoven buteder members elekciaba

O Prezidiumo IRU pe peskro kidimos andro Oslo kerdžas agrimento po nevo statuto IRU, so akra bičhol Charta IRU. Tumari kritika, proposali kije Charta IRU, so avla tumenge bičhadži, mangas tumen randen amenge the bičhaven pe amni adresa ži andro 30. iuno 2000 valoda thaj te las tumare ginde the kerla translacia andre tumakre dñiba.

O Prezidiumo kerdžas agrimento po nevo Programo IRU, so avla tumenge bičhado, mangas tumen, randen amenge tumare ginde the bičhaven ži andro 5. iulo 2000 valoda thaj te las tumare ginde the kerla translacia andre tumakre dñiba.

O Prezidiumo IRU kerdžas agrimento pe rezolucia pale Migracia le Romengri the pale bičhadži situacia le Romengri andro Kosovo. Kala rezolucii avla tumenge bičhade, mangas tumen, randen amenge tumare ginde the bičhaven ži andro 5. iulo 2000

UPLYNULO 10 LET OD ZALOŽENÍ SDRUŽENÍ ROMSKÝCH AUTORŮ

Jako historický dokument otiskujeme úryvky záznamu z ustavující schůze, která probíhala na Federálním ministerstvu práce a sociálních věcí Československé republiky. Autentické faksimile nebylo možno z technických důvodů (špatná strojopisná kopie) publikovat, proto uvádíme přepis. Opraveny jsou pouze překlepy, jinak zůstává původní text beze změny.

Ačkoliv deset let je v historii velice krátká doba, v deseti posledních letech došlo k tolika změnám, vznikům a zánikům, že mnohost, rozmanitost a překotnost nejrůznějších neočekávaných a nepřepokládaných dění daleko přesáhla objektivní čas desetileté historie. Je to nepochybně cítit i z dikce a faktografie záznamu.

Ustavující schůze "Sdružení romských literátů" ze dne 30. 11. 1990 FMPSV 10.00 hodin

Přítomní:

*Hosté: pracovníci Úřadu předsednictva federální vlády - paní Gjuričová, pan Haišman
ÚV ROI - Dr. E. Ščuka
dále dle prezenční listiny*

Jednání zahájila Margita Reiznerová a uvítáním milých hostů poukázala na význam tohoto setkání romských básníků a literátů: *"Je nanejvýš nutné a potřebné nadále uchovat, rozvíjet a obohacovat naši překrásnou kulturu a tradice."*

Dále se ujal slova pan Haišman, který informoval přítomné o cestě Václava Havla, prezidenta ČSFR, na Slovensko a o jeho návštěvě romské osady Letanovce a Spišské Tomášovce v okrese Spišská Nová Ves. Poprvé v historii Romů žijících téměř sedm století na východním Slovensku navštívil nejvyšší představitel státu romské osady. S pohnutím a slzami v očích se seznámil v rozhovoru s obyčejnými lidmi s jejich trápením a žalem. Vinou vlády komunistů se v těchto lokalitách zastavil život na úrovni 15. století.

Přítomné seznámil s plánem vydavatel. činnosti ROI její předseda Dr. E. Ščuka. Do poloviny příštího roku by měla vyjít první sbírka rom. básní a povídek, ale už na úrovni čs. knih. Podnik ÚV ROI ROMART by měl romskou literaturu vydávat, být jejím vydavatelem a nakladatelem. V nejbližší době začnou vycházet první romské noviny - týdeník ROI, který bude přinášet informace o činnosti naší strany a o životě Romů vůbec.

Dále se ujala slova Dr. M. Hübschmannová, která přítomné seznámila s těžkostmi vydávání časopisu *Lačo lav*. Největší problém je distribuce, např. na

Slovensku v okolí Bratislavy i jinde *Lačo lav* není k dostání, Romové si právem stěžují na špatnou práci PNS, která buď záměrně či špatným přístupem k práci není schopna či ochotna rozšiřovat náš časopis.

Od nového roku se časopis bude jmenovat *Amaro lav*, bude mít i novou tiráž, redakční kolektiv se bude snažit pracovat co nejlíp. Aby Romové časopis rádi kupovali a oblíbili si ho, je potřeba získat co nejvíc přispěvatelů a dopisovatelů, je třeba psát do *Lačo lav* vše, co zajímá Romy, o jejich problémech a těžkostech, posílat literární práce - básně, povídky, reportáže.

Uvažuje se o zavedení rubriky *Pařiv-Ladž*, v kterých se budou uveřejňovat dobré příklady romských rodin, ale i otiskovat kritika. Je potřeba zagitovat další Romy k přispívání do našeho časopisu, který redakce chce dělat s láskou a dobrým srdcem pro všechny Romy. Dále Dr. Hübschmannová hovořila o jednání s vedením Čs. televize o zavedení pořadu pro Romy. Bude to pravidelné vysílání v rom. jazyce s čes. titulky. V současnosti se hledá vhodný redakční kolektiv s redaktorem s patřičným vzděláním, který by připravoval tento pořad.

Od nového roku bude probíhat kurz pro začínající rom. dopisovatele a žurnalisty, v kterém se mj. budou seznamovat s pravidly romštiny, psaní na stroji atd. Navázala na vystoupení Dr. E. Ščuky, je připraven materiál na vydání pěti knížek nejméně, ale brání tomu finanční problémy.

Jako první tvorba, která by měla být vydána, je práce Dr. Eleny Lackové, naší nejvýznamnější spisovatelky a literátky, která v březnu oslaví významné životní jubileum - 70 let.

Dalším významným literátem je Andrej Giňa, jeho povídky jsou na světové úrovni, dalším Tera Fabiánová a jiní a jiní.

V průběhu jednání ustavujícího sdružení rom. literátů nás navštívil host nejváženější, ministr práce a soc. věcí, pan Müller. Ve svém projevu se kladně

vyjádřil k ROI a její vypracované koncepci řešení rom. problematiky, vyjádřil se kritickým tónem na adresu major. společnosti, že zná Romy jen z té špatné stránky, je zapotřebí se takto častěji sejit a hledat sjednocovací prvky.

Po krátké přestávce se každý z přítomných představil a stručně charakterizoval svou liter. činnost. Pak následovala volba předsedy sdružení. Jednohlasně byla zvolena Margita Reiznerová, místopředsedkyně Milena Hübschmannová, funkci tajemníka bude vykonávat představitel ÚV ROI Jan Horváth. Dalšími členy výboru byli zvoleni pan Junasz, redaktor časopisu Roma, který začíná vycházet na Slovensku, dále paní Gjuričová, mluvčím sdružení byl zvolen pan Horváth z Prahy.

V diskusi vystoupila s velice kladným pohledem na Romy mj. spisovatelka paní Lilly Hodačová. Ve svém příspěvku se vyznala z obdivu a lásky k rom. dětem, pro které napsala pár knížek.

Zpracoval: Jan Horváth

Zápis je doplněn seznamem přítomných. Uvádíme jej zde rozšířený o stručnou charakteristiku jednotlivých účastníků.

Elemír Baláž a jeho dcera **Olga Vnádová** z Náchoda.

Otec s dcerou psali spolu. Ukázky z jejich díla jsou uveřejněny ve sborníku *Kale ruži* a v *Romano džaniben* č. 1-2/1996, s. 102-107. Pan Baláž zemřel ve věku 65 let.

Marta Bandyová ze Sokolova.

Paní Bandyová vedla v Sokolově folklorní soubor, který později JUDr. Emil Ščuka přetvořil na divadelní soubor *Romen*. Marta Bandyová s Emilem Ščukou úzce spolupracovala, v divadle projevila velký herecký a pěvecký talent. Několik jejích básní bylo publikováno porůznu v romském tisku.

Helena Demeterová z Prahy.

Helena Demeterová je sestra Margity Reiznerové. Píše unikátní krátké literární útvary, které je těžké zařadit žánrově. Nejlépe by se pro ně hodil název *Sune - Sny*. Ukázky jejích prací jsou ve sborníku *Kale ruži*. Samostatný sborníček jejích "snů" vydala Margita Reiznerová pod názvem *Rom ke Romeste drom arakhel - Rom k Romovi cestu najde*.

S celým svým rozsáhlým příbuzenstvem emigrovala do Belgie.

Tera Fabiánová z Prahy.

K letošním sedmdesátinám byl jejímu životu a tvorbě věnován prostor ve dvou číslech *Romano džaniben* - č. 1-2 a 3/2000.

Andrej Giňa z Rokycan.

Sborník jeho tří povídek "ze starých časů" vyšel pod názvem *Bijav - Svatba*. Portrét jeho osobnosti s literární pohádkou byl otištěn v *Romano Džaniben* č. 3-4/1999 s. 112-122.

Andrej Giňa publikoval krátké humorky i v týdeníku (později čtrnáctideníku) *Romano kurko*.

Olga Giňová z Vysokého Mýta.

Píše veršiky pro děti, z nichž některé byly publikovány ve slabikáři *Amari abeceda - Naše abeceda*. V *Romano džaniben* č. 3/1998, s. 40-49, byly uveřejněny její krátké povídky.

Ladislav Hlaváč z Chodova u Karlových Varů.

V polovině 90. let emigroval do Kanady. Psal verše, měl v plánu psát příběhy z romských dějin. V rámci *Týdne romské literatury* v říjnu 1999 byl jeho básnické tvorbě věnován pořad.

Jan Horváth (tehdy) z Bílovce.

Známý romský aktivista a básník. Publikoval ve sborníku *Kale ruži*; samostatná básnická sbírka *Tumenge - Vám* mu vyšla v Brně v roce 1999. Jeho portrét jakožto významné romské osobnosti byl publikován v *Romano džaniben* č. 1-2/1999, s. 78-108.

Agnesa Horváthová (tehdy) z Prahy.

Několik jejích básní je uveřejněno ve slabikáři *Amari abeceda - Naše abeceda*. Vrátila se z několikaleté emigrace v Belgii. Další verše a zajímavý pokus o divadelní hru čekají na zveřejnění.

Helena Horváthová (tehdy) z Hradce Králové.

Psala verše pro děti - jejich ukázky jsou otištěny ve sborníku *Kale ruži* a ve slabikáři *Amari abeceda - Naše abeceda*.

Anna Koptová z Košic.

Anna Koptová je známá romská politička na Slovensku. V letech 1990-1992 byla poslankyní Slovenské národní rady. Založila a vedla divadlo *Romathan* v Košicích. Byla spoluzakladatelkou měsíčníku *Romano l'il* vydávaného v Prešově. Nyní vydává časopis *Adaj sam* v Košicích. Překládá do romštiny - např. drama *Krvavá svatba (Ratvalo bijav)* F. Garcíi Lorcy. Ukázka z její poezie vyšla ve sborníku *Kale ruži*.

Malvína Lolová (tehdy) z Prahy.

Její dojemné verše věnované povětšinou matce vyšly v různých romských periodících, mj. i v *Romano džaniben* č. 1-2/1996, s. 42.

Od roku 1996 žije v Austrálii.

Katka Miková (tehdy) z Rokycan.

Proslavila se texty k songům, které zhudebňoval mimo jiné její muž Štefan. Songy zpíval rokycanský soubor *Čercheň - Hvězda*. Většina jeho členů, včetně manželů Mikových, emigrovala do Anglie.

Emília Nasková z Lomnice nad Popelkou.

Ve sborníku *Kale ruži* vyšla ukázka z jejího nesmírně zajímavého životopisného vyprávění. Na překladu celého díla se v současné době pracuje. Na zveřejnění čekají i verše Emílie Naskové.

Vlado Oláh z Prahy.

Jeho unikátní krátké veršované prózy byly publikovány ve sborníku *Kale ruži*. Samostatná básnická sbírka *Khamori Luludí - Slunečnice* vyšla v Praze v roce 1996.

Vlado Oláh, předseda křesťansky orientovaného sdružení *Matice romská*, přeložil a publikoval příběhy z Bible *O Del vakerel ke peskere čhave - Bůh mluví ke svým dětem* a *Janovo evangelium - O evangelium le Jaňustar*. Jeho překlad *Skutků apoštolských* čeká na vydání.

Milena Zemínová (tehdy) z Prahy.

Milena Zemínová je sestra Margity Reiznerové a Heleny Demeterové. Psala verše a krátké příběhy ze života. Brzy po roce 1990 se provdala do Německa a její další literární dílo se k nám zatím nedostalo.

OM KE ROMESTE
ROM ARAKHEL
OM K ROMOVI
ESTU NAJDE

paramisa the sune
povídky a sny

HELENA DEMETROVÁ
le Rapáčiskeri

TRIN PHEŇA
TŘI SESTRY

paramisa
pohádky

ARNOŠT RUSENKO

KALI
KALI

paramisa
pohádky

MARGITA REIZNEROVÁ

Romských literátů bylo už v roce 1990 mnohem více, než účastníků ustavující schůze *Sdružení romských autorů*. Mezi první průkopníky psané romštiny z doby *Svazu Cikánů-Romů* (1969-1973) patřil například redaktor zpravodaje *SCR Romano lil Andrej Pešta*, který byl v roce 1990 již velmi těžce nemocen.

Roku 1990 se nedožil ani nejstarší bratr známého výtvarníka Rudy Dzurka - **Šaňi Dzurko**, vynikající vypravěč, který poté, co si uvědomil, že romsky lze i psát, vložil několik příběhů na papír. Jeho literární činnost však netrvala déle než dva roky - zemřel nedlouho po svých čtyřicátých narozeninách.

Všestranný umělec **Jožka Fečo** (viz jeho portrét v *Romano džaniben* č. 3-4/1997) byl tehdy proslavený nejen jako hudebník, ale jeho příbuzenstvo i známí znali jeho verše a libreta k operetám.

František Demeter (viz *Romano džaniben* č. 1-2/1997, s. 24-28) skladoval v zásuvkách stohy veršů, literárních pohádek a poutavou, dosud nepublikovanou legendu *Romane jile - Romská srdce*.

Několik velice krásných básní a drobných příběhů napsal i historik **Dr. Bartoloměj Daniel**, který se později ovšem věnoval spíše odborné práci než literatuře.

Ze Slovenska zaslala pozdrav prvnímu romskému literárnímu sdružení nejstarší romská autorka **Ilona Lacková**, kterou znají všichni, kdo se jen trochu zajímají o romskou kulturu. (Její životopis byl publikován v knize *Narodila jsem se pod šťastnou hvězdou*, Praha 1997).

Projevu radosti nad existencí *Sdružení* se jeho členům dostalo později i od nejslavnějšího romského autora **Dezidera Bangy**, který už v té době měl publikováno pět sbírek slovensky psaných veršů v prestižních slovenských nakladatelstvích. Po roce 1990 začal "romský Lorca" Banga psát i ve svém rodném dialektu, v tzv. "maďarské romštině".

Další autor, známý a oblíbený mezi romskou mládeží koncem 60. let, byl textař, zpěvák, kytarista, básník a dobrodruh **Vojta Fabián**, syn Tery Fabiánové.

Většina z uvedených básníků byla představena v prvním dvojjazyčném sborníčku romské poezie *Romane gila*, který se po neuvěřitelném úsilí podařilo vydat v roce 1979 - tedy ještě v době oficiální asimilátorské politiky vůči Romům - v Kulturním domě Prahy 8 jako neprodejný "metodický materiál pro kulturní pracovníky s cikánským obyvatelstvem". Třebaže knížka vyšla jen ve dvou stech výtiscích, má svou historickou hodnotu.

Po roce 1990 se pak objevily další romské literární talenty, které kolem sebe začal sdružovat měsíčník *Lačo lav*, později přejmenovaný na *Amaro lav*. Jeho šéfredaktorem byl **Jan Horváth**. Ještě než měsíčník v roce 1994 zanikl, začala **Margita Reiznerová** vydávat měsíčník *Romano gendalos*, který po různých peripetiích vychází pod názvem *Amaro gendalos* dodnes. Jeho současnou šéfredaktorkou je mladá, průbojná a nesmírně schopná profesionální žurnalistka **Jarka Balážová**. Oproti současnému *Gendalu* byl původní *Romano gendalos* mnohem více literárně zaměřen.

Nejbližším spolupracovníkem Margity Reiznerové byl **Gejza Demeter**. Pracoval s ní jako redaktor *Romano gendalos* a později v jejím malém vydavatelství *Romaňi čhib* (*Romský jazyk*). Mnoho z Gejzových napínavých "mulenek" - hororových příběhů o přízracích mrtvých - dosud leží nepřeloženo a nevydáno. V *Romaňi čhib* mu vyšel útlý svazeček hororek nazvaný *Mule maškar amende* (*Mrtví mezi námi*).

Dalším "objevem" se stala **Ilona Ferková** z Rokycan. Ještě před změnou oficiální asimilační politiky vedla v Rokycanech folklorní soubor, pro který psala i drobné scénky. Činnost romských folklorních souborů byla Usnesením vlády ČSSR č. 213 z roku 1972 povolena, a dokonce měla být podporována. Nejedna folklorní soubor zařadil do svého repertoáru i ukázky rodící se romské literatury. Skvělá vypravěčka Ferková pak svá "vakeribena" - skutečné příběhy ze současného života Romů - doslova vychrlila na papír a v roce 1996 je vydalo *Sdružení Romů na Moravě* pod názvem *Čorde čhave - Ukradené děti*.

Podivuhodnou sourozeneckou plejádu tří sester literátek Margity Reiznerové, Heleny Demeterové a Mileny Zemínové doplnil další z osmi žijících sourozenců **Arnošt Rusenko**. Sestra Margita mu vydala vtipné literární pohádky ve sborníčku *Trin pheňa (Tři sestry)*. Všichni sourozenci Rusenkovi působili v souboru *Perumos*, který vedl jejich bratr **Jan-Láďa Rusenko**, později významný romský politik, a právě při přípravě pořadů se umocňoval jejich neobvyklý "rodinný" literární talent. Pozdější politická situace v České republice (Rusenkovi patří mimochodem povětšinou k výrazně "tmavému" rodu) přiměla celé početné příbuzenstvo Rusenků k emigraci do Belgie. I tam Margita, Helena a Arnošt píšou a soubor *Perumos* pod vedením Ládi Rusenka občas vystupuje. To ovšem nic nemění na skutečnosti, že Romové v Čechách a tato země vůbec přišla o velké talenty.

Další, kdo s Margitou Reiznerovou spolupracoval, byl **Emil Cina**, jehož veršiky pro děti měla Margita připraveny k vydání, avšak tento záměr před svou emigrací nestačila uskutečnit. Emil Cina pravidelně spolupracuje při přípravě rozhlasových pořadů *Šunen*, *Romale* ve vysílání stanice Regina.

Asi dva roky doslova chrлил verše **ing. Emil Pokuta**, původem z Kolinovců u Krompach - několik z nich vyšlo v romských periodikách. Pak ovšem jeho literární činnost ustala.

V několika číslech *Romano džaniben* byly publikovány ukázky pozoruhodné tvorby **Heleny Červeňákové** (dnes **Lalíkové**) z Roštáru u Rožňavy (č. 4/1995, s. 47-49, č. 1-2/1997, s. 9-11), začátek novely **Ivety Gabčové** ze Staré Lesné (č. 3-4/1997, s. 141-145), pasoliniovsky drsné příběhy česky píšícího **Milana Demetera** (č. 3/1997, s. 46-49), drobné příběhy slovensky píšícího **Jana Šándora** (č. 1-2/1998, s. 108-114), verše **Rudy Mirgy** (č. 4/98, s. 3), ve čtrnáctidenníku *Romano hangos* (publikovaném od 1999) vyšlo několik básní milovníka poezie **Milana Kureje**, syna insitního výtvarníka Aladára Kureje (viz *Romano džaniben* č. 1-2/1996, s. 109-113). Poutavé a humorné vyprávění z vlastního života a dřívějšího života Romů tu na pokračování uveřejňuje i známý brněnský hudebník **Gejza Horváth**.

V různých romských periodikách i v samostatných sbornících vycházejí literární pokusy té nejmladší generace: Nadace Nová škola zorganizovala už třikrát literární soutěž v romštině pro děti od 7-15 let a nejlepší práce vydala ve třech sbornících *Romano suno I-III*. Práce studentů Romské střední školy sociální v Kolíně a studentů Evangelické akademie v Praze lze najít na stránkách *Romano džaniben*.

Všichni dosud zmínění literáti píšou (nebo psali) v tzv. "slovenské romštině". V posledních letech se začínají písemně projevat i Romové hovořící dalšími dvěma hlavními dialekty na území ČR a SR - tzv. "olašští" a "maďarští" Romové. (Označení není nejvhodnější, ale je vžitá a tedy všem srozumitelná). Olašsky píše zejména kmenový dopisovatel *Romano džaniben* i dalších periodik **Peter Stojka**, v maďarském dialektu napsala svou prvotinu *O dživipen džal dureder* **Hilda Pášová**

a získala za ni druhou cenu v mezinárodní romské literární soutěži v italském Lancianu. Povídka vychází jako literární příloha tohoto čísla *Romano džaniben*.

Je až neuvěřitelné, kolik Romů pocítilo potřebu se literárně vyjádřit, jakmile poznali, že romštinou lze nejen mluvit, ale i psát. To jim ukázal první zpravodaj *Svazu Cikánů-Romů - Romano lil*, který poskytl platformu psané romštině. Svaz fungoval v krátkém období let 1969-1973, než se "normalizační" komunistická politika opět vrátila k asimilační ideologii a praxi. Jakmile se ovšem po listopadu 1989 dostal romské kultuře, jazyku a literatuře veřejný prostor k uplatnění, zkušenost z let existence *Svazu Cikánů-Romů* se realizovala doslova v záplavě literárních pokusů. Došlo k jakési "řetězové reakci", tak obvyklé v romském společenství: ***So kerel jekh, keren the o aver. - Co dělá jeden dělají i ostatní.*** Kdybychom ovšem výbušný zrod romské literatury přičetli pouze jakémusi tradičnímu způsobu kolektivního jednání, velice bychom tím pohnutky k literární tvorbě znevážili. K analýze tohoto jevu by bylo zapotřebí hlubší studii. Zde chceme poukázat na jeden z literárních impulsů, který kdysi při jednom rozhovoru s autorkou těchto řádků vyjádřila Margita Reiznerová:

"Čirla pes o Roma zdžanas sako rat, vakerenas paramisa, ko so predžidila, kerenas pherasa, rovenas, asanas jekhetane. Adadives hin sako andrephandlo maškar o štar fali - o lava, so leske aven andal leskero jilo the andal leskeri godi les tasaven, bo len nane kaske te phenel. Ta manuš len thovel choča pro papiris. Sar čirla thovenas o lila andro caklos u bičhavenas tele le pañeha, pañanas, hoj o caklos varekana vareko chudela u genela, so hin andre. Avka hin amenca, so kamas te phenel amaro čačipen."

"Dříve se Romové scházeli každý večer, povídaly se pohádky, vyprávělo se, co kdo prožil, žertovalo se, plakali jsme a smáli jsme se společně. Dnes je každý uzavřen mezi čtyřmi stěnami - a slova, která se člověku derou ze srdce a z mozku, ho dusí, protože je nemá komu říct. A tak je aspoň vloží na papír. Něco jako když se dříve zavíraly vzkazy do láhve a láhev se pustila po vodě. Ten, kdo svůj vzkaz napsal, věřil, že tu láhev někdy někdo vyloví a přečte si, co je uvnitř. Tak je to i s námi, kteří potřebujeme a chceme vyjádřit svou zkušenost."

Někteří autoři začali psát a po čase přestali, někteří pokračují už po tři desetiletí. Literární pokusy jsou neuvěřitelně početné, uvážíme-li, že romsky psaná literatura se v našich podmínkách zrodila teprve na počátku 70. let dvacátého století. Co ovšem dosud chybí, je literární kritika, která by soustavně a zasvěceně orientovala jak romské autory, tak čtenáře. V tomto čísle, v němž připomínáme deset let od založení Sdružení romských autorů, chceme poskytnout prostor ukázkám alespoň některých romských literátů - známých i neznámých, starých i nových. Dalším dáme příležitost v příštích číslech našeho časopisu. Nevybíráme ovšem jen to, co považujeme za nejlepší - chceme ukázat i práce horlivých začátečníků. Domníváme se totiž, že by romské literatuře velice posloužilo, kdyby se k těmto ukázkám (i dalším známým dílům, pro něž nezbyvá místo) čtenáři kriticky vyjádřili. Zvláště začínajícím autorům by názor čtenářů mohl velice prospět a pomoci.

**Uvítáme proto názory na různá díla romské literatury
(v romštině nebo v češtině či slovenštině).**

Rádi bychom je otiskli v jednom z příštích čísel.

MH

Margita REIZNEROVÁ

UKÁZKY Z BÁSNICKÉ TVORBY

SOSKE ULILOM?

Soske uliřom?
Kaj te baruvav.
Soske bariřom?
Kaj dukh te prindžarav,
kaj te phuruvav.
Kaske phuriřom?
Korkori peske.

PROČ JSEM SE NARODILA?

Proč jsem se narodila?
Abych dospěla.
Proč jsem dospěla?
abych poznala bolest
a zestárla.
Pro koho jsem zestárla?
Jen sama pro sebe.

Praha 1989

ŽIUŽIPEN ANDRO DŽIVIPEN

Žiužipen andro dživipen,
kamiben andro jilo,
žwirina te řikerel,
mianušes pařiv te del,
la Phuva te kamel,
amglo stromos pro khoča te perel,
o řprajta te čumidel...

ČISTOTA V ŽIVOTĚ

Čistota v životě
a v srdci láska,
o zvíře pečovat,
člověku úctu dát,
milovat Zemi,
před stromem pokleknout
a líbat listí...

Praha 1990

Vzpomínka z osady Dušan Oláh 1976

Dušan Oláh: Vzpomínka z osady, kresba propisovací tužkou

KAJ O DROM TE DOKERAS

Kames te denašel - nane kaj.
Savore droma perdal tute phandle.
Rodes, khatar te džal,
arakhes dromoro - aľe žuže bara.
Kames te predžal pre aver sera,
mušines o bara te odčhivel.
Les po jekh bar, odčhives,
phares džal,
čhivkeres barenca,
o bara pre tute peren,
imar na birines.
Kames pale te visaľol,
obdikhes tut -
sal pre jepaš drom.
Našťi visaľos.
E zor andre amende kidas,
kaj o drom te dokeras,
kada drom le Romenge.

ABYCHOM DOKONČILI CESTU

Chceš utéct - není kam.
Všechny cesty před tebou
jsou uzavřené.
Hledáš, kudy bys prošel,
nacházíš pěšinku, ale je samý kámen.
Chceš přejít - musíš kameny odházet,
jiná pomoc není.
Bereš kámen po kameni,
jde to tak ztěžka,
kameny se na tebe valí ze všech stran,
jsi vyčerpán.
Chceš se vrátit zpět,
rozhlížíš se -
jsi v půli cesty.
Nemůžeš se vrátit.
A tak znovu v sobě sbíráme síly,
abychom cestu dokončili,
tu cestu pro Romy.

Praha 1993

František Demeter: *Kosmická vize*, 1997, kresba lixami (majetek autora)

KAMPEL TE NANĎOL

Kampel te nandol,
e mel pal peste te morel,
kada džungipen,
so berša pre amende kidňam.
Kampel pal peste te morel
sa o nalačo,
kaj žuže manuša te avas,
ajse, save samas, kana uliřam.

SUNO II

Suno geřlom,
o Kham našřifa.
Andro suno les rodavas,
chořamen somas,
nařři les arakhavas.
Andre luludřikaři bar aviřom,
dikhav, o Roma odoj!
Saste, bachtale,
khelen, giřaven.
Terđuvás
u dikhavas pre lende,
bachtalo Kham arakhřom.
Jekh Rom ke ma aviřa,
mol te pijel man diňa.
Pařan ma pařan, mařřlom,
sar leske andro jakha dikhřom.
Vastestar man iřa,
andro luludřikano than
manca pařřifa.
Šunav,
o Roma preačhile te bařavel!
Daraňom, so pes ačhifa?
Pale o Kham našřifa?
Izdrav, ča izdrav.
Ma dara!
O Roma pař e jag beřen,
paramisa peske vakeren.

KOUPAT SE, KOUPAT

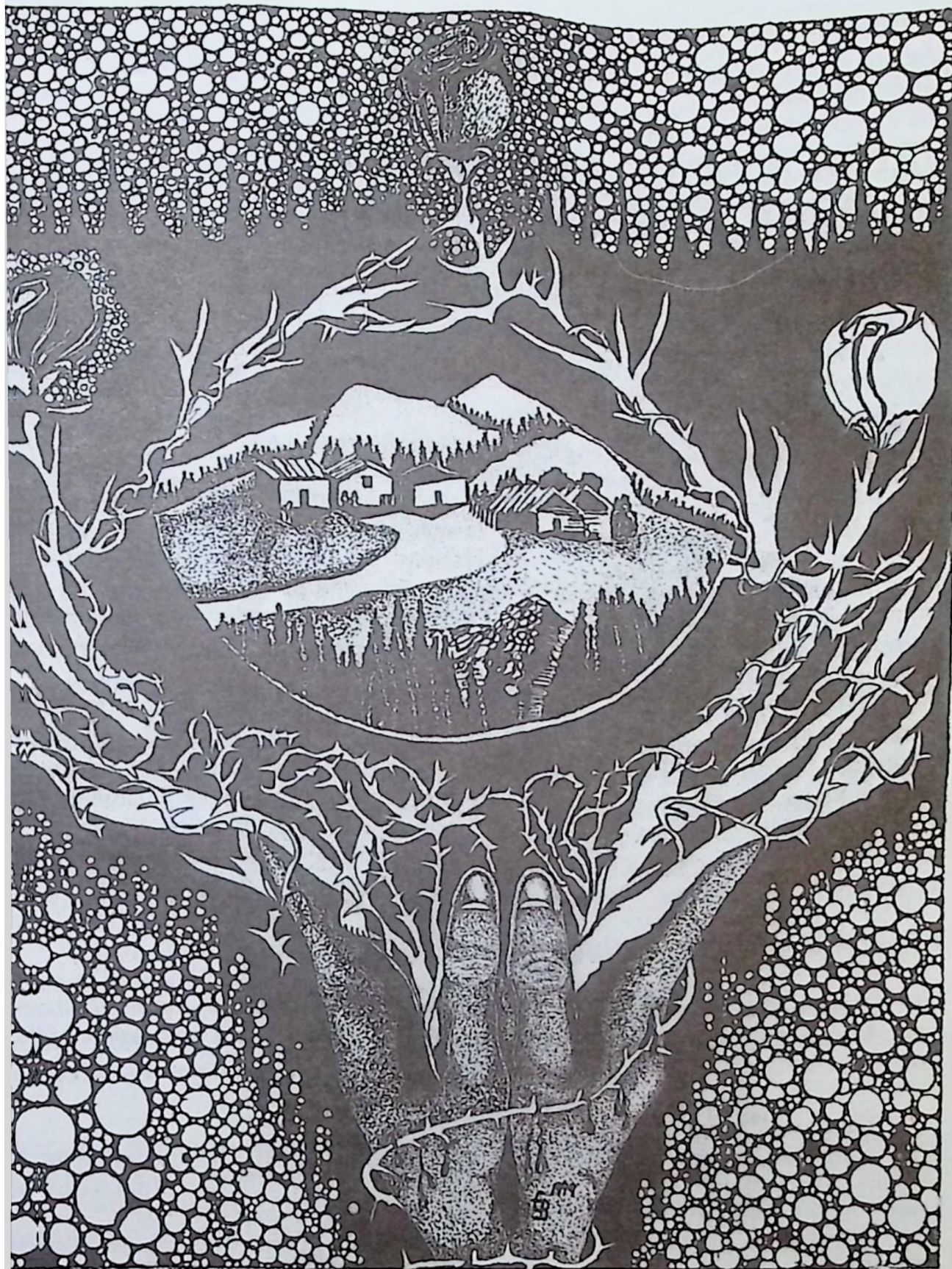
Koupat se, koupat,
smýt ze sebe tu řpínu,
která se za staletí
na nás navrstvila.
Smýt všechno nedobré
a nečisté,
abychom byli znovu nevinní,
jako když jsme se narodili.

Praha 1990

SEN II

Zdalo se mi,
že Slunce zmizelo.
Ve snu je hledám,
rozzlobená,
že je nemohu najít.
Přicházím do zahrady plné květů
a je tu spousta Romů!
Zdraví a řřastní,
tancují, zpívají si k tomu.
Stojím,
dívám se na ně
a nacházím pořehnané Slunce.
Přichází ke mně muž,
dává mi napít vína.
Věřte nevěřte, jsem opilý,
když se mu do očí dívám.
Bere mě za ruku
a uléhá se mnou
do květinového loře.
Slyřím,
Romové přestali hrát!
Lekám se, co to má znamenat?
Snad Slunce znovu nezmizelo?
Celá se chvěji.
Neboj se,
to si jen Romové sesedli k ohni
a pohádky si vyprávějí.

Gent 1996

Ján Berky: *Phuter imar o jakha*, 2000, černá tuš na papíře (ze sbírek MRK)

Věra HAVLOVÁ

VZNIK A SOUČASNÉ POSTAVENÍ PSANÉ ROMSKÉ KULTURY V ČESKÉ REPUBLICE

V následujícím příspěvku bych chtěla prezentovat některé závěry výzkumu, který byl součástí mé bakalářské práce v rámci studia na Institutu základů vzdělanosti UK. Ve svém výzkumu jsem se zabývala sociologickými aspekty vzniku, vývoje a současného postavení psané romské kultury v České republice.

Páteří práce je *Bibliografie romské psané kultury publikované v ČR* (dále jen bibliografie), kterou jsem sestavila. Tato bibliografie je rozsáhlým, chronologicky uspořádaným seznamem veškeré nejvýznamnější tvorby romských autorů, která byla publikována v České republice v letech 1969-1999. Celkem obsahuje 779 literárních položek (mezi pracemi zařazenými do *bibliografie* jsou i významné práce neromských autorů, obzvláště některé odborné práce, celkový počet prací romských autorů je v *bibliografii* 655). V *bibliografii* jsou uvedeny následující kategorie: *rok vydání, jméno autora, název díla, místo vydání, vydavatel, původní jazyk, publikovaný jazyk, k zapůjčení, anotace*.

Základní cíl a smysl této práce spatřuji v tom, že může přispět ke studiu a shromažďování informací o původní romské tvorbě, která byla vydána v České republice. Je nutno říci, že sama práce nedává odpovědi na mnoho otázek. Je spíše jakousi obsáhlou sumarizací informací o okolnostech a sociologických aspektech vzniku a vývoje romské psané kultury v České republice a jako taková mnohé otázky spíše generuje. Některé z nich zmíním v tomto příspěvku.

I. Povaha a míra institucionalizace psané romské kultury v ČR

Cílem výzkumu bylo zjistit způsob vydávání prací romských autorů (knižně či neknižně) a také finanční zdroje, z nichž je vydávání prací romských autorů hrazeno.

Zjištěné skutečnosti

- Naprostá většina prací romských autorů je publikována neknižní formou, na stránkách romských a odborných periodik (z celkového počtu 655 prací romských autorů obsažených v *bibliografii* bylo knižně publikováno pouze 32 děl).

- Na financování knižního vydání prací romských autorů se v naprosté většině případů podílejí státní instituce, nevládní organizace a nadace (pouze jedna práce byla publikována za finančního přispění výdělečného subjektu).

- Podobně je tomu i v případě financování romských a odborných periodik, z nichž více než polovina vycházela a vychází za finanční podpory státních institucí a další za přispění nevládních organizací a nadací.

Závěry

- Z uvedeného vyplývá, že míra institucionalizace romské psané kultury v České republice není vysoká, neboť knižní vydávání prací romských autorů je stále spíše výjimkou a pouze jejich velmi malá část se objevuje v distribuční síti českých knihkupectví.

- Je zřejmé, že romská psaná kultura prochází v současné době velice výrazným rozvojem, nebyla však institucionalizována do té míry, aby pronikla do široké čtenářské obce.

- S psanou romskou kulturou a její existencí jsou obeznámeni především čtenáři romských periodik, tedy pravděpodobně Romové, pracovníci nevládních organizací a státních institucí, vědečtí pracovníci apod.

Další směr výzkumu

- Domnívám se, že by měl být proveden samostatný výzkum čtenářské základny romské psané literatury, který není součástí mé práce.

III. Jazyk

Cílem výzkumu bylo zjistit, jaké množství romských autorů tvoří v romském jazyce a kolik jich naopak tvoří v jazyce českém či slovenském.

Zjištěné skutečnosti

- Naprostá většina romských autorů tvoří své práce v romském jazyce (celkem 524 knižních a literárních položek z celkového počtu 655 prací).

- Významná část prací romských autorů je publikována dvojjazyčně, tedy v romském originále s českým překladem (celkem 231 prací).

- Část novinových statí je publikována pouze v romštině bez překladu (celkem 276 prací).

- Pouze velmi malá část romských autorů tvoří v českém či slovenském jazyce (74 prací v českém jazyce a 33 ve slovenštině).

- U knih je poměr mezi dvojjazyčně a jednojazyčně vydanými pracemi zcela odlišný (z celkového počtu 32 knižně vydaných prací jich bylo s českým překladem vydáno 26 a v originále bez překladu pouze šest).

Další směr výzkumu

- Součástí výzkumu není rozčlenění prací romských autorů podle příslušnosti k subetnickým skupinám. Základním rozlišovacím znakem by byl dialekt romštiny, kterým ten či onen autor píše. Vzhledem k tomu, že nehovořím romsky, nebyla jsem schopna práce podle jazykového kritéria posoudit. Rozčlenění prací romských autorů podle subetnické příslušnosti je tedy jedním z úkolů budoucnosti, jehož by se měl zhostit odborník s patřičnou jazykovou výbavou.

III. Sociálně-demografická charakteristika autorů

Předmětem výzkumu bylo pouze jedenáct nejvýznamnějších romských autorů (z celkového počtu 165 autorů, kteří jsou zahrnuti v *bibliografii*). U zmíněných jedenácti autorů jsem sledovala *pohlaví, věk, vzdělání a sociální prostředí*, součástí tohoto výzkumu bylo tedy shromáždění základních životopisných údajů nejvýznamnějších romských autorů.

Zjištěné skutečnosti

- Většina autorů, kteří jsou součástí zkoumaného vzorku, jsou muži (sedm z celkového počtu jedenácti autorů).

- Ve sledované skupině dosáhli muži vyššího stupně vzdělání než ženy, neboť kromě základního vzdělání mají tři z nich výuční list a dva vystudovali vysokou školu. Z žen dosáhla vysokoškolského vzdělání pouze jedna, ostatní autorky vyšly ze základní školy.

- Většina autorů byla narozena či vyrůstala v prostředí romské osady a čeština pro ně byla cizím jazykem, kterému se naučili až při styku s vnějším prostředím. Přesto někteří z nich dosáhli vysokoškolského vzdělání (Dezider Banga, Vlado Oláh, Elena Lacková).

- Někteří z literárně nejzdatnějších romských autorů však základní školu nikdy nedokončili (Tera Fabiánová).

- Někteří autoři, kteří vyrůstali v prostředí romské osady (v romsky mluvícím prostředí), tvoří převážně ve slovenském jazyce (Dezider Banga a Elena Lacková).

Další směr výzkumu

Součástí výzkumu není zjistit, proč někteří romští autoři tvoří převážně v cizím jazyce, přestože romštinu perfektně ovládají (Elena Lacková a Dezider Banga). Důvodů může být několik - např. snaha zaujmout širší čtenářskou základnu (ta by ovšem mohla být řešena dvojjazyčným vydáním zmíněných prací) či snad dosažení vyššího stupně vzdělání (oba autoři dosáhli vysokoškolského vzdělání) a překonání jazykové determinace mateřským jazykem. K objasnění těchto otázek by však bylo nutno s oběma autory mluvit.

IV. Typologizace podle literárních žánrů

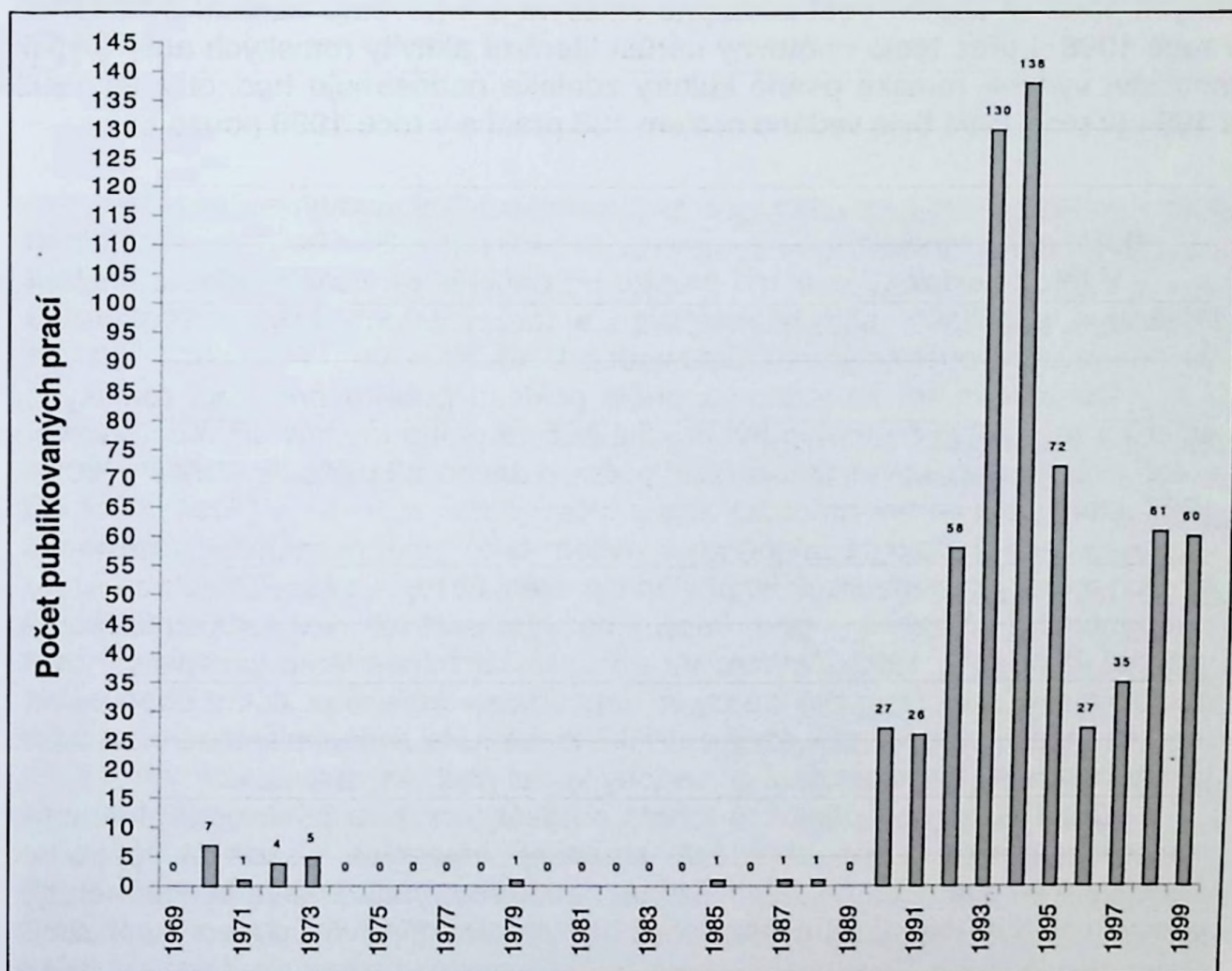
Smyslem této základní literární typologizace podle literárních žánrů není kvalitativní jazykovědná analýza, nýbrž analýza kvantitativní. Literární žánry jsem rozdělila na *poezii, pohádku, povídku a jiné*, přičemž kategorie *poezie* zahrnuje kromě básní také záznam tradičního romského písňového folkloru a kategorie *povídka* autentická vyprávění. Kategorie *jiné* obsahuje práce, které nebylo možno jednoznačně zařadit do žádné z výše uvedených skupin.

Zjištěné skutečnosti

- Nejčastějším literárním žánrem, kterému se romští autoři věnují je *poezie* (322 prací), za ní následuje *povídka* (194) a dále *pohádka* (122).

V. Výzkum literární a publikační aktivity romských autorů v letech 1969 -1999

Údaje o vývoji literární a publikační aktivity romských autorů jsem shrnula v následujícím grafu, který zahrnuje období let 1969 - 1999. V grafu lze vysledovat literární a publikační aktivitu romských autorů v jednotlivých letech.

Zjištěné skutečnosti

- Z uvedeného grafu je zřejmé, že počátek literární a publikační aktivity romských autorů se v České republice datuje od konce 60. let, tedy do doby založení Svazu Cikánů-Romů (SCR).

- V roce 1969 nebyla sice ještě publikována žádná díla, ale v letech 1970-1973 jich bylo publikováno již celkem sedmnáct, a to právě na stránkách zpravodaje *Romano l'il*, který vycházel v rámci činnosti SCR.

- Rokem 1973 vydávání prací romských autorů na delší dobu končí (násilné rozpuštění SCR).

- Po delší odmlce se objevují tři ojedinělé práce, které vyšly péčí Mileny Hübschmannové (1979 dvojjazyčný sborník romské poezie *Romane gil'a*, 1985 soubor romských přísloví *Lačo lav sar maro* a v roce 1987 vychází sbírka hádanek a anekdotických příběhů *So hin pro svetos jekhbuter?*).

- Poslední publikovanou prací před rokem 1989 je sborník *Šunen Romale*, který v roce 1988 sestavila a vydala E. Magalová.

- K prudkému nárůstu literární a publikační aktivity romských autorů dochází až po roce 1989 (v letech 1990-1994 měla literární a publikační aktivita romských autorů vzestupnou tendenci: Zatímco v roce 1990 bylo vydáno celkem 27 prací, v roce 1994 to bylo již 138 děl).

- V roce 1995 však dochází k prudkému zlomu: Počet romských publikovaných prací se začíná opět postupně snižovat a k novému nárůstu dochází až v roce 1998. I přes tento opětovný nárůst literární aktivity romských autorů však množství vydané romské psané kultury zdaleka nedosahuje hodnot z let 1993 a 1994 (v roce 1994 bylo vydáno celkem 138 prací a v roce 1998 pouze 61).

Další směr výzkumu

- V této souvislosti je nutné se ptát po příčinách tohoto prudkého snížení literární a publikační aktivity romských autorů v letech 1995 - 1997 a po důvodech jejího opětovného nárůstu v roce 1998.

- Domnívám se, že jednou z příčin poklesu publikování prací romských autorů v roce 1995 by mohlo být prudké zúžení platformy, na níž mohli romští autoři svá díla publikovat, tzn. snížení počtu vydávaných periodik v letech 1995 - 1997, který jsem ve své práci doložila.

- Nezanedbatelným faktorem je ovšem také změna vnitřní struktury některých romských periodik. Jako příklad lze uvést časopis z řady *Gendalos*, který - s jednoroční přestávkou, pod různými názvy a péčí různých redakčních rad - vychází již od roku 1992. Zatímco ve svých počátcích se tento časopis věnoval publikování původní romské tvorby ve velice hojné míře, v poslední době se na jeho stránkách objevují převážně politické komentáře a články tištěné v českém jazyce, takže se transformoval do podoby jakési politické revue.

- Další otázky po příčinách tohoto prudkého snížení publikační platformy romských autorů a po změnách struktury některých romských periodik nechávám ve své práci nezodpovězené, neboť se domnívám, že by jim měl být věnován samostatný výzkum, bez něhož by byly jakékoli závěry pouhou spekulací.

SUMMARY

Věra Havlová: Origins and current situation of Romani written literary expression in the Czech Republic

For her bachelor's thesis at Charles University, Věra Havlová analysed a collection of 655 examples of literary writing by Romani authors in the Czech Republic from 1969 to 1999.

The author herself had amassed the collection. The works are mostly poems, short stories, fairy tales etc., published in periodicals specialized in Romani culture. Only 32 of the works were published as books. The vast majority of the works were published with subsidies from state institutions or non-governmental organizations.

Most of the Romani authors write in the Romani language. Some of the works were published in bi-lingual texts; the majority only in Romani, putting them out of reach of the wider Czech public.

The publishing of Romani literature dates back to the end of the 1960s and the founding of Gypsy-Roma Union. But the biggest growth has come only in the last few years. Still, the output of literature by Romani authors remains very low.

Ms. Havlova analysed 11 of the better known authors from her collection more closely. She found that most had been brought up in Romani communities. Czech was for them a foreign language which they learned when they started attending public school.

Burton Bollag

Helena DEMETEROVÁ

SUNE SNY

Helena Demeterová, le Rapačiskeri čhaj, nejstarší sestra Margity Reiznerové, se narodila 24. 6. 1940 v Bukovci (okr. Bardejov) na východním Slovensku. Do Čech se celá rodina přestěhovala hned po válce, protože kraj, kde žili, byl po několikaměsíčních bojích vypálen, zničen. Do úvodu k ukázkám své tvorby, otištěným ve sborníku Kale ruži (1990) o sobě a o své rodině napsala:

Pre Slovensko o dad labarlas angara, kerelas valki, phagerlas bara. Prahate kerelas andro ČKD pro Smichovos, džikim na mufa.

Sar avľam Prahate, bešahas andro purano kher Modřanende. Sako rat avenas k'amende o Roma, vakerenas paramisa - jekh vitejziko paramisi džalas bari, chockana the trin, štar ori. Amaro dad vakerelas ajse priphende, so pen o Roma našti pre lende prekajinenas. Phučenias le dadeštar: "More, kaj pes kada ačhila?" "Odoj the kodoj," phenlas miro dad. Aľe čačipen hin, hoj o dad savoro lelas andal peskero šero. Te genel te irinel na džanelas, aľe pre fantazija sas ča jov jekh! Amen o čhave les šunahas sar Devles.

(...) Me chudňom te pisinel - hin voleske vaj jekh berš -, sar dikhľom, hoj imiri terneder phen, e Margita, irinel šukares romanes. Phendľom mange: "Čhaje, skušin the tu! Pre soste užares,"

Na Slovensku tatínek páľil dřevěné uhlí, vyráběl nepálené cihly, pracoval v kamenolomu. V Praze pracoval v ČKD na Smíchově, dokud neumřel.

Když jsme přijeli do Prahy, bydleli jsme v Modřanech ve starém baráku. Večer co večer se u nás scházeli Romové, povídaly se pohádky - takový hrdinský příběh trval někdy i tři, čtyři hodiny. Náš tatínek vyprávěl historky, nad kterými každý žasl. Ptali se ho: "Člověče, kde se tohle stalo?" "Tam a tam," odpovídal tatínek. Ve skutečnosti si všechno sám vymýšlel. Číst a psát neuměl, ale co se týče fantazie, v tom ho nikdo nepředčil. My děti jsme ho poslouchaly jako Pána Boha.

(...) Já začala psát asi před rokem, když jsem viděla, že moje mladší sestra Margita píše krásně romsky. Povídám si: "Holka, zkus to taky! Na co čekáš?"

SAR HIN PRE AVER SVETOS

Jekhvar avle ke mande duj romňija. Jekh sas phuri, aver čuno terneder. Kodi phuri phenel: "Kide tut, Helen,

VZKAZ

Jednou za mnou přišly dvě ženy. Jedna stará, ta druhá o něco mladší. Stará povídá: "Seber se, Heleno,

džaha amenca, bo amen pal tute bičhade."

"Ko tumen pal mande bičhaďa?" kamľom te phučel, ale o muj našti phuteravas.

"Ma phuč ko, ale kide tut," phendā e temeder, sar te džanľahas, so gondolinav.

Kam nakam urďom man a džavas pal lende. Avka mange dičholas, kaj len džanav but berš, ča našti leperďom, kaj len dikħľom. Pale phuterav o muj, hoj lendar phučava, khatar hine. Pale aňi lavoro mange na avľa andal o muj avri. E phuri visalila ke mande, phendā: "Ma dara, savoro tut dodžaneha, ča av pal amende."

Čuno man the daravas, ale džavas pal lende - kaj on, ta the me. Ledžanas man ke jekh char. Odoj zaterďile. Užarenas pre mande. Sar avľom ke lende, phende, kaj man te mukav tele andre char. Šunďom len, zmukħľom man tele, on avle pal mande u pale man ledžanas ďindarde chodbenca. A avľam andre bari hala. Odoj sas pherdo manuša - savore pre ma asabnaha dikhenas. Ča akana savoren prindžardom: Oda sas oladžene, so mule!

Avľa ke mande o kak a phenel: "Ma dara, ňiko tuke ňič na kerla. Amen adaďives keras baro mulatšagos. Bičhaďam pal tute, bo furt kamehas te džanel, sar oda hin kole manušenca, so mule."

Ile šukares te bašavel a sako džalas te khelel, ča o ujkus na geľľa a chudňā mange te vakerel: "Šaj džanes, hoj amen, so muľam, furt dživas. Ča andre aver svetos. Pal o but berš avas pale pre tumari phuv, pale sar manuša."

"Sar šaj tumen aven pale," phučľom lestar, "andre manušaňi parsuna?"

"Ko kerlas rikoňiben, sar mek dživlas, ta leskero voďi avel andre rikoneste. The andro kirmo šaj avel, the andre mačka. The andre čar. Ko sas lačho, ta leskero voďi avel andre phara romňate a uľol sar cikno čhavoro. Sar leskero

půjdeš s náma, protože nás za tebou poslali."

"A kdo vás poslal?" chtěla jsem se zeptat, ale nebyla jsem s to otevřít pusu.

"Neptej se a pojd'," povídá ta mladší, jako by věděla, nač myslím.

Chtě nechtě jsem se oblékla a šla jsem za nimi. Připadalo mi, že je dávno znám, jenom jsem si nemohla vzpomenout, kde jsem je viděla. Znova chci otevřít pusu, že se jich zeptám, odkud jsou, ale zase ze mne nevyšlo ani slůvko. Nato se stará otočila a povídá: "Neboj se, všechno se dozvíš. Jen pojd'!"

Bála jsem se, ale šla jsem za nimi. Zavedly mě k jakési jámě. Tam se zastavily a čekaly, až dojdou. Pak řekly, abych se spustila dolů. Poslechla jsem. Spustily se za mnou a pak mě vedly dlouhými chodbami, až jsme se dostaly do veliké haly. Byla tam spousta lidí - všichni se na mě usmívali. Teprve teď jsem je poznala: Byli to naši zemřelí!

Přijde ke mně strýček a povídá: "Neměj strach, nikdo ti nic neudělá. My tu dnes trochu oslavujeme, a tak jsme poslali pro tebe. Vždycky jsi chtěla vědět, co se stane s člověkem po smrti."

Potom začala muzika pěkně hrát a mrtví se dali do tance. Jenom strýček zůstal u mne a pokračoval ve vyprávění: "Abys věděla, my, co jsme zemřeli, žijeme dál, jenomže v jiném světě. Po mnoha letech se vracíme znovu na vaši zem."

"A jak," zeptala jsem se, "znova v lidské podobě?"

"Duše toho, kdo se za živa choval jako zvíře, se vtělí do psa, do kočky, do červa. I jako tráva se může znova narodit. Ale duše toho, kdo byl spravedlivý, vejde do těhotné ženy a narodí se jako dítě. Teprve až člověk žije tak čistě, že

Dušan Oláh: *Zlo plodí zlo*, 1998, černá propisovací tužka na papíře (ze sbírek MRK)

dživipen, leskero jilo the leskero vodi
ačhel calkom žužo, šaj džal opre kijo Del.
Vašoda tut adaj ande, kaj opre le
manušenge te phenes, kaj te na našaven
e phuv, o paňa, e čar, ňisave džide
vođen. Bo oda avka, sar te bi murdarke-
renas khatar peste peskero nipos..."

"Helen, Helen," šunav, sar pre
mande vičinel e daj. "Ušťi!"

JANDRE

Paťan, ma paťan, sas amen ajsi
rikoňi, hoj bešelas pro jandre. Jekhvar
somas andro veš kaštenge, sas baro šil,
rodás andro jiv o kašta - dikhav, duj bare
jandre! Iľom o jandre, khere len thoďom
pro bov tel e rikoňi, kaj te bešel pre lende.
E rikoňi pre lende bešel jekh kurko, aver
kurko, a o jandre furt cala. Imar dumi-
navas, hoj lendar na jela nič. Až jekhvar
raťi, khatar jepaš rat, šunav, sar vareso
pro bov praskinel. Ušťiľom u džav te
dikhel. So na dikhav?! E rikoňi murdarďi
the pro bov hine duj - dži adaďives na
džanav, s`oda sas! O celos lende sas
kachňengero a o šere manušane. Mek
pašoda pen paruvkernas pre savori
džvirina, ča o šere lende sas manušen-
gere. So te kerel lenca? Ča te murdarel!
Aľe daravas man ke lende te džal. Soča
pre kada podumindom, chutľe pre
mande, arade man pre phuv a ile man te
danderel. Avľa mange pre godľ o Devloro,
iľom man te modľinel. A so dikhav, so
na? Ola bižuže cikňonas, cikňonas - až
ačhile pale jandrege, kajča somnakune.

Aver ďives len bikendom le Čin-
deske. Chudňom vaše but love. Kajča
sar avľom khere, dikhav, hoj miro kher
labol. A mange sas oďoj duj čhave.

Chudňom te rovel, te vičinel - až
man prechudňom andal o soviben a
paľikerás le Devleske, hoj mange
savoro ča suno džalas.

odchází s neposkvrněným srdcem a
čistou duší, může vzestoupit k Bohu.
Poslali jsme pro tebe, abys vzkázala
lidem, že nemají ničit zem, vodu, trávu
a že nemají ubližovat žádným živým
tvorům. Je to, jako by vraždili kolem
sebe svoje vlastní příbuzné..."

"Heleno! Heleno!" slyším mamin-
čin hlas. "Vstávej!"

VEJCE

Věřte - nevěřte, měli jsme čubičku,
která seděla na vejcích. Jednou jsem
šla do lesa na dříví, byl mráz, hledám
klacky ve sněhu a najednou vidím dvě
obrovská vejce. Sebrala jsem je, vzala
domů a strčila pod naši čubičku na pec,
aby je vyseděla. Čubička sedí týden,
sedí čtrnáct dní, ale ve vejcích ani
známky života. Už jsem si myslela, že
z nich nic nebude. Až jednou okolo půl-
noci slyším, jak na peci něco vybuchu-
je. Vyskočila jsem z postele a běžím se
podívat, co se děje. Co nevidím?!
Čubička mrtvá a vedle ní - dodnes
nevím, co to mohlo být! Tělo to mělo
slepičí a hlavy lidské. Co s tím? Jedině
zabít! Jenomže jsem se k tomu bála při-
blížit. Sotva jsem pomyslela "zabít",
vrhly se ty stvůry na mě a začaly mě
kousat. Vzpomněla jsem si na Boha.
Začala jsem se modlit. V tu chvíli se
začaly ty nečisté bytosti zmenšovat,
byly menší a menší, až se znovu
proměnily na vejce. Jenomže teď byla
ta vejce zlatá.

Hned příštího dne jsem je zanesla
k Židovi. Dostala jsem za ně spoustu
peněz. Vracím se domů a už z dálky
vidím oheň. Můj dům je v plamenech.
A doma dvě děti!

Křičím, naříkám - až jsem se
probudila. Děkovala jsem Pánu Bohu,
že se mi to všechno jenom zdálo.

Překlad MH

Milan KUREJ

UKÁZKY Z BÁSNICKÉ TVORBY

Milan Kurej se narodil v roce 1951 v Podskalce u Humenného. Romane khera (romské domky) v této jedné z největších romských osad na Slovensku, jsou nekonečnou inspirací Milanova otce, výtvarníka - samouka, pana Aladára Kureje. Milan řadu svých veršů doprovází kresbičkami.

EJ TU VEŠEJA, TU BAREBALENGERO

Av ajso, vešoreja, lacho,
priučhar man tire prajtorenca,
kaj te na dikhav nič,
kaj te na šunav nič!
Paľikerav tuke, vešeja.

EJ TY HÁJI DLOUHOVLASÝ

Bud' tak hodný, hájku,
přikryj mě svým listím,
ať nic nevidím,
ať nic neslyším!
Děkuji ti, háji.

E ZAJDA AMARE DAJENGERI

!Pro dumo sako jekh
!lídžal zajda phari
!a tel e zajda
!o jilo le dajen dukhal.
!Sako jekh hiňi
!buter bokhaľi sar čaľi.

PLACHETKA NAŠICH MAMINEK

Na zádech úplně každá
plachetku nese těžkou
a pod plachetkou
srdce matky bolí.
Všechny jsou
víc hladové než syté.

!Či bisteras pre amare dajora?
!Aňi na džanas,
!sar amare dajora cerpinenas.

Zapomínáme na své mámy?
Nevíme ani,
co všechno vytrpěly.

PRINDŽARĐOM LA ANDRO VEŠ

"Mri piraňi, šunes,
sar kola prajta žeľena vakeren?"
"Mro pirano, oda pes tuke zdel,
me bi phenás, hoj čerkinen."
"Me avka šunav, sar bi mange te phenenas,
kaj amen te čumidas amen."
"Ajso sal dilino! Sem čumide man.
Ňiko adaj nane, ča kala řipi
the lengere žeľena prajta."
"A kames, kaj tut te čumidav?"
"Kamav! Mi aven oleske švedki
o žeľena prajta."
"A te ačheha pharake, ko avla kirveske?"
"O žeľena prajta."
"A te poroďineha muršores, savo nav leske daha?"
"Bachtalo Milan -
bo andro nevo svetos dživela."
"Čumide man, kaj man te avel šukar čhavoro,
imar obchude man."

POZNAL JSEM JI V LESE

"Milá moje, slyšíš,
jak zelené listy mluví?"
"Milý můj, to se ti zdá,
já myslím, že šustí."
"Já je slyším, říkají mi,
že se máme políbit."
"Jak jsi hloupý! Jen mě polib.
Nikdo tu není, jen ty lípy
a jejich zelené listy."
"A chceš, abych tě políbil?"
"Chci! Ať jsou nám za svědky
ty zelené listy."
"A když obtěžkáš, kdo půjde za kmotra?"
"Ty zelené listy."
"A když chlapce poroďíš, jaké mu dáme jméno?"
"Šťastný Milan -
v novém světě bude žít."
"Tak mě polib, ať mám krásného syna,
už mě obejmí."

Princardom la andro veš.

Ati pirati, šones sar kala
prafta želēna vakareri?

Hm-- mro pirano, oda pestuka
ēa zdel, me by phenās žē čerlynen.
Hm-- me arke šunāv sar by amenge
se phenenās, kji amen se čumiclas.

Hm-- ajto sal dytino šak
čumide man, sem niko adaj nane
ča kala lipi a lēngere želēna
prafta. A kames? Ha! Mi' aven
o leske švetky o želēna prafta,
a se ačheha ptharake? a ko avla
kjrveske? O želēna prafta.

A se porcineha muršores
savo nāv leske vahn?

Bahtalo Milan, bo andro
nevro svetos dživela,
čumide man, kji man se avelet
šukar ēharoro imar, obchude
man!

K. V

BLUDZINAVAS ANDRE RAT

Bludzinavas andre rat,
odi rat sas mire bini.
Andre miro šero, miri godī,
tuke Devleja na achaľuvavas.
Na sas andre mande o kamiben
kija manušeste,
aňi kija Tute.
Dživavas andre rat kaľi,
kim achaľiľom tiro kamiben.

Akanastar miro jilo, miro savoro -
calo dživipen, sa, so andre mande dživel,
dživel prekal Tute.
Tut, Tiro jilo, o dživipen Tiro
pro kerestos marde.
Aľe Tu na muľal,
Tu džives prekal amende
u amen prekal Tute.
Bo Tu
sal o čhavoro le Devleskero.

BLOUDIL JSEM NOCÍ

Bloudil jsem nocí,
ta noc byly mé hřichy.
A ve své hlavě, ve své mysli,
jsem Ti, Bože, nerozuměl.
Nebyla ve mně láska
ani k člověku,
ani k Tobě.
Žil jsem v černé tmě,
dokud jsem Tvou lásku nepochopil.

Od té doby moje srdce, mé všechno -
celý já, vše, co ve mně žije,
žije pro Tebe.
Tebe, Tvé srdce, život Tvůj
přibíli na kříž.
Ale Tys nezemřel,
žiješ kvůli nám
a my kvůli Tobě.
Protože Ty
jsi Boží syn.

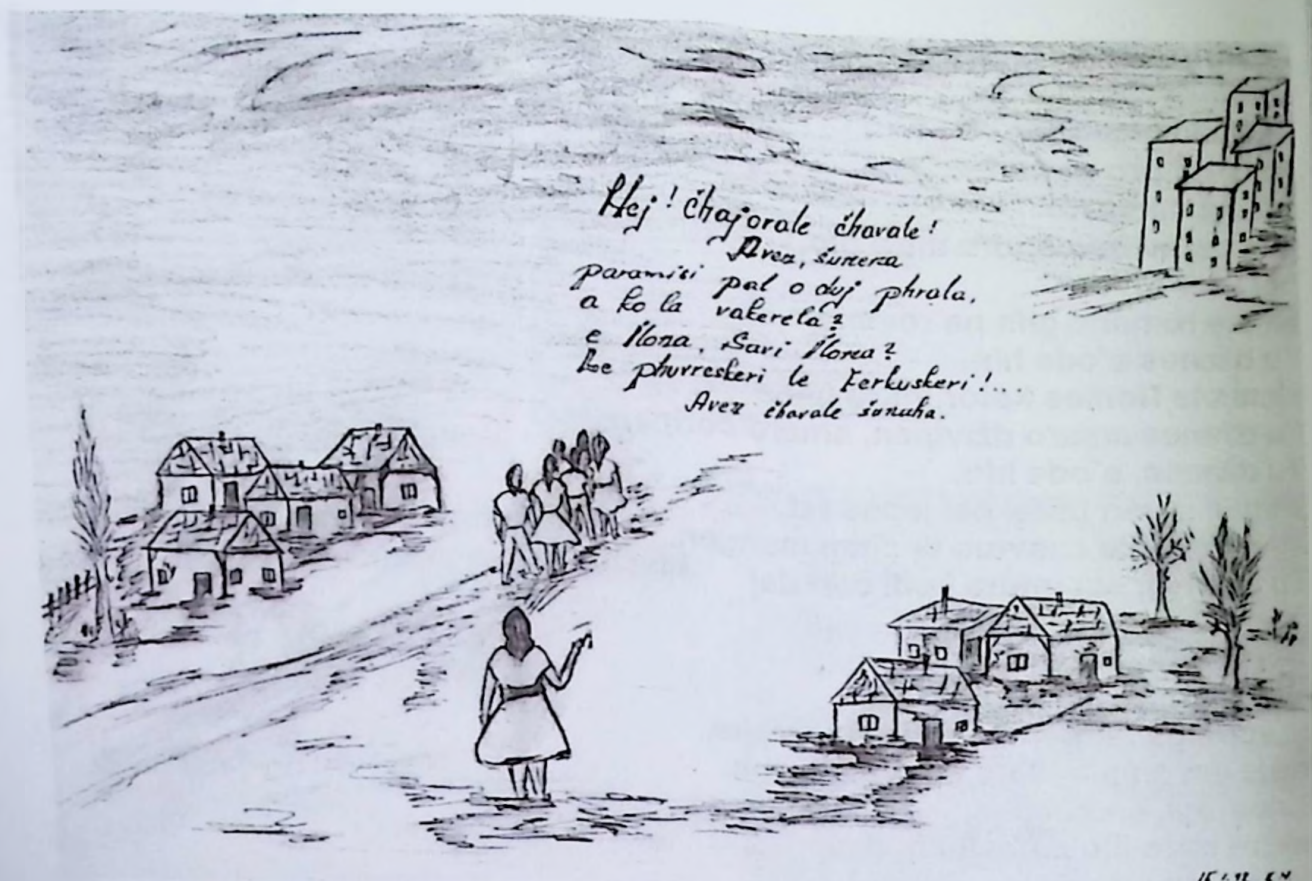

ČERCHEŇORIJE, ŠUKAR SAL!

Sal nekšukareder,
kana tut pro pañori
rařaha dikhav.
Des pařaviben andre miro jilo,
hoj aver dıves
amare romane giřa na rovena.
Tu džanes s'oda hin,
kana ole Romes kotor maro nane.
Tu džanes amaro dživipen, amaro čoripen.
Tu džanes, s'oda hin,
kana e dajori uřtel pal jepař rat,
bo o bokhale čhavore te chan mangel.
Tu džanes, sar andre kodi čori daj
čhindol o jilo.
Tu džanes romane
rařune čorikane giřa,
tu ačařos lenge, dojekhe lavoreske,
kana len amare čore dajora giřaven.
Šukar sal, čercheñije,
andre miro jilo pařaviben des,
hoj pr'aver dıves
amare giřa na rovena.

HVĚZDO, JSI KRÁSNÁ!

Jsi nejkrásnější,
když ve vodě tě
v noci vidím.
Mému srdci dáváš víru,
že příští den
nebudou romské písně plakat.
Ty víš, jaké to je,
když Rom kus chleba nemá.
Ty znáš náš život, bídu naši.
Ty znáš, jaké je to,
když po půlnoci máma vstává,
protože děti pláčou hlady.
Ty víš, že té bědné matce
srdce puká.
Ty znáš ty romské
smutné noční písně,
rozumíš jim, kařdičkému slovu,
když je naše matky zpívají.
Jsi krásná, hvězdo,
dáváš mému srdci víru,
že příští den
nebudou naše písně plakat.

MEREL PHURO

Merel phuro - džanel, so vakerel.
 "Romale, bečelinen tumen!
 Aven ke ma, čore Romale, phenava tumenge,
 save pharipnaha me merav.
 Som phuro Rom, but svetos pregej'om,
 bare love man ehas,
 phujipen ņikaske na kerás,
 afe mek šoha mange o parno gadžo na phenda:
 Lačo manuš sal, Romeja!
 Ča akor, sar leske thardī cinavas.

Bečelinen tumen, Romale,
 bo nane ola love aňi milijoni,
 kaj o rat amaro te bikenas,
 kaj o romipen amaro te bisteras.
 ņigda o parno gadžo amenge na phenla,
 hoj sam Roma lače.

Šunen man, Romale, leperen mire lava.
 Dživen bachtales the bare sastipnaha
 u pre amare phure dajora the dada
 ņigda na bisteras!

UMÍRÁ STAŘEC

Umírá stařec - ví, o čem mluví.

"Romové važte si jeden druhého!

Pojďte ke mně, ubozí Romové, řeknu vám,
s jakým žalem umírám.

Jsem starý Rom, prošel jsem svět,

hodně peněz jsem měl,

nikomu jsem nic zlého neudělal,

ale ještě mi nikdy bílý gadžo neřekl:

Jsi dobrý člověk, cikáne!

Jen tehdy, když jsem mu pálenku kupoval.

Važte si jeden druhého, Romové,
protože není tolik peněz ani milionů,

abychom za ně mohli

prodat svou krev,

abychom pro ně

na své romství zapomněli.

Poslouchejte, Romové, pamatujte si moje slova,

Žijte šťastně a hodně zdraví

a na naše staré maminky a otce

nikdy nezapomeňme!"

Překlad: Milena Alinčová a Jan Buryánek

Ilona FERKOVÁ

KALO, ČI PARNO ČERNÝ, NEBO BÍLÝ

*Ilona Ferková se narodila v roce 1956 v Rokycanech. Je vdaná a má čtyři dcery. Byla koordinátorkou romsko-české mateřské školy v Rokycanech, v roce 1999 však emigrovala do Anglie. Ilona Ferková účinkovala na několika autorských večerech a divadelních představeních. Vydala již dvě sbírky povídek - **Mosarda peske o dživipen** (Praha 1992, Nakladatelství Romaňi čhib, Praha 1992) a **Čorde čhave/Ukradené děti** (Sdružení Romů na Moravě, Brno, kolem roku 1995 - nedatováno).*

"Čhajale, aver kurko otpustos u raťi bašaven. Ačhaha the pre zabava, so phenen?"

"Me na džanav, Marto, džanen mište, save hine mri daj mro dad. Imar šunav la da: Pre kajse veci tut hin mek kana, nič tuke na našloa."

"Och, Věro, me na džanav, s'oda tut hin za daj, sem imar tuke dešupandž berš, u mek tut fikerem sar cikňa čhajora. Dikh, mri daj mro dad na phenen mange nič, choc te avav dži tosara avri. A ty, Hedvi?"

"So me, the me šaj ačhuvav, e daj mange tiš nič na phenla."

"Joj, sar tumenge mište," cirdľa phares o vodí e Věra, "ča amare ajse benga."

"Ta lendar ma phuč," phenel e Marta, "ačheha u imar ena odoj the o čhave..."

"Tuke pes mišto phenel, Marto, u sar avava khere, ta so manca kerla e daj?"

"Jaj, Devla, ta mardoħa, ta so, aľe choča pes pobavineha."

"Ta mek dikhava, sem o otpustos až aver kurko. Kaj kamen akana te džal? Maj mange kampela te džal khere."

"Holky, příští týden je pouť a večer tam hrajou. Zůstanem tam i na zábavu, co říkáte?"

"Já nevím, Marto, víte, jaký jsou naši. Už slyším mámu: Na tohle máš dost času, nic ti neuteče."

"Já nevím, Věro, co to máš za matku, vždyť už ti je patnáct, a pořád se k tobě chovají jak k malý holce. Podívej, mně naši nic neřeknou, i kdybych byla pryč do rána. A ty, Hedvi?"

"Co já, já můžu taky zůstat venku, a máma taky nic neřekne."

"Ach jo, jak vy se máte," povzdechla si Věra, "to jen naši jsou takový zlí."

"Tak se jich neptej," povídá Marta, "zůstaneš na zábavě, budou tam kluci..."

"Jo, tobě se to řekne, Marto, ale co se mnou máma udělá, až přijdu domů?"

"No bůžee, tak dostaneš, no, ale aspoň se pobavíš."

"No, ještě uvidíme, pouť je až příští týden. Kam chcete jít teď? Já musím brzy domů."

"Ma ruš, Věro, aľe oda sa peske keres korkori, sem mek nane aňi eľta u tu imar phenes, kaj tuke kempel te džal khere," asal e Marta.

"Imar preaľhon furt te vakerel pal tumare daja, vakeren pal o ľhawe. Kaj hine adadľves, calo dľves len na dikhlľm," zavakerďa e Hedvika.

"On ena pro kupališľi, kaj avrether, ľaj geľamas odoj pal lende, sar te űisostar űiľ." "

Akana asalas e Hedvika: "Dikhes, Marto, oda koja, so daral la datar, u pal o ľhawe amen viľinel."

"No džas," phendľa e Marta.

Avri mek pal o dilos sas baro keradľpen. űiko le ľhavendar na sas pro foros. ľa o phure beľenas pro lavkici u uľarnas, kana ela ľov ori, hoj te džan andre khangeri, kaj phirnas sako dľves.

Pro kupališľi sas savore ľhawe the ľhaja.

"Odej hino, Věro, dikhes les, kodej terďol!"

"Joj, ma dikh avkes dilines, Marto, imar džanela, kaj avľľm pal leste."

"So tu olestar keres, Věro, ta so, o kupališľi ľa leskre, ľi so?"

"ľit, Marto, dikhel pre amende."

"Ta so les kamen sodujďeňa?" phenel e Hedvika.

"Imar so tu phenaha, Hedvi?! Ta na dikhes, hoj te les dikhel e Věra, ta calkom e goďi naľavel? Aňi na džanav, so pre koda Deľis dikhel."

"Aven imar cicho, avel ke amende."

"Ta so, ľhajale, na džan andro paňi? Kajso keradľpen, u tumen pes parinen andro gada," asabnaha phenel o Deľis a chudel la Věra vastestar.

"Aves, Věro, andro paňi?"

"Na iľľm peske o plavki," loľardľol e Věra.

"Ta dľa nangi," phenel pro pheras e Marta.

"Me na džanav, Marto, kana tu ľchudeha goďi? Ta dľa tu nangi!"

"Nezlob se na mě, Věro, ale ty si to vľechno dľľáš sama, není ani sedm, a ty uľ uvaľujeľ, ľe bys měla ľit domľ," směje se Marta.

"Nechte toho, pořad mluvíte o matkách, pojdľte si povídat o klucích. Kde dneska jsou, celý den jsem je neviděla," vmísila se Hedvika.

"Na koupališľi budou, kde jinde, mohly jsme za nima uľ dávno ľit a dľlat jako by nic."

Ted' uľ se smála i Hedvika: "Vidíľ ji, Marto, nejdřív se boľí mámy a pak nás tahá za klukama!"

"Tak jdem," řekla Marta.

Venku bylo jeľľ k veľeru pořadné horko. Ve měľľ nebyl nikdo z mladých. Jen starí seděli na lavičkách a čekali na šestou, aľ se pľjde do kostela. Tak jako kaľďý den.

Na koupališľi byla veľkerá mládeľ.

"Tamhle je, Věro, vidíľ ho, tamhle stojí!"

"Prosím tě, neďívej se tak hloupě, bude věďet, ľe jsem pľišla za ním."

"Ty toho naděľáš, Věro, copak to koupališľě patří jen jemu?"

"Psst, Marto, dívá se na nás."

"Snad ho nemilujete obě?" ptá se Hedvika.

"No co bys řekla, Hedvi?! Copak nevidíľ, ľe kdyľ ho vidí Věra, úplně ztratí hlavu? Ani nevím, co na tom Deľim vidí."

"Buďte ticho, jde k nám."

"Tak co, holky, nejdete do vody? Takový horko a vy se tu paľíte v ľa-tech," směje se Deľi a chytá Věru za ruku. "Jdeľ do vody, Věro?"

"Nevzala jsem si plavky," zrudne Věra.

"Tak jdi nahá," vtipkuje Marta.

"To by mě zajímalo, kdy ty dostaneľ rozum, Marto. Jdi si sama nahá."

"Noo, akana ruš, aňi pherasa našti kerav. Džanes so, Deži, le la varekhaj u an la až ochto orendar. Kada kerađipen lake kerel nadzem namišto pro šero. Av het, Hedvi, džas peske te cinel limonada, the avke ča zavadzinas." Visafile ke lende le dumenca u džanas kijo stankos, kaj bikenenas o limonadi.

"Ta so, Věrko, džas pes te predžal, na? Džanav, kaj hin ajso šukar than, nadur adarig."

E Věra les igen kamelas u akana sas nekbachtaleder čhaj. Obchudŕa la u džanas avri andal o kupališči.

Kada kupališči sas paš o vešoro. Savore terne zakamade phirnas andre ada vešoro u sakones sas odej peskro than.

"Ta kada tiro than? Keci čhajenca adaj imar salas?"

"Věrko, džanes mište, kaj kamav ča tut. Av, kadej peske beš paš mande."

Bešfa paš leste pre čar u dikhenas jekh avreske andro jakha. O Dežis la obchudŕa u polokes la thovlas te pašŕol, čumidelas lake calo muj.

"Deži, ma ker, me darav," mangelas les e Věra.

"Ma dara, me tuke nič na kerava," phenlas u le vasteha la laskinlas pal o pindro u džalas upreder dži kijo koŕin.

"Na!" chudŕa leske o vast. "Ma ker kada, me imar mušinav te džal khere!"

"Čačo hin la Marta, tu mek sal cikňi čhajori. Dža khere, dža, te tut e daj na marel," cholaha la ispidelas pašal peste.

La Věrake pes o apsa ispidenas andro jakha. - Na, na rovava, phendŕa peske. -

"Te tu, Deži, džas ča pal kada, kaj manca te soves, ta ča peske arakh avra, me na som ňisavi ľubňi!" Oda imar e Věra vičinlas pre leste u o apsa lake pernas pro viganos.

"Věrko, ma rov! Me tut čačes kamav! Akana pro jesos džava ko slu-

"No, ješće se zlob, před tebou už se ani nesmí dělat legrace. Víš co, Deži, vem ji někam a přived' ji až v osm. To vedro jí fakt nedělá dobře na hlavu. Pojd', pryč, Hedvi, koupíme si limonádu, stejně tu jen překážíme." Otočily se k nim zády a šly si ke stánku koupit limonádu.

"Tak co, Věrko, jdeme se projít, ne? Vím o jednom krásným místě, není to daleko."

Věra ho strašně milovala a teď byla tou nejšťastnější dívkou na světě. Objal ji a vyšli z koupaliště.

Koupaliště bylo u lesíka, do kterého chodili všichni zamilovaní. Každý tam měl své místo.

"Tak tohle je tvoje místo? S kolika holkama už jsi tu byl?!"

"Věrko, víš dobře, že miluju jen tebe. Pojd' sem, sedni si ke mně."

Sedla si k němu na trávu a hleděli si do očí. Deži ji objal, pomalu pokládal a líbal po celém obličejí.

"Nech toho, Deži, já se bojím," prosila Věra.

"Neboj se, já ti nic neudělám," řekl, hladil ji po noze a zajel výš, až k prsu.

"Ne!" chytla mu ruku, "nedělej to, už musím domů!"

"Marta měla pravdu, jsi ješće malá holka. Jdi domů, jdi, ať ti máma nenařeže," odstrkoval ji vztekle.

Věře vytryskly slzy. - Ne, nebudu brečet, - řekla si.

"Jestli ti jde, Deži, jen o to, aby ses se mnou vyspal, tak si najdi jinou, já nejsem žádná lehká holka!" To už na něj Věra křičela a slzy jí skrápěly šaty.

"Věrko, neplač! Já tě opravdu miluju! Na podzim jdu na vojnu,

gadža u na džanav, či tu pre ma užareha duj berš. Ta ma čudaŕin pes mange u ma rov, ela tuke cindo o viganos u paŕis čhiveha les korkori tele," kerlas pheras o Dežis.

"Dža tu," asandŕila e Věra.

Pale la chudňa te čumidel. Akana pes e Věra imar mukŕa, šunelas, kaj la o Dežis čačes kamel. Kamavenas pes sar diline, e Věrka pes oddiňa calo.

Khere avŕa nasig, aŕe sas la bacht. Ke lende sas o bačis, le dadeskero phral, popijenas peske u e daj giŕavlas. Sigo pes zaphandŕa andre kupelňa u mukŕa peske o paňi andre bodvana. Bešla andro kerado paňi u gondoliňlas, so kerďa.

"Věrko, ačiŕa pes vareso?" phučŕa e daj.

"Na, mamó."

"A kaj salas dži akana?" phučelas mek.

"Joj, ke Marta."

"De la smirom, mamó, mindig laha keren sar cikňa čhajoraha, sem imar čhaj hiňi, na?" zaáčholas la e phen.

"Tu av cicho u dža imar te sovel, imar čirla kamŕal te el andro haďos."

E Věrka na džanelas, či kamel te rovel, či te denašel varekhaj, mekča akana ladžalas u daralas. Te ov man tajsa rozŕidžala u savorenge phenla, murdarava les. Geŕa te sovel a rado sas, kaj adaďives ke lende o bačis. E daj pre late zbačindahas, kaj pes vareso ačiŕa.

Tosara avŕa e Marta. "Ta so, Věro, kaj sanas, aňi imar pale na avŕan, pre soste na?"

"De man smirom, na kamav imar pal leste te šunel."

"No no, ta so pes vesekedindan?"

"Na, aŕe ma vaker pal leste."

E Marta skurčindá o phike. "No ta imar som cicho. Džas avri."

"Martó, adaďives mange namište, až pal o dilos, akana man muk."

a nevím, jestli na mě dva roky počkáš. Tak se mi nediv - a nebreč, zmáčíš si šaty a budeš si je muset sundat sama," zavtipkoval Deži.

"Jdi ty," zasmála se Věra.

Začal ji znovu líbat. Tentokrát už se nechala, cítila, že ji Deži opravdu miluje. Milovali se jako blázni, Věra se mu oddala celá.

Domů přišla pozdě, ale měla štěstí. Byl u nich na návštěvě strýc, otcův bratr, pilo se, matka zpívala... Rychle se zavřela do koupelny a napustila vodu do vany. Sedla si do teplé vody a přemýšlela o tom, co udělala.

"Věrko, stalo se něco?" ptala se matka.

"Ne, mami."

"A kdes byla až do tedka?" vyptávala se dál.

"Ale, u Marty."

"Dej jí pokoj, mami, pořád děláte, jako by to byla holčička, vždyť je už slečna, ne," zastala se jí sestra.

"Ty buď zticha a jdi spát, dávno jsi měla být v posteli."

Věrka nevěděla, jestli se jí chce brečet nebo někam utéct, teprve teď se styděla a bála zároveň. - Jestli mě Deži zítra roznese, - říkala si, - jestli to všem řekne, zabiju ho. - Šla spát a byla ráda, že je u nich dneska strýc, máma by na ní určitě poznala, že se něco stalo.

Ráno přišla Marta. "Tak co, Věro, kde jste byli, už jste se ani nevrátili, ale proč taky, vid'?"

"Dej mi pokoj, nechci už o něm ani slyšet."

"No no, to jste se pohádali?"

"Ne, ale nemluv o něm."

"Marta pokrčila rameny. "Dobře, už jsem zticha. Pojd' ven."

"Mně dneska není dobře, Martó, možná až po obědě, teď mě nech."

E Marta krucinlas le šereha, ale na phendā nič u geŭa avri andal o kher. - Mušinav te džal ke Hedvika, kadej pes vareso ačhiŭa, e Věrka pes mange na pačinel, - phenlas peske e Marta.

Sar la dikhŭa e Hedvika, takoj latar phučŭa: "Salas ke Věra?"

"He, somas, u vareso pes mange na pačinel."

"Oda naa," zaviskindā e Hedva, "tu gondofines, kaj e Věra imar nane pačivaŭi?! Fjuu. Šunaha, so amenge phenela pal o dilos, sar avla avri."

La Věra meržinlas, kaj sas pre Marta ajsi. - Akana peske pal mande šaj choc so gondofinel. Ale so, mi gondofinen peske, so kamen. -

La Věrate sas andro šero o Dežis. - So te man čačes kamŭa ča te dochudel? Akana mandar mište asala, korkoro mange phendā, kaj džal ko slugadža, u so te peske odej arakhela varesava. - Avka gondofinlas u jekhwareste šundā tel e blaka te šofarel. Dikhŭa avri, odej o Dežis u le vasteha lake sikhavel, kaj te avel avri.

"So kames?" phenel leske e Věra.

"Věrko, mušindom tut te dikhel, calo rat pre tute gondofinavas." Zacirdŭa la andre pitvora u čumidŭa la.

La Věrake sas mišto paš o jilo. - Kamel man, - phendā peske. "Muk man, mušinav te džal andre, maj man vičinla e daj."

"Aveha avri, užarava tut odej, kaj samas ič."

Akanastar la Věra na sas khere thanoro, ča denašelas avri u phirlas nasig khere. Jekhvar phenlas la dake, kaj sas andre mozi le čhajenca, masovar ke Marta hoj bešelas u avka lelas la da pal e gođi. E Marta imar džanelas savorestar, aňi na mušindā la Věratar te cirdel avri, korkori lake phendā sa.

Sas adej o otpustos. Savore Roma džanas pro pindre kadebor baro koter,

Marta vrtěla hlavou, ale neřekla nic a vyšla z domu. - Musím jít k Hedvice, - říkala si. - Tady se něco stalo, Věrka se mi nelíbí. -

Hedvika se jí hned ptala: "Bylas u Věry?"

"Jo, byla a něco se mi nelíbí."

"No né," zavýskla Hedva, "ty myslíš, že Věra už není panna?! Fjúúú! No, uvidíme, co nám poví odpoledne."

Věru mrzelo, že byla na Martu taková. - Ted' si o mně pomyslí kdovíco. Ale co, ať si myslí, co chtějí. -

Věra měla plnou hlavu Dežiho. - Co když mě prostě jen chtěl dostat? Ted' se mi pěkně vysměje, sám říkal, že jde na vojnu, a tam si určitě nějakou najde. - Tohle se jí pořád honilo hlavou, když vtom zaslechla pod oknem hvízdání. Vykoukla, tam Deži, ukazuje jí, ať jde ven.

"Co chceš?" povídá mu.

"Věrko, musel jsem tě aspoň vidět, celou noc na tebe myslím," zatáhl ji do komory a políbil.

Věru hrálo u srdce. Miluje mě, říkala si. "Pušť mě, musím dovnitř, máma mě bude shánět."

"Přijď ven, budu tě čekat tam, co jsme byli včera."

Od té doby neměla Věra doma stání. Pořád byla venku a vracela se pozdě. Jednou řekla matce, že byla s holkama v kině, jindy, že seděla u Marty, a takhle ji tahala za nos. Marta už věděla všechno. Ani se nemusela vyptávat, Věra jí všechno řekla sama.

A byla pouť. Romové na ni vždycky chodili obrovský kus cesty

kaj pes te zabavinen. Añi jekh berš na mukenas avri añi la Věrakri daj the dad.

"Ta so, Věrko, na aves amenca?"

"Ča džan, me odoj avava paľis. A na kaj mange na mukena love, mamó, rozkeren sa, ma paťan," asalas e Věra.

E daj le dadeha the le čhavenca gele u e Věra ačhifa korkori khere. Na kamelas pes lake odej te džal, baro duripen keren kada otpustos, u mek kijoda te džal pro pindre. - Ale sar aven raťi o Roma khere, ta pal o drom keren bare pherasa, sako vareso vakerel abo gifaven u o drom llinge denašel, añi na džanes sar. A so te džala varesava čhaha o Dežis, dži tosara lbašaven? Ah, jov bi kada na kerlas, iľa imange vera. - Avka gondolinlas e Věra, abo lake te džal, abo na. Imar pro otpustos avka na izdralas, sar angle jekh kurko.

"Ta so, čhaje, keci pre tute užaraha?!" šunel jekhvareste.

"Phuj," čhungarďa e Věra. "Och, sar tumendar darandifom. Ta so aven avka po cichi, añi na šundom, kana avľan."

"Tu akana calkom kašuki sal, phendom tuke ič, kaj te aves pal mande," vičinel e Marta pre Věra, "a tu tialam na šunďal, so?!"

"Ma rušen, čhajale, ale varesar pes mange odej na kamel."

"Imar het, uri pes, džas, so oda aľjso koter predal amende, maj sam odej."

"Hm, hm," savore visaľile ko viudar, "no ta oda amen takoj šaj plhendal, soske na kames te džal. Užarehas peske pro pirano. Ta oda aľhoj."

"Užaren! Marto! Hedvik! Oda nane avka, sar gondolinen!"

"Ma dara, tra dake phenaha, hoj saľ odej amenca," phandle o vudar u sas het.

"Ta so, Deži, diliňalifal, so te avela e daj abo o pheňa khere?"

pěšky, aby se pobavili. Ani Věřini rodiče si to nikdy nenechali ujť.

"Tak co, Věrko, nejdeš s námi?"

"Jen jděte, já přijdu později. A ne že už na mě nezbudou peníze, mamí, nemyslete si, že všechno utratíte," smála se Věra.

Rodiče s dětmi odešli a Věra zůstala doma sama. Nechtělo se jí jít, taková dálka, a ještě k tomu pěšky. - Ale když se Romové v noci vracejí, žertuje se, každý něco vypráví, zpívá se, a cesta utíká, ani nevíš jak. A co když půjde Deži tancovat s nějakou holkou, hrají tam až do rána... Á, to on by neudělal. Přisahal mi. - Věra pořád uvažovala, jestli jít, nebo ne. Už se na pouť tolik netrásla, jako před týdnem.

"Tak co, holka, jak dlouho na tebe budu čekat?!" slyší najednou.

"Fuj," odplivla si Věra, "víte, jak jsem se vás polekala? Co chodíte tak tiše? Ani jsem vás neslyšela přijít."

"Ty jsi teď vůbec hluchá, říkala jsem ti včera, ať se pro mě staviš," křičí na Věru Marta, "a tys to snad přeslechla, co?!"

"Promiňte, holky, ale mně se tam nějak nechce."

"Jen se obleč, jdem! Pro nás to přece není tak daleko, jsme tam raz dva!"

"Hm, hm," všechny se vrátily ke dveřím, "no tak to jsi nám mohla hned říct, že čekáš na milence. Tak to ahoj."

"Počkejte! Marto! Hedviko! To není tak, jak si myslíte!"

"Neboj, tvójí mámě řekneme, že jsi tam někde s námi," zavřely dveře a byly pryč.

"Deži, ty jsi se úplně zbláznil, co když přijde máma nebo... nebo sestry?"

"Ma dara, avka sig na avena. Dikhľom, kaj na džas la daha, ta avľom pal tu."

"Deži, na keras amen diliňipen? Tu džas ko slugadža u mange, so hin, dešušov berš, oda mange mekča ela."

"Věrko, me tut imar na mukava, ňigda, paťa mange, ča tu pre mande mušines te užarel, niš avava khere khatar o slugadža."

"Av džas avri, Deži, adadřives avaha ča amen dujdžene pro foros, bo savore Roma hine pro otpustos."

Pregel'a trin kurke pal o otpustos u la Věrake sas akana mindig namište. Našti šunelas thuv pal o cigarekľi, sako tosara čandelas u o koľina lake varesar baronas. E Věra imar daralas, so late, vaš oda gela ke Marta u peršo phend'a lake.

"No, Věrko, me duminav, kaj sal phari. Mušines te phenel le Dežiske, aľe the la dake."

Pre Věra avelas keradřipen.

"Marto, e daj man murdarla u les dela te phandel."

"Ma dara, sako daj kerel vika, aľe akana tuke na kerla ňič. O Dežis tuke kada kerďa narokom, kaj pre leste te užares, Věrko! Kana džal ko slugadža?"

"Andro oktobros."

"Oda pal o duj čhon, phenav, kaj narokom."

"Marto, ma vaker ňikaske ňič, šunes?"

"Věro, na hoj kereha varesavo diliňipen, kamav tuha te džal khere?"

"Na," odphend'a lake e Věra u rovibnaha džalas khere.

"Ta so tute lole o jakha?" phučľa latar e daj, sar la dikhľa.

E Věra lake na odphend'a u prosto gela andre kupeľňa.

"Věro! Ma ker mandar diliňa. Me imar pre tute merkinav, kaj sal varesavi čudno. Av arde," chudľa la vastestar, "adej beš u phen mange."

"Neboj, tak rychle nepřijdou. Viděl jsem, že nejdeš s matkou, tak jsem pro tebe přišel."

"Deži, neděláme hloupost? Ty jdeš na vojnu a mně je teprv šestnáct, ještě mi ani není."

"Věrko, já tě neopustím. Nikdy, věř mi, jen na mě musíš počkat, než se vrátím z vojny."

"Pojď, jdeme ven, Deži, dneska budeme ve městě jen my dva, všichni Romové jsou na pouti."

Byly tři neděle po pouti a Věře teď bylo pořád špatně. Nemohla cítit kouř z cigaret, každé ráno zvracela a nějak se jí zvětšovala prsa. Věra se už začala bát, co s ní je. Šla k Martě a řekla to nejdřív jí.

"No, Věrko, já myslím, že jsi těhotná. Musíš to říct Dežimu, ale taky matce."

Věru polilo horko.

"Marto! Máma mě zabije a jeho dá zavřít."

"Neboj, každá matka vyvádí, ale teď už ti neudělá nic. Deži ti to udělá schválně, abys na něj počkala, Věrko. Kdy že jde na vojnu?"

"V říjnu."

"To je za dva měsíce. Vždyť to říkám, že schválně. Aby si tě pojistil, Věrko."

"Marto, neříkej nikomu nic, slyšíš?"

"A ne abys dělala nějaké hlouposti. Nemám s tebou jít domů?"

"Ne," odpověděla Věra a s pláčem odešla domů.

"Co že máš tak červený oči?" zepřetala se matka, hned jak Věru uviděla.

Věra neodpověděla a pospíchala rovnou do koupelny.

"Věro! Nedělej ze mě hlupáka. Už tě delší dobu pozoruju, jaká jsi divná. Pojď sem," chytla ji za ruku, "tady si sedni a povídej."

"Mamo, me..." Aňi na dophendā u imar rovlas pale.

"Věro, tu sal phari. Vaš oda akana chas sar diliňi, maj kada, maj vareso aver." E daj bešla pro stolkos, bondafolas laha o svetos.

"Oda savo beng tuke kerďa?"

"O Dežis."

"O Dežis, phenes, savo Dežis?"

"Le Babkariskero čhavo."

"No u akana so kereha, mri čhaj?"

"Me na džanav, mamo," phenel rovibnaha.

"No so imar akana šaj keras? Ňič, mri čhaj, Ňič. Musaj tut te lel romňake, o Dežis."

O Dežis sas bachtaló, sar šundā, kaj leskri Věrka užarel čhavores. Takoj avľa ke lende, daralas, so leske phenena, afe sas leske jekh.

"Av arde u beš tele," vičinlas les o dad. "Akana mange phen, sar gondofines, so ela akana? Šundom, kaj džas ko slugadža."

O Dežis loľiľa avri. "Akana jesone," phendā.

"A džanes, keci la čhake berš? U kajso diliňipen kerďal."

"Šunen, me la Věra igen kamav, u sar ločhola, lava la romňake. Oda lake chibaľinla ča berš dži dešochto u akor šaj lake koda berš cinav."

"A e daj o dad, so upre phenen?" phučel mek o dad.

"A so mange šaj phenen, oda miri veca."

"No, pačines pes mange, Deži, ča kaj tumenge kada tumaro kamiben te ľikerel avri, san mek igen terne," phendā o dad. "An, mamo, e paľenka pro skamind, zapijas, na? Ale đivesestar imar hino o Dežis amaro."

E Věra sas bachtaľi, kaj lakro dad avke phendā, u čačes takoj ale đivesestar ačhila o Dežis ke lende.

O đivesa denašenas sar paňi, duj ľichon gele u le Dežiske avľa ľil ko slugadža.

"Mami, jááá..." Nedopověděla a už zase brečela.

"Věro, ty jsi těhotná! Proto teď jíš jak bláznivá, jednou tohle, jindy zas támhleto." Matka si musela sednout, zatočil se s ní svět.

"Kterej pacholek ti to udělal?"

"Deži."

"Deži, říkáš, a kterej Deži?"

"Babkárův syn."

"No a teď co, co budeš dělat, holčičko?"

"Já nevím, mámo," brečí Věra.

"No co teď můžeme dělat? Nic, holka, nic. Musí si tě vzít, ten Deži.

Deži byl šťastný, když se dozvěděl, že jeho Věrka čeká malé. Hned šel za ní domů, bál se, co mu řeknou, ale konec konců bylo mu to jedno.

"Pojď dál a sedni si," vyzval ho její otec. "Teď mi řekni, co bude dál, slyšel jsem, že jdeš na vojnu."

Deži zčervenál. "Teď na podzim," řekl.

"Víš, kolik je holce let? A uděláš takovou blbost."

"Poslouchejte, já Věru moc miluju, a hned jak porodí, vezmu si ji za ženu. To už jí bude chybět jen rok do osmnácti a ten rok jí na úřadě zaplatím."

"A vaši, co na to říkají?" ptá se dál otec.

"Co můžou říkat, to je moje věc."

"No, líbíš se mi, Deži, jen ať vám ta vaše láska vydrží, jste ještě hodně mladí," řekl otec. "Přines, mámo, na stůl pálenku, zapijeme to, ne? Ode dneška je Deži náš."

Věra byla šťastná, že to otec tak řekl, a hned toho dne u nich Deži zůstal.

Dva měsíce utekly jak voda a Dežimu přišel povolávací rozkaz.

"Kajso duripen tutar avava, Věrko, dži Ostravate. Ča jekh tutar kamav te šunel: Užareha pre mande, na kereha nič?"

"Me na, man ela buti le cikneha u igen tut kamav, afe tu peske te na arakhes varesava. Aveha andro cudzo foros, kaj tut niko na džanela."

"Tu diliñori miri, kaj me tuke kada kerás! Soske tuke kerdom per? Bo tut igen kamav."

Pro štacijonos e Věra rovelas. "Merkin pre peste u pisin mange takoj, sar odej aveha."

"Dodikhen mange pre late u sar ufolo o cikno, takoj mange pisinin," phendá o Dežis la dake the le dadeske u la Věrake laskinda o per.

O Dežis geľa andre mašina u e Věra ačhíľa odej te terďol, niš na našíľa e mašina lake pal o jakha.

"Av imar, Věrko, džas khere," obchudľa la o dad.

La Věrake sas pal o Dežis igen phares. So sas peha trin čhon u imar mušinda latar te džal het. Pisinlas leske sako kurko u imar našti pes doužarlas lestar o řil. Andro řila jekh avreske pisininas, sar pes bares kamen. E Věra na phirlas řikhaj, aňi pal o čhaja na džalas. Andre godi late sas ča ov. Le Dežiske o slugadžipen denašelas, afe la Věrake na. Na mukle les aňi pre Karačoň khere. Pisinda lake, kaj až řilaje chudela dovoľenka. Avľa lakro idejos u ločhíľa šukare muršores, diňa leske nav Dežkus. O ciknoro sas parnoro u marlas pro dad u savore les rado dikhenas.

Sar avľa o Dežis pre dovoľenka, sas le cikneske imar duj čhon. Mukle les ča pro trin řives, ale savore sas bachtale, kaj hino khere. Sar pale oddžalas, phendá la Věrake: "Mek berš the jepaš u imar avava ča tuha, mri kedvešno. Kale trin řivesa avka denašle, aňi peske na phendám mek ajci."

"Tak daleko budu, Věrko, až v Ostravě. Chci od tebe slyšet jen jednu věc: Budeš na mě čekat, neuděláš nic?..."

"Já ne, já budu mít práci s malým a moc tě miluju, ale ty aby sis nenašel nějakou. Budeš v cizím městě, nikdo tě tam nebude znát..."

"Ty moje hloupoučká. Jak bych ti to mohl udělat? Proč jsem ti udělal dítě? Protože tě moc miluju."

Na stanici si Věra poplakala. "Dávej na sebe pozor, napiš mi, hned jak tam přijedeš."

"Dávejte mi na ni pozor, a jak se narodí dítě, hned mi napište," řekl Deži rodičům a pohladil Věře břicho.

Deži už jel ve vlaku, a Věra pořád stála na peróně, dokud jí vlak úplně nezmizel z očí.

"Pojď už, Věrko, jdeme domů," objal ji otec.

Věře se po Dežim strašně stýskalo. Byli spolu tři měsíce, a už musí od ní pryč. Každý týden mu psala a nikdy se nemohla dočkat, než přijde odpověď. V dopisech si psali, jak moc se milují. Věra nikam nechodila, ani za kamarádkami nezašla. Pořád myslela jen na něj. Dežimu služba utíkala, ale Věře ne. Nepustili ho domů ani na Vánoce. Napsal jí, že dovolenou dostane až v létě. Přišla její hodinka a porodila krásného chlapečka. Dala mu jméno Dežko. Chlapeček byl světlý a podobal se otci. Všichni ho měli rádi.

Když se dostal Deži na dovolenou, byly malému už dva měsíce. Pustili ho jen na tři dny, ale všichni byli šťastní, že je doma. Když zase odjížděl, řekl Věře: "Ještě rok a půl a budu jen s tebou, moje milovaná. Ty tři dny tak utekly, že jsme si toho nestihli spoustu říct."

O Dežis odgefa, afe la Věrake imar na sas avka phares. Sas la o ciknoro u pašal leste kampelas te kerel.

Imar maj sas štar kurke, so o Dežis odgefa, u e Věra mek na chudla lestar lil. Ajsi dar sas andre late, či pes leske vareso na ačhifa. Užarlas lil sar pro karfa.

"Věrko, so tute," phučelas latar e daj. "Varesavi sal čudno."

"Me na džanav, mamó, varesar mange namište."

"No, no, maj dikh, či na ela tut pale cikno."

"Oda na, mamó. Ča varesar mange namište."

"Ta ča dža, mri čhaj, ko dočtoris u dikheha, so tuke phenla."

La da sas čačo! E Věra užarlas čhavores. O dočtoris lake phenđa, kaj te na kamel, hoj šaj del het, mi dovakerel pes le romeha. Takoj pisinda leske, so lake pale kerđa u kaj joj na kamel avka sig pal peste čhaven.

O Dežis lake odpisinda, kaj te na tromal kajsi veka te kerel, te pes imar kada ačhila, kaj te mukel.

E Věra ňenavidzinlas peskro per u marlas pes pal leste.

O ňilaj pregefa u sas Karačoň. Dine le Dežis pro inepi dovoľenka. Arakhľa la Věra khere imar bare pereha. Savore sas pre Karačoň vešela, ča e Věrka sas chmuravo u sakoneske maj odphenlas.

"So late, mamó?" phučľa o Dežis.

"Me na džanav, mro čho, ajsi hiňi paš kada per čudno, igen nervozno."

"Oda ela mište, sar ločhola."

"Ňiň na ela mište, ča mange keres per u mukes man pre savoreste korkora, ňenavidzinav kale ciknes, so mange tel o jilo, u dava les het, sar ločhuva."

"Věrko, sem džanes mište, kaj odej mušinav te avel. Imar ča par čhonora u avava paš tute u imar tutar

Deži odjel, ale Věře už nebylo tak těžko. Měla malého a kolem něj bylo dost práce.

Byly tomu pomalu čtyři týdny, co Deži odjel, a Věra od něj ještě nedostala dopis. Měla hrozný strach, jestli se mu něco nestalo. Byla jako na jehlách.

"Věrko, co je s tebou," ptala se jí matka, "jsi nějaká divná."

"Já nevím, mami, nějak mi není dobře."

"No, no, snad nečekáš zase dítě."

"To ne, mami, jen je mi nějak divně."

"Tak jdi pěkně k doktorovi a uvidíš, co ti řekne."

Matka měla pravdu. Věra čekala dítě! Doktor jí řekl, že jestli ho nechce, může ho dát pryč, ať se domluví s mužem. Hned mu napsala, co jí zase udělal a že nechce mít tak rychle další dítě.

Deži odepsal, ať se něco takového neopovažuje udělat. Když už se prý stalo, co se stalo, ať si dítě nechá.

Věra své břicho nenáviděla, mlátila se přes něj.

Přešlo léto, přešel podzim a byly Vánoce. Dežimu dali na svátky dovolenou. Našel Věru už s velkým břichem. Všichni byli na Vánoce veselí, jen Věrka byla pořád zachmuřená a sotva odpovídala na otázky.

"Co s ní je, mami?" ptal se Deži.

"Nevím, chlapče, je z toho těhotenství taková divná, hrozně nervózní."

"To se srovná, až porodí."

"Nic se nesrovná! Uděláš mi břicho a necháš mě tu s tím vším samotnou. Já toho malýho, tady pod srdcem, nenávidím, a hned jak porodím, dám ho pryč!"

"Věrko, víš dobře, že tam musím být. Jen pár měsíců a vrátím se a už ti

na džava ňikhaj." Obchudŕa la u čumidŕa lake o per.

Pre samo Nevo berš tosara chudŕa e Věrka te dukhal tel o per.

"Deži, ušŕi, igen mange namište, dukhal man tel o per."

"Čačes? Sem oda sig, na?"

"Me na džanav, ale sigo vičin e saňitka!"

La Věra odligende andre špitaŕa u o Dežis mušinda te džal imar pre mašina, adađives leske sas agor dovoŕenka. Calo drom pre Věrka gondolinlas. Takoj Ostravatar pal o štacijonos vičinlas andre špitaŕa. O dochtoris leske phenda, kaj leske e romňi ločhifa duje čhonenca sigeder, ale kaj te na daral, hoj sodujđzene hine saste. Aňi na phučŕa, so les hin, calkom upre bisterda.

Pal jekh đives chudŕa telegramos: "Hin tut muršoro Lukašis. Sodujđzene saste. Ča le ciknes nane odi vaha sar kampel. Mama."

O Dežis sas rado, kaj leske e daj bičhađa o telegramos. The rado sas, kaj e Věra the o cikno saste. Gondolinlas pre lende u čačes leske sas pharo pal e Věra. - Mek ochto čhon u avava khere, palis ela mište, - phenda peske.

O Dežis paš o slugadža bašavelas le raklenca u varekana len vičinenas pre kajse zabavici te bašavel. The akana len vičinde o phureder slugadža, kaj lenge te aven te bašavel. O Dežis bašavlas pre gitara. Kale zabavi leske na sas igen pre dzeka, ale choča šaj phirlas avri maškar o manuša.

Sar bašavlas, zbačinda, kaj pre leste dikhel jekh rakŕi. Peršo leske aňi na sas andre gođi, ale polokes leske džanas o jakha tiš pre odi sera, kaj terđolas oja rakŕi. Sar dobašade, gefa o Dežis te bešel kijo skamind.

"Bašaves u gíŕaves šukares," šunel pal o dumo. Visaŕol u dikhel ola rakŕa. "Andro civilis tiš bašaves?" phučelas dureder.

nikdy neodejdu." Objal ji a políbil jí bři-
cho.

Přímě na Nový rok ráno dostala Věra bolesti.

"Deži, vstávej, je mi strašně zle, bolí mě v podbřišku."

"Opravdu? To je nějak brzy, ne?"

"Já nevím, ale rychle zavolej sa-
nitku!"

Věru odvezli do nemocnice a Deži už musel na vlak, končila mu dovolená. Celou cestu na Věrku myslel. V Ostravě zavolał hned z nádraží do nemocnice. Doktor řekl, že žena porodila o dva měsíce dřív, ale ať se nebojí, že jsou oba zdraví. Ani se nezeptal, jestli je to kluk nebo holka, úplně zapomněl.

Druhý den dostal telegram: "Máš chlapečka Lukáše. Oba jsou zdraví. Jenom nemá potřebnou váhu. Mámá."

Deži byl moc rád, že mu matka poslala telegram a že Věra i chlapec jsou zdraví. Myslel na ně a opravdu se mu po Věře stýskalo. - Ještě osm měsíců a budu doma, už bude dobře, - říkal si.

Deži hrál na vojně s gádžovskými kluky v kapele a občas je zvali na zábavy. Jednou je zase zavolał starší vojáci, ať jim přijdou zahrát. Deži hrál na kytaru. Zábavy mu nebyly moc po chuti, ale aspoň se dostal ven mezi lidi.

Jak tak hrál, všiml si, že se na něj dívá jedna bílá holka. Nejdřív tomu nevěnoval pozornost, ale pak se mu oči začaly stáčet za ní. Když dohráli, šel si Deži sednout ke stolu.

"Krásně hraješ. A zpíváš," slyší za sebou. Otočí se a vidí tu gádžovku. "V civilu taky hraješ?" zeptala se.

"Na," odphenda. "Oda ča adej man ile maškar peste o rakle, ta bašavav," phenda o Dežis u na mukla pal late o jakha.

"So pijes?" phenda leske.

"Lovina, afe so kames tu?" phenda baripnaha o Dežis.

E rakli geľa u maj avľa pale cakloha vodkaha. "Kada feder sar lovina," phenda leske u čhidľa andro pohara.

O Dežis imar čirleder na pijľa paľenka, avka pal o trin pohara sas imar čino podnaturu. E rakli les cirdľa avri u chudľa les te čumidkerel. O Dežis maj bisterďa, kaj les hin khere romňi the duj čhave. Calkom andre late diliňalila. Sar avľa andro kasarňi, gondolinlas ča pre late.

Akorestar sas o Dežis sar te na ov. E rakli phirlas pal leste u delas peske les te vičinel avri. Dogeľa leske avka dur, kaj pal o duj čhon leske phenda e rakli, kaj hiňi phari.

Akana na džanelas, so te kerel. La rakľake na phenda, kaj les hin romňi the duj čhave.

U e Věra na džanelas ňisostar. Sas lake čudno, kaj imar na pisinel kajse bare ľila, aňi ajci sar angomis. Phenlas peske, kaj talam hino pro cvičeňis.

Oj le baredere čhas igen bečelľinlas, afe kale ciknores na igen. Korkori na džanelas soske, afe narado les dikhelas.

Jekhvar džalas ke Ostrava le Dežiskeri phen, džalas lake odej te sikhľol andre baňa o čhavo, ta vičľinde la odej. Sar peske sa vibavinda, džalas te dikhel pro phral. Vičľinda les avri u gele peske te bešel andre karčma.

"Ta sar, Deži, imar maj aveha khere, na?" zavakerďa e phen.

Dikhľa pro phral, kaj aňi nane rado, kaj la dikhel.

"Šun, phrala, me dikhav, kaj tut vareso meržinel," vakerlas dureder. "Ačhiľa pes vareso?"

"Ne," odpověďel. "To jen tady mě kluci vzali mezi sebe, tak hraju," dodal a nespouštěl z ní oči.

"Co piješ?" zeptala se.

"Pivo, ale co chceš ty?" zeptal se pyšně.

Dívka odešla a za chvíli byla zpátky s lahví vodky. "Tohle je lepší než pivo," prohlásila a nalila skleničky.

Deži dřív tvrdý alkohol nepil, a tak byl po třetí skleničce docela opilý. Holka ho vytáhla ven a začala ho líbat. Deži zapomněl, že má doma ženu a dvě děti. Úplně se do ní zbláznil. Když přišel do kasáren, myslel jenom na ni.

Najednou jako by to nebyl on. Chodila za ním na návštěvy, on dostával vycházky... Došlo to tak daleko, že za dva měsíce mu holka oznámila, že je těhotná.

Deži nevěděl, co dělat. Že má ženu a dvě děti, jí neřekl.

A Věra nic netušila. Bylo jí divné, že už nepíše tak často a tak dlouhé dopisy. Řekla si, že je asi zase na cvičení.

O staršího synka starostlivě pečovala, ale o mladšího daleko méně. Sama nevěděla proč, ale neměla ho ráda.

Jednou přijela do Ostravy Dežihovo sestra, její syn se tam měl učit na homíka, tak ji tam pozvali. Když všechno vyřídila, zašla se podívat za bratrem. Nechala si ho zavolat a šli posedět do hospody.

"Tak jak, Deži, už brzy přijedeš domů, ne?" povídá sestra.

Viděla na bratrovi, že z ní zrovna nemá velkou radost.

"Poslouchej, brácho, zdá se mi, že tě něco trápí," pokračovala. "Stalo se něco?"

Ján Bartoš-Biskup: Madona s děťátkem, 1998, dřevo (ze sbírek MRK)

"Jolan, mri pheñori! Me kerd'om ajso diliñipen, te tu džanehas!"

"Och, so kerd'al?" darandíla e Jolana.

"Akana na džanav, so te kerel." Phend'a lake, kaj pes diña andre raklí u kaj hiñi akana phari.

"No phuj," čhungard'a pre phuv e Jolana, "ča kada kerd'al? Me imar dumind'om, kaj varekas livind'al. No so, ta chin la raklake, khere tut hin duj čhave. Muk oda andal o šero, mek ko džanel, či čačes hiñi phari."

"Jolan, ma vaker khere ñikaske ñič!"

Oda phend'a akurat kolake, so likerel o muj. Soča avla khere, takoj phend'a peskra dake.

"Phenavas leske," phend'a maj leskri daj, "kaj kala čhaha te na phirel, kaj peske paš o slugadža arakhela federa."

Maj džanelas calo foros, so pes ačhíla. The e Věra pes došund'a. Calo d'ives rovelas u na kamelas ñikas te dikhel, ča le Dežkus. Ila l'il u pisinlas le Dežiske, afe na džalas lake, has igen choľamen, avka phend'a la dake, kaj džala pal leste. E daj lake phend'a, kaj la ñikhaj na mukela, u leske pisinla, či kada, so vakerel e Jolana, sa čačipen. Avka varesar e Věra la da šund'a, kaj užarla, so lake pisinla.

Pal o jekh kurko chud'la l'il lestar, kaj odej ačhola te dživel ola rakľaha, hoj lake bičhavela love pro čhave u te prebačinel leske.

E Věra mengľisalíla, sar gend'a kada l'il.

"Duj čhon anglo civilis jov lake kajso baľipen kerd'a! Sem sar varekana mange avela adej, ta vracone pañeha les oparinava," phenlas la Martake e daj. "Dža pal late kodoj andro kher, Marto, u vareso lake phen, bo me imar na džanav, so lake te phenel."

"Věro, šaj?" phundravlas polokes o vudar e Marta.

"Jolano, sestřičko moje, já udělal takovou volovinu, kdybys věděla..."

"Proboha, cos udělal?" polekala se.

Řekl jí, že neví, co má dělat, že si začal s gádžovskou holkou a ta je teď těhotná.

"No tfuj," odplivla si Jolana, "jenom tohle? Já myslela, že jsi někoho zastřelil! No co, tak se vyser na gádžovku, doma máš dvě děti. Nedělej si z toho hlavu, kdo ví, jestli je fakt těhotná."

"Jolano, doma nikomu nic neříkej!"

Jenomže to řekl zrovna té pravé. Hned jak přijela domů, vyzvonila to matce.

"Říkala jsem mu hned," povídá jejich matka, "ať s tou holkou nechodí, že si na vojně najde lepší."

Hnedle vědělo celé město, co se stalo. I k Věře se to doneslo. Celý den brečela, nechtěla nikoho vidět, jen malého Dežka. Pak vzala papír a začala psát Dežimu, ale nešlo jí to, byla hrozně rozčilená. Tak oznámila matce, že se za Dežim vydá. Matka ji nikam nepustila, sama prý napíše Dežimu, jestli všechno to, co říkala Jolana, je pravda. Nakonec si Věra dala říct, že počká, až co Deži odpoví.

Za týden od něj přišel dopis, že tam zůstane s tou gádžovkou, že bude posílat peníze na děti, a ať mu Věra odpustí.

Věra si přečetla dopis a omdlela.

"Dva měsíce před civilem já udělá takovouhle sviňárnu! Však jestli mi sem někdy vleze, vezmu horkou vodu a opařím ho!" řekla Věřina matka Martě. "Jdi tam za ní, prosím tě, a řekni jí něco, protože já nevím, co jí mám říct."

"Věro, můžu?" otevírala Marta pomalu dveře.

Dikhel pre late, o jakha šuvle le rovibnastar u the šutiľa, zdelas pes la Martake.

"Věrko, me džanav, sar tuke, ale gondolín pro čhave."

"Le Dežkus mange mukava, ale koles, kole kalondžaris, dava het. Našti pre leste dikhav!" viskinlas e Věra.

"Věrko, me džanav, sal cholamen pro Dežis, ta the pro čhave."

"Na, Marto, me les na kamavas, me džanavas, kaj pes vareso ačhola, kamľom les te del het, mekča somas duj čhon phari. Me diliňi, kaj le lubaris šundom, kaj les mukľom," pale pes rozrunda e Věra.

E Marta dikhľa, kaj laha našti vakereľ, avka geľa het. "Me avava, sar tuke ela čino feder," mek lake phenda.

"Ňigda mange na ela feder!" vriskinlas pale e Věra.

- Čori Věra, - gondolinda peske e Marta.

"Na del pes laha te vakereľ, na?" phučľa latar e daj.

"Na, neno. Me som korkori le Dežistar diliňi, avka la kamelas, u akana mukela sa u džala varesava ľubňaha te dživel. Nadzem mek peske rozgondolínla o Dežis u avela khere."

Le Dežiske pregeľa kale duj čhonorar sar paňi. Kamelas the la Věra, the la rakľa. E rakľi les užarlas paš e brana u lelas peske les khere. La tiš sas rom the jekh čhavoro, ale mukľa la u joj pes akana zakamaďa andro Dežis. O Dežis avľa ke late andro kher u phenlas peske, kaj nadzem kerel mišto. Jekh kurko sas sar andro ňebos. E rakľi pašal leste chuťkerlas u kerlas leske savoro, so kamelas. Na mukelas les ňič te kerel.

"Mušinav te džal khere vaš o papíra the pre slugadžiko sprava," phenda la rakľake pal jekh kurko.

"Ta me džav tuha," takoj phenda e rakľi, "kamav te prindžarel tira fajta. Lidžava tut le motorih."

Dívala se na ni, oči opuchlé od pláče a Martě se zdálo, že i zhubla.

"Věrko, já vím, jak ti je. Ale myslí na děti."

"Dežka si nechám, ale tamtoho, toho černocho černýho, toho dám pryč. Nemůžu ho ani vidět!" křičela Věra.

"Já vím, Věrko, Deži tě našťal, a tak máš vztek i na děti."

"Ne, Marto, nikdy jsem ho neměla ráda. Věděla jsem, že se něco stane, chtěla jsem ho dát pryč, ještě když byl v břiše. Já blbá, že já toho děvkaře poslechla, že jsem si ho nechala," rozbrečela se zase Věra.

Marta viděla, že se s ní nedá mluvit, a vyšla z pokoje. "Přijdu, až se ti udělá trochu líp," řekla ve dveřích.

"Nikdy mi nebude líp!" ječela Věra.

Chudák Věra, pomyslela si Marta.

"Nedá se s ní mluvit, co?" zeptala se matka.

"Nedá. Já sama jsem z toho Dežihovo blázen. Tak ji miloval, a najednou ji nechá a žije s nějakou kurvou. Snad si to ještě rozmyslí a vrátí se domů."

Dežimu utekly dva měsíce jak voda. Měl rád Věru i tu bílou holku. Ta ho čekávala hned u brány a vodila s ho domů. Měla taky muže a dítě, muž j ale opustil a ona se teď zamilovala do Dežihova. Deži u ní zůstal a říkal si, že snad dělá dobře. Týden se cítil jak v nebi. Gádžovka kolem něho poskakovala a dělala mu pomyšlení. Nenechala ho sáhnout na práci.

"Musím domů pro papíry a na vojenskou správu," řekl po týdnu.

"Tak já jedu s tebou," prohlásila hned, "chci poznat tvoje příbuzenstvo. Vezmu tě tam autem."

Andro Dežis ačhīa o rat.

"Mangav tut u prebačin mange, afe akana manca našti aves. Aveha manca až masovar."

"Tu imar na aveha pale, so?" phučla lestar le apsenca andro jakha.

"Ma dara, avava, te tut na kamfomas, gefomas prosto khere. Ale džanes mišto, kaj tut bares kamav, vašoda avava ke tu pale, pačas mange?"

E rakli vareso šunelas, kaj les imar na dikhela, avka leske thođa pre men somnakuno lancocis u phenđa leske, hoj te jov na kamela pale te avel, ta o lancocis leske phenla, kaj les vareko igen kamel.

Calo foros džanelas, kaj o Dežis khere. Leskri daj baro baripen thovlas andre leste. Lake pes e Věra nigda na pačisafolas. Rado sas, kaj peske o Dežis arakhla gadža.

The e Věra šunđa, kaj hino adej. Kamla leske te kerel pre choři avre muršenca, afe na sas la sumeňis kada te kerel. - Mek te ča man uľahas ča jekh čhavoro, afe duje čhavenca našti phenlas peske. Le Dežkuske sas maj duj berš u le kaleske, sar le Lukašis vičinlas, maj berš.

Mek sar sas o Dežis paš o slugadža u sar šunđa, so o lubaris kerđa, gefa pro sudos, kaj kamel le čhas te del andro ustavos, hoj oj pre savoreste na lbirinla. Akana takoj phende le Dežiske, so e Věra kerđa. Kamla la Věraha te vakerel u te odmangel la, afe akana so šunđa, gefa prosto ke lende. Dikhla la Věra u takoj pre late chuřila avri:

"Ta soske kames le čhas te del andro ustavos?"

E Věra les čhivlas avri andal o kher.

"Užar, me avlom tutar te phučel, soske kames te del le čhas. Šunđom, kaj leske rakines andro kale u všelijak andro buchlo nakh. Pro čhave les avri e choři. Ta te avka, ta me mange le

Dežimu ztuhla krev v žilách.

"Prosím tě, nezlob se, ale teď se mnou opravdu nemůžeš, pojedíš se mnou až příště."

"Ty už se nevrátíš, co?" ptala se se slzami v očích.

"Neboj se, přijedu. Kdybych tě nemiloval, byl bych už dávno doma. Ale víš dobře, že tě moc miluju, vrátím se k tobě, věříš mi?"

Ona ale tušila, že už se jí nevrátí, dala mu proto na krk zlatý řetízek, kdyby se prý nechtěl vrátit, tak mu řetízek připomene, že ho někdo miluje.

Celé město vědělo, že je Deži doma. Jeho matka se s ním moc vychloubala. Věra se jí ostatně nikdy nelíbila. Byla ráda, že si Deži našel gádžovku.

Také Věra se doslechla, že přijel. Měla chuť se mu na zlost spustit s jinými, ale svědomí jí to nedovolilo. Kdybych měla jen jedno dítě, říkala si, ale se dvěma, to už nejde. Dežkovi byly skoro dva roky a černému, jak říkala Lukášovi, rok.

Ještě když byl Deži na vojně, když se dozvěděla, co ten děvkař udělal, šla k soudu, že chce dát dítě do ústavu, že sama na všechno nestačí. Teď o tom Dežimu řekli. Deži původně chtěl jít za Věrou, promluvit s ní a odprosit ji, ale když to bylo takhle, vtrhl k ní a uhořil na ni:

"Proč chceš dát kluka do ústavu?"

Věra ho vystrkovala z domu.

"Počkej, přišel jsem se zeptat, proč chceš dát kluka pryč. Slyšel jsem, že mu nadáváš do černejš a do placatejš nosů a kdesi cosi. Na dětech si vylejváš zlost? Jestli je to tak, tak si

Lukašis lava, te tu les avka
nenavidzines. So oda tu sal za daj?"

"Imar preačhířal?" gravčínlas
e Věra. "Niš bi tuke dás le kale benges,
oda les dava andro ustavos, odej mi jel.
Ňenavidzinav les, bo mange ča
mosardom o dživipen, me les na
kamavas agorestar. Kodej les šaj
čhidom andro vedros, niš les andom
pro svetos! " A chudřa te rovel.

O Dežis beřřa tele u dikhelas pre
late sar dilino, na džalas leske andro
řero, sar pes avka šaj e Věra prekerďa.

"Av, Deži, prevakeraha peske sar
murřa," iřa les o dad andro oka kher. Iřa
avri e pařenka u čhida andro pohara.

"Ta sar ela tumenca, Deži? Ale
perřo pij avri."

"Me na džanav, dado, so pes
ačhířa la Věraha."

"Tu pes lake čudalřines? Ta sem
me džanřom, kaj latar diliřuvaha savore
andro kher, sar řundřam tra pheřatar,
so kerďal. Čačes tutar phari odi rakří?"

"Phendřa mange, kaj he, ale akana
oka kurko prindžardřom, kaj chochavel.
Na muřinav tumenge te phenel sar, na?
Me avřom a kamřom pes la Věrake te
odmangel, ale akana, so řunav, ta oda
aři macocha kada na kerel."

"Mro čho, ma pařa savoro, so
řunes. Muk la mek u raří lake phen, kaj
avřal pal late the pal o čhave. U akana
pij, mro čho, dži rat mek dur."

O Dežis maj zamařířa, iřa le čha-
voren pre peste u chudřa pre lende te
rovel. Raří sas imar koromato.

"Le les, Věro, u thov les andro
hařos te sovel. Sako kerel jekhvar
andro dživipen varesavo diliřipen. Imar
ela sa miřte, dikheha, u av, imar mange
řigitin les te thovel andro hařos."

E Věra thořa le Dežis pro hařos
te pařřol u dikhelas pre leste, andro jilo
la sas baři dukh, ale rado sas, kaj hino
khere. Calo rat beřelas pro stolkos
u dikhelas pre leste.

Lukáře vezmu já, když ho tak
nenávidíš. Co jsi to za matku?!"

"Už jsi přestal?!" křičela Věra.
"Tak abys věděř, než bych ti toho
černýho blbce dala, to ho radři vrazim
do děcáku. Nenáviděřa jsem ho už od
začátku, protože jsem si akorát zkazila
řivot, měla jsem ho radři hodit do kýble
než přivést na svět!" A pustila se do
pláče.

Deži klesř do řidle a zířal na ni.
Neřlo mu na rozum, jak se mohřa tak
změnit.

"Pojď, Deži, promluvíme si jako
chlapi," vzal ho otec do vedleřřího pokoje.
Vytáhl pálenku a nalil dva pohárky.

"Tak co s váma bude dál? No ale
nejdřív se napij."

"Já nevím, otče, co se to s Věrou
stalo."

"Ty se jí divíš? Vždyť já mysleř, že
se z ní zblázníme všichni, když říkala
tvoje sestra, co jsi uděřal. Opravdu
s tebou ta gádžovka čeká dítě?"

"Řekřa mi, že jo. Ale ted' před
odjezdem jsem poznal, že si vymýřřli,
určité vám nemusím říkat jak. Vrářil
s jsem se a chtěl jsem Věřku odprořit,
ale to, co jsem slyřel, to by neuděřlala
ani macecha."

"Nevěř, chlapče, všemu, co slyříš.
Jeřtě ji nech a v noci jí řekneř, že jsi se
vrářil za ní i za dětma. A ted' pij,
kamaráde, noc je jeřtě daleko."

Deži se přiopil, vzal si děti na klín
a začal nad nimi plakat. V noci už byl
úplně namol.

"Vem ho, Věro, a ulož do postele.
Každý provede jednou v řivotě nějakou
hloupost! Už bude dobře, uvidíš. A pojď
už mi pomoct ho uložit."

Věra položřa Dežiho do postele,
v srdci měla velký řal, ale zase byla
ráda, že je Deži doma. Celou noc
proseděřa na řidli a dířala se na něj.

Kijo tosara o Dežis phundrađa o jakha u dikhľa la, sar sovel bešindos pro stolkos. Uštĭľa, geľa paš late u čumidľa la. E Věra pes prekerďa.

"Šaj mange savoro omukes, mri romňori, me tut igen kamav."

"Okolake tiš avka phenehas? Kajča lake phenehas gadžikanas, na?"

"Věrko, kerďom diliňipen, aľe avľom pale ke tute the ke amare čhave."

"Šun, Deži, me mek tuke na phendľom, kaj tuha kamav te ačhol. So te khatar mande denašeha ke late u lake vakereha kada, so akana mange. Me tuke imar na paťav, le Dežkus mange mukava, aľe okoles dava andro ustavos. Me pre leste našťi dikhav, me na džanav, soske som maj choľamen. Može palis, sar ela čino bareder, les rado dikhava, aľe akana našťi."

Le Dežiske pernas o apsa, sar la šunelas. "Niš avka, volĩndľomas tuke te domukel akor o potratos. Oda tuke nane pharo pal leste? Sem ciknoro hľno!"

"Preačhuv mange imar pal leste te vakerel, me na kamav nič te šunel."

O Dežis peske gondoľĩnďa, kaj la palis kada sa predžala, avka ačhiľa cicho. Ačhiľa la romňaha u polokes pes pre savoreste bisterlas. O Dežis geľa pale pre peskri butĭ, kaj kerlas, niš geľa ko slugadža u jepaše beršeha chudle kher.

Le Lukašis na dine ņikhaj. Džive-nas mište u o Dežis pre rakľi gondolĩnlas, čačes ča te dikhelas pro lancocis, aver na. Jekhvar pes morlas, u sar pes khoselas, le khosleha pre men scirdľa o lancocis u prečĩnďa les. Likerlas les andre burňik u palis les čhiďa pal e blaka avri.

E Věra džanľa, kaj le Lukašis varekana rado dikhela. Aľe na, kim sas bareder, ta buter pes lake džungľolas, palis les imar the marlas vaš chocsavo

K ránu Deži otevřel oči a uviděl ji, jak spí vsedě u postele. Vstal, šel k ní a políbil ji. Věra se probrala.

"Můžeš mi to všechno odpustit, miláčku můj? Já tě mám moc rád."

"Tamtý jsi to taky říkal? Jenže jĭ česky, že jo?!"

"Věrko, udělal jsem pitomost, ale vrátil jsem se k tobě a k našim dětem."

"Poslouchej, Deži, já jsem ti ještě neřekla, jestli s tebou chci zůstat. Co když zase odejdeš k ní a napovídáš jí to, co teď mně? Já už ti nevěřím, Dežka si nechám, ale tamtoho dám do ústavu. Nemůžu se na něj dívat, nevím, proč mě tak šťve. Možná až bude starší, budu ho mít radši, ale teď ne."

Dežimu padaly slzy, když to poslouchal. "Než tohle, to bych ti radši tenkrát dovolil ten potrat. To ti ho není líto? Vždyť je tak malý."

"Přestaň mi o něm mluvit. Nechci nic slyšet."

Deži si pomyslel, že ji to časem všechno přejde, a tak zmlknul. Zůstal se ženou a pomalu se na všechno zapomnělo. Vrátil se do práce na to samé místo, kde dělal před vojnou, a za půl roku dostali byt.

Lukáše nedali nikam. Žili šťastně a Deži si na gádžovku vzpomněl, opravdu jenom když se podíval na řetízek. Jednou, když se myl, si ho při utírání přetrhl. Chvilí ho držel v ruce a pak ho vyhodil z okna.

Věra myslela, že až Lukášek vyroste, bude ho mít radši. Ale kdepak. Čím byl starší, tím víc se jí hnusil. Potom ho už mlátila kvůli každé

diliņipen. O Lukašis sas ajso čhavoro, kaj lake kerlas pre choļi, hjaba leske kaj te na kerel bengipen, ov kerlas mek pre choļi buter. Ov džanelas, kaj les e daj narado dikhel, ča le Dežkus, u kamelas, kaj e daj pre leste tiš te vakerel, u te našti šukares, ta choča choľaha.

Sar sas le Lukašiske deš berš, dine les andro ustavos. Našti peske leha dine radi. Na phirlas andre škola, čorkerlas a ča sa koda nalačo kerlas.

Ko koleske sas došalo, hoj sas ajso, e Věra na džanelas. Mindig latar šunelas: "Sem tu kalo beng, mekča andro per salas, u imar salas nalačo!"

hlouposti. Lukáš jí prostě lezl na nervy, marně se snažil být hodný, rozčilovalo ji to ještě víc. Chlapec věděl, že ho máma nemá ráda, že má ráda jenom Dežka. Toužil po tom, aby na něj matka taky promluvila, a když ne hezky, tak aspoň našťvaně...

Když bylo Lukášovi deset, museli ho dát do ústavu. Nevěděli si s ním rady. Chodil za školu, kradl, prostě dělal všechny lumpárny, co ho napadly.

Věra netušila, kdo za to může. Lukáš od ní pořád slyšel jenom: "Ty smrade černej, tys byl ještě v břiše, a už jsi byl špatnej!"

Překlad Jan Červenka

Vojtěch FABIÁN - MARCEL

PÍSŇOVÉ TEXTY A POEZIE

Nejstarší syn spisovatelsky Tery Fabiánové se narodil 25. 5. 1949 ve Vlčanech (okr. Šaľa) na Slovensku. Ve čtyřech letech utekl poprvé z domova, z Prahy, kam se rodina přestěhovala. Odjel v červených trenýrkách vlakem na Slovensko do Kurimy k otcovým rodičům, do osady, která mu připadala zajímavější než mateřská školka. Ačkoliv Vojta nezažil válku ani předválečný život Romů, ví možná víc než leckterý starý člověk, protože se při vyprávění o dávných časech ztotožňoval s radostmi i těžkostmi předchozích romských generací. Ono ztotožnění se stalo námětem mnoha z jeho písňových textů.

PERJEŠISTE ANDRO FOROS

Perješiste andro foros
o Roma našti džan.
Nane love, čore hine,
o džuva len chan.

Avas, čhavale, andro foros,
giľa bašavas,
kaj te dikhen sa o gadže,
so amen džanas.

Genen, romňale, le gadženge,
so len užarel,
phenen ča, kaj sako gadžo
o vast te sikhavel.

Amen kija bašavaha,
kaj šukar дума te sthoven,
šaj hoj paľis dena amen
somnakune love.

DO PREŠOVA DO MĚSTA

Do Prešova do města
se nedá jen tak jít,
vši nás žerou, nejsou love,
není čím zaplatit.

Ale co! Jen pojďme, chlapci,
začnem po svém hrát,
uvidíte, jak nás budou
lidi poslouchat.

A vy, ženské, pojďte s náma,
gádžům na potkání,
co je čeká, hádejte
z nastavených dlaní.

Budem hrát, ať žádná z vás
výmluvnost neztratí.
Zahrnou nás možná zlatem,
a budem bohatí!

SAKO ČA JEKHVAR

Sako ča jekhvar
arakhel peskeri bacht.
Me miri prekheldom
sar čorachuno balo.

Mange na ačhel imar ništa,
ča dromeha te tradel
sar phuro ruv,
so šoha nane čalo.

ČINO DELAS PHABA

Čino delas phaba
e bangi phabařin,
sako pre la čhungerlas,
bo šutle hin.

Ko džalas dromeha,
o cikno, o baro,
chalas peske phabori,
te n'avel truřalo.

Jekh čhivel bareha,
aver aga phagerel,
th'avka e phabařin
o phabora del ta del.

ŠTĚSTÍ JEN CHVILKU ČEKÁ -

Štěstí jen chvilku čeká -
jenom se neopozdit.
Já svoji chvíli prohrál,
zmizel blesk prasátka po zdi.

Po cestách potloukám se.
Kam táhnu? Kdo to ví?
Jako ten starý vlk,
co věčně je hladový.

ZELENÝ PLÁŇÁTKA

Zelený pláňátka
na křivý pláňce visely,
kdo jde kolem, uplivne si,
že jsou kyselý.

Kdo jde kolem, utrhne si,
žízeň cestou zahání,
ale pro tu křivou pláňku
nemá slova uznání.

Jeden větev ulomí,
druhý hodí kamenem,
a přece ta křivá pláňka
rodí dál a dává všem.

Překlad Míla Červinková

Lucia Kalejová: **Zpěvák**, 1999, tempera (dětská kresba - I. ZŠ Jarovnice, ze s

Milan DEMETER

MINIPŘÍBĚHY

Milan Demeter nám průběžně zasílá ukázky své literární tvorby, kterou píše ve vězení. Tři jeho krátké novely jsme uveřejnili v čísle 3/1996 Romano džaniben. Dnes otiskujeme další tři minipříběhy.

VĚZEŇSKÝ PLÁČ

Každý den se moc těším na noc. Až všichni vězni půjdou spát. Jsem dozorce, čili bachař neboli *bengo*. Prý jsem zlý, prý jsem kruťas - a snad je to pravda. Občas někoho přetáhnou pendrekem. No a? Jsou to darebáci. A přesto, když mám noční službu, tak pláču. Ale pak je zas ráno, a tak jsem zas kruťas.

Proč pláču? No proč - až se to stydím říct. Na izolaci je za trest vězeň, cigán - taková nula, lidský odpad. A přesto ten cigoš mě nutí, aby mé srdce plakalo. Každý večer zpívá. Některé jeho písně znám nazpaměť. Když zpívá, tak celý lág nedýchá a já při jeho písních myslím na svou ženu, která se mně kurví, a přesto ji miluju. Při těch cigánských písních, které vězni zpívají, mám pocit, že cigáni jsou vlastně svobodní, a já, dozorce, vězeň vlastního života.

KALO ČIRIKLO

Jsem profesorem na prestižní hudební škole. Moji studenti budou patřit k elitě hudebního nebe. Každý večer, když se vracím pěšky domů, musím projít cikánskou ulicí. Všude samý bordel, z oken se ozývá řev - a přesto se musím u jednoho z nich zastavit a zaposlouchat do hudby. Z toho okna zní houslové sólo, které mě burcuje neznámou dálkou. Hrome, mám strach, ale přesto stoupám po schodech toho baráku. U dveří mně buší srdce. Otevírá mi neupravená stará cigánka s cigaretou v puse.

"Chtěl bych si poslechnout vašeho muže, jak hraje na housle," povídám.

Zasmála se, vzala mě za ruku a vtáhla do jednoho z pokojů. Tam seděl na zemi malý kluk s houslemi.

"Já muže nemám," řekla žena. "On je v *bertena*. Mám jen tohohle kluka. Jmenuje se Janču, po dědovi. Ve škole je hloupý, neumí hrát ani fotbal, ale housle jsou jeho láska a bída."

Když jsem ho poprvé přivedl k nám na katedru, tak se studenti smáli a tleskali. Janču neznal noty. Přesto jeho *halgató* "Cikánský pláč" a mnoho dalších skladeb nenechaly nikoho na pochybách, že dnes hraje pán excelán.

Dnes se s těžkým srdcem s Jančem loučím. Jeho rodina odlétá za moře. Neptám se proč. Sleduju dění v této zemi, a tak jim rozumím a nepřemlouvám je.

V srdci mi Janču - Kalo Čiriklo, jak jsme mu na katedře říkali, zůstane napořád. Odlétá největší talent, kterého jsem kdy měl. Měl smůlu - byl to Rom.

Na ruzyňském letišti jsem svého Janča objal a zašeptal jsem mu: "Čiriklo, já věřím, že se sem jednou vrátíš a že tvé housle promluví k tomuto národu! Tvá hudba umí mluvit srdcem."

Dnes mám soud. Já, profesor, mám soud. Za výtržnost. Pochcal jsem plagát. Byl na něm Sládek. Ne, nestydím se za to. Je mi fajn a všichni studenti jdou se mnou. Dnes je mi moc fajn.

Rudolf Dzurko: *Postava houslísty ze skupiny Romská osada, nedatováno, dřevo (ze sbírek MRK)*

Každý den jezdím služebně do Drážďan. Cesta je už pro mě všední nudná rutina, ale finančně výhodná. Mám nový byt, potřebuju ho zařídit.

Jednou jsem jel pozdě večer domů a byl jsem unaven... A zejtra musím k našim, máma má narožky.

Do prdele, co ta holka blázní? Málem mi vlezla pod auto, kráva jedna!

Stěží jsem zastavil. Stála tam, celá se klepala. Chtěl jsem jí parádně vynadat. Ona mě ale chytla za ruku a poprosila, abych ji odvezl pryč. Během jízdy mlčela, jen pořád kouřila.

"Hele, kam to bude, kde tě mám vyklopit?"

Jen pokrčila rameny a řekla: "Kde chceš..."

Zastavil jsem a říkám: "Hele, tak to vyklop! O co ti jde?"

"No co, zdrhla jsem pasákum, jsem kurva."

"Tys tam u nich byla násilím?"

"Ne, ale mám toho už po krk. Už se mně ty starý tlustý pedofilové hnusej. Já už nechci být kurva, proto jsem zdrhla pasákum."

Ráno jsem dělal snídani. Ona vyšla z koupelny, sedla si ke stolu a pila čaj.

"Hele," povídá, "jak se jmenuješ?"

"Petr."

"Petr? Mně říkají Monča. Petře, proč sis večer nevlezl ke mně do postele?"

"A proč Mončo?"

"No proč, jsem přece kurva."

"Mončo, mohla bys mně pomoci..."

"Jak, Petře?"

"Dnes má moje mamka narožky. Pojď tam se mnou."

"Ty jsi magor, Petře! Já, šlapka, a navíc cigánka!"

Stál jsem s tátou na balkóně, kouřili jsme. Máma s Mončou uklízely nádobí a pořád se smály. Táta mně pošeptal do ucha: "Ta tvoje Monča je kus! A někde jsem četl, že míšenci jsou moc krásní. Tak se snaž, Petře! A poslouvej, jak si s ní naše máma rozumí!"

Přistoupila ke mně, objala mne a řekla: "Petře, dnes nechci spát sama."

"Mončo, já nemám love..."

Dala mně facku, až mi z nosu tekla krev, a já se tomu smál.

Dnes táta, máma a já čekáme před nemocnicí, až vyjde naše Monča a ponese v rukou náš největší poklad. Táta se nervózně drží kočárku. Máma se směje a říká: "Petře, dnes uvidím anděla!"

Jana ŠEDIVCOVÁ

KORÁLKY

Tvorba mnoha mladých Romů, kteří dnes sahají po peru a své myšlenky svěřují papíru, je poznamenána neznalostí romštiny. Ano, většina z nás píše česky, protože jazyk ovládáme lépe než ten, který nám byl vložen do kolébek. Důvody této neznalosti jsou nejrůznější, ale to dnes nehodlám řešit. Chci vám totiž představit jednu ze začínajících romských autorek.

Jednadvacetiletá Jana Šedivcová se narodila v Mariánských Horách, v městečku, kde mnoho Romů nežije. Rodina její maminky patří k tzv. moravským Romům, z velké části vyvražděným v koncentračních táborech. I to je jeden z důvodů, proč ani Jana romsky nejen nepíše, ale bohužel ani nerozumí. Kdo má v rodině předávat jazyk a moudro mladším generacím, když ti starší již nežijí? Dalším důvodem může být její tatínek - gádžo. Pravda, někteří gádžové romsky umí, ale těch je jako jehel v kupce sena. Janin otec k nim nepatří.

Jana příliš v romských tradicích vychovávána nebyla, přesto se ke svému polovičnímu romskému původu hlásí. Ona sama sice problémy způsobené vizuální odlišností nezažila, její bratr jim však musel čelit poměrně často.

Již třetí rok studuje Jana žurnalistiku na Vyšší odborné škole publicistiky, jejím snem je však filmová fakulta a psaní scénářů. Zatím se jí při přijímacích na tuto školu nedařilo, chyběl i kousek štěstí, ale Jana to ještě nevzdala. Zajímá se především o kulturu - všeobecnou i etnickou. Do romské zatím příliš nepronikla, nezajímala se o ni soustavně, ale hodlá to napravit. Zatímco většina mladých Romů píšících česky tematicky alespoň čerpá z romského prostředí nebo své povídky okořeňuje romským humorem, přezdívkami apod., Jana nikoliv. Není však důležité, abychom k přiznání něčího romství potřebovali vždy dokonalou znalost jazyka a etnických zákonitostí. Všichni tací nejsme, ale nepřestáváme tím být Romy. A já si myslím, že dáme-li šanci i těmto romstvím zatím nepopsaným listům, můžeme získat další vzdělané lidi ochotné se učit jazyku, tradicím i čemukoliv ostatnímu.

Jarmila Balážová

"Maminko, to jsou krásné korálky!"

"To je velká vzácnost. Jsou po babičce. Chceš, abych ti o nich vyprávěla?"

"Ano!"

"Tak se hezky posad' a poslouchej."

Když byla babička docela malá holčička, asi jako teď ty, dostala od své maminky první korálek. Byl modrý a babička byla velmi šťastná, že ho má. Tehdy byli její rodiče velice chudobní, takže měli stěží na jídlo - a na dárečky nezbývalo. Ten

modrý korálek našla její maminka na lesní cestě. Krásně ho očistila a potom ho věnovala své dcerušce. Ten modrý korálek symbolizuje čistotu, lásku k rodičům a k rodnému kraji. Jaruška (tak se babička jmenovala) ho nosila na tmavé šňůrce a byl to její talisman. Věřila, že jí přináší štěstí. Opatrovala ho jako oko v hlavě.

Když už byla Jaruška trochu starší, musela pracovat na poli u bohatého sedláka. Peníze nevydělávala, ale sedlák jí dal vždy dobře najíst a občas přinesla něco dobrého i rodičům. Sedlák ji měl velmi rád. Byla velmi pilná a nikdy neodporovala tomu, co jí přikázal. Často spolu sedávali ve světnici a povídali si. Jednou - to už se schylovalo k Vánocům - zavolal si sedlák mladou slečinku na návštěvu.

"Mám pro tebe dárek k Vánocům, Jarko." Jaruška byla velmi šťastná, ale na druhé straně se cítila bídě.

"Vždyť já pro vás nic nemám!"

"To vůbec nevadí. Co bys také dávala starému chlapovi! Na, vem si to." Malý balíček v pestrobarevném papíru. Uvnitř byla malá krabička. Otevřela ji. Uvnitř byl krásný zelený korálek.

"Děkuji vám, pane, je krásný."

"Ale to není ledajaký korálek. Vždy, když ho budeš nosit, nikdo ti nebude moci ublížit. Budeš mít v sobě takovou zvláštní sílu, která tě ochrání. Pečuj o něj. Ať ti připomíná starého sedláka - nezapomeň na mě nikdy, holčičko, mám tě moc rád."

"Mockrát děkuji, pane sedláku. Budu ho nosit stále u sebe."

Ze zeleného korálku opravdu vyzařovala odhodlanost a síla. Tak už měla Jaruška dva korálky. Zelený připojila k modrému.

Čas běžel dál. Rodiče už byli staří a síly jim ubývaly. Tatínek byl nemocný a maminka se o něj musela starat. Peněz bylo málo, a tak začala Jaruška ve svých šestnácti letech pracovat. Každý den vstávala velmi časně ráno a odcházela do pekařství pana Drábka. Zde jí bylo naloženo spousta pekařských a cukrářských výrobků. Musela je odnést do stánku na tržiště a tam je potom celý den prodávala. Ať svítlo slunce, pršelo, sněžilo nebo padaly tratary. Sama často neměla ani na ten chléb, ale nikdy by si nedovolila něčeho uždibnout. Všechno, co zde vydělala, dávala mamince. V jejich živobytí se vlastně vůbec nic nezlepšilo, jak by se mohlo zdát. Jaruška totiž pouze nahradila otce, který již pracovat nemohl. Ale práce ji bavila. Ráda pozorovala bohaté, nastrojené slečinky a zámožné chlapce. Představovala si, kdyby tak byla jako oni. Z tržiště odcházela za tmy. Chodívala temným lesem. Na cestu jí svítil jen ten mocný měsíc.

Vedle jejího stánku prodával ovoce mladý hoch. Občas se na sebe podívali. Líbil se jí a ona se líbila jemu. Stáli vedle sebe několik měsíců. Usmívali se na sebe a jeden druhého se styděl. Až jednou: "Ahoj, já jsem Kuba. Prodávám tady vedle ovoce."

"Já vím," smála se Jaruška. "Já jsem Jarka."

Kuba ji vzal za ruku. Políbil ji. Jaruška se tehdy začervenala jako jablíčka, které Kuba prodával.

"Odkud jsi?" zeptal se Kuba.

"Bydlím v chaloupce na kopci."

"A mohl bych tě večer doprovodit?" Jarka neodpověděla, ale Kubovi bylo jasné, že souhlasí.

Nachýlil se večer. Jaruška sklídila zbylé zboží. A už tu stál. Kuba. Šli spolu ruku v ruce, pomalu, cesta byla hned příjemnější.

Markéta Šestáková: *Výjevy ze života Romů*, 1997-98, výšivka (ze sbírek MRK)

Chodili spolu dlouho. Jednoho dne dal Kuba Jarce dárek. Byl to krásný červený korálek. Korálek lásky. Jaruška si ho vážila ze všech nejvíce. Skrýval v sobě opravdu takovou tajnou zář. Zář lásky. Přidala ho k ostatním. Měla již tři korálky. Tři krásné korálky. A byla šťastná. Nebyla sama, měla svého chlapce, kterého milovala a který miloval ji.

Kuba bydlel sám v malé světničce ve městě. Jarka se k němu nastěhovala. Zanedlouho byla veselka.

S Kubou se jí žilo dobře. I peněz měli víc. Narodila se jim dcerka. A ta dcerka jsem byla já. Proto to tedy tak dobře vím.

Babička mi o těch korálcích mockrát vyprávěla.

Tři korálky. Tři korálky pro šťastný život. Možná v sobě měly tu zvláštní moc, možná to byla babiččina silná vůle a píle, ale její život byl šťastný až do smrti.

"Maminko, a můžu si je vzít?"

"Vem si je, holčičko, třeba ti taky přinesou štěstí."

Michal ŠAMKO

PAPUSKERI PARAMISI DĚDEČKOVA POHÁDKA

Michal Šamko (21. 1. 1967) studuje dálkově Romskou střední školu sociální v Kolíně. Narodil se v Nové Pace, ale jeho rodiče pocházejí z východního Slovenska, ze Šemetkovců. Michal Šamko by rád literárně ztvárnil úseky z romské historie, s níž se seznamuje ve škole. Povídka Košiben (Kletba) je například zasazena do Byzantské říše. Příběh, který uvádíme, zase revokuje tragickou historii českých Romů za druhé světové války. Prolíná se v něm to, co autor o českých Romech četl a na co se - jak říká - nesmí zapomenout, s obrazy, které si vytvořil na základě vyprávění svých předků ze Slovenska, kde Romové pokusem o genocidu postižení nebyli.

Samas duj phrala the jekh pheň.
Me, o Mižus, somas jekhterneder, has
mange eŧta berš. Phiravas mira duje
beršenca phuredera pheňaha, la
Maňaha, the avre čhavorenca pro maŧi
te pasinel le gadženge le kozicen.
Amaro jekhphureder phral, o Dušan,
phirelas le dadeha pal o gadže te kerel
buŧi. Kidenas avri chaňiga, murinenas.
O gadže len denas vaš e buŧi chaben.
Jekhvar has bokh, jekhvar hojscina.

Jekh dŧives amen o čhavore amen
bavinahas avri, sar avŧa o dad
u gravčindŧa pr'amende: "Sig, čhavale,
aven khere, o Němci kidkeren le
Romen pro motora!"

Prastandŧam la pheňaha khere a
šunás, so o dad vakerel. Pro foros avle
but Němci a kidkeren le ŧudos pro
motora. Mri daj rovelas: "Joj Devla, so
amen ča keraha! Murdarena amen!
Devla, sem man hin cikne čhavore!"

"Siďar, Helen," phenel o dad, "le
vareso chabenoro a sig denašas andro
veš. Odoj amen na arakhena."

Byli jsme dva bratři a jedna ses-
tra. Já - Mižus - jsem byl nejmladší,
tehdy mi bylo sedm let. Chodil jsem se
svou o dva roky starší sestrou Maňou
a s dalšími romskými dětmi na pole
pást sedlákům kozy. Náš nejstarší bratr
Dušan chodil s tátou k sedlákům praco-
vat. Kopali studny, dělali zednické
práce a sedláci jim za odměnu dávali
jídlo. Jednou byl hlad, jindy hostina.

Jednoho dne jsme si my děti hrály
venku, když přiběhl otec a volal na nás:
"Honem, děti, pojdte domů, Němci
nakládají naše lidi do aut!"

Běželi jsme se sestrou domů a
slyšeli, co tatínek říká: Do města přijelo
spousta Němců a nakládají lidi do aut.
Maminka plakala: "Bože můj, co jen
s námi bude! Zabijou nás! Bože, a já
mám ještě malé děti!"

"Honem, Heleno," povídá otec,
"vezmi nějaké jídlo a rychle utíkejme
do lesa. Tam nás nenajdou."

O Dušan gejl'a avri te dikhel, afe imar šunas bari vika: "Heraus! Heraus! Cigajner!"

E daj chudňa la Maňa the man u fest amen likerlas. Duj Němci avle andro kher, chudne le dades, le phrales a maribnaha len tradenas andal amaro kher avri. Amen la pheňaha rovahas, e daj amen kikidelas ke peste: "Ma daran, ma daran, me tumen na dav!"

Ale jekh Němcos la da chudňa balendar, čhida la kije phuv, cirdelas la avri. Amen denašahas pal late. Thode amen pro motora, ligende amen pre štacija. Odoj amen tradne pal o motora tele u thode savore Romen te terdol pro baro placos andre fronta. Dikhfam odoj te terdol amare phuren, la baba the le papus. The jon amen dikhle, ispidenas pes kij'amende, kamenas amen te čumidel. Ale avle o Němci, čhide amen sakones pre aver sera.

Le dades the le Dušaňis thode andro vagonos. O dad pre amende vičinelas: "Mišku, Maňo! Likeren tumen! Rado tumen dikhav!" Amen :žafatar rovahas.

E daj vičinelas pal o Dušan: "Dušanku miro, joj Devla!" O Dušan jpre daj: "Mamo, me darav, ma mukh iman, mamo!"

O Němci phandle o vagonos u akorestar le dades aňi le Dušaňis šoha ina dikhfom.

Amen ča rovahas, dikhahas, so liker o Němci amare Romenca. Has odoj jekh Rom, so bešelaso nadur likhatar amaro kher. Has les pandž očhave, leskeri romňi - lla la vičinahas - lhas igen lachi, furt ča giľavelas. Has la lbare kale bala dži, so paťiphenav, kije lbul. Miri daj pro dad vriskinlas, te laha odelas but dumi. La llakere romes pekle o lNěmci la puškaha pal o šero, kaj pejl'a. Duj aver Roma les hazdne u thode andro vagonos.

Dušan se vyšel podívat ven, ale už jsme slyšeli řev: "Heraus! Heraus! Cigajner!"

Maminka popadla Maňu i mne a vlekla nás pryč. Dva Němci vstoupili do místnosti, chytili tatínka a bratra a s bitím je vyhnali z domu. My se sestrou jsme plakali a maminka nás tiskla k sobě: "Nebojte se, nebojte se, já vás nedám!"

Ale jeden Němec popadl maminku za vlasy, mrštil jí o zem a vytáhl ji ven. My jsme vyběhli za ní. Naložili nás do aut a odvezli na stanici. Tam nás vyhnali z aut a všechny Romy postavili na takovém velkém prostranství do řady. Viděli jsme tam stát i naše staroušky, babičku a dědečka. I oni nás viděli, tlačili se k nám, aby nás políbili, ale přišli Němci a odstrčili nás každého na jinou stranu.

Tátu a Dušana naložili do vagonu. Tatínek na nás volal: "Mišku, Maňo! Držte se! Mám vás moc rád!" Plakali jsme, bylo nám strašně smutno.

Maminka volala na Dušana: "Dušánku můj! Bože, Bože!" A Dušan na mámu: "Maminko, já se bojím, maminko, neopouštěj mě!"

Němci zavřeli vagon a tatú ani Dušana jsem od té doby už nikdy neviděl.

My jsme jen plakali a tiše sledovali, co Němci s našimi lidmi dělají. Byl tam také jeden Rom, který bydlel nedaleko od nás. Měl pět dětí a ženu - jmenovala se lla. Byla velice hodná, pořád si zpívala. Měla dlouhé černé vlasy, které jí sahaly - s prominutím - až k zadku. Naše maminka na tatú vždycky hudrala, když se s ní zapovídal. lla muže praštili Němci pažbou do hlavy, až upadl. Dva jiní Romové ho zvedli a naložili do vagonu.

Amen le cikne čhavoren le dajen-
ca ispidkerde andro anglune vagoni.
Samas skikidle, na sas kaj te terđol.
O Němci phandle o vudar, samas andre
cma, ča le chevendar maškar o vago-
noskere doskengere seri avelas salig
vududoro. E mašina džalas u ňiko na
džanelas, kaj amen o Němci vežinen.
Džahas ta džahas.

Jekhvar e mašina zaačiřa.
O ňemcika slugadža phundrade
o vudar, phende amenge, kaj te džas
pal e mašina tele. Tradne amen pre bari
luka, pherdo slugadža rikonenca khatar
amende. Na džanav, keci odoj terđuva-
has. Samas bokhale, trušale. E daj
dikhelas khatar peste, či n'arakhela le
dades the le Dušaňis. Afe lengere vago-
ni džanas dureder.

Kijaraťi avřa jekh Němcos,
džanelas čechika. Phendā amenge, hoj
amenge šaj bešas pre phuv, a te amen
hin so te chal, šaj chas. Pojekh Roma
chudne te haňinel le Devles, hoj p'ramende
mukřa ajsi bibacht. Akor ušťřila miro
papus u phendā: "Šunen, Romale,
phenava tumenge bari phurikaňi
paramisi pal jekh manuř, so na pařalas
Devles. Ča šunen, so pes leske ačiřa."

"Has, mre gule bachtaleja the mek
čačeja Devla, has jekh baro them a oda
esas e phuv amare dadengeri. Čřirla o
Roma na has ča diline, nasikhade - has
bare godaver, akharenas len avre nave-
ha, afe ňiko imar na džanel sar. Džive-
nas andro uče murimen khera, andre
sako kher sas nandřardi, čulardo paňi -
imar akor, sar avrether o nipi dživenas
andro chara u phirenas andro džviren-
gere morčha.

Has maškar lende jekh terno
čhavo, ehas sikhado, džanelas te genel
igen phare sikhade gendřija, o Roma les
vař oda bečeřinenas. Ča jekh has lestar
nalačo - na pařalas Devles. Asalas le
Romendar, kana le Devles denas paťiv.

Nás, malé děti, nacpali s matkami
do předních vagonů. Byli jsme tam
namačkáni, ani k stání nebylo dost
místa. Němci zavřeli dveře, byli jsme
potmě, jen škvírami mezi prkny
pronikalo trochu světla. Vlak jel a nikdo
z nás nevěděl, kam nás Němci vezou.
Jeli jsme a jeli.

Najednou vlak zastavil. Němečtí
vojáci otevřeli dveře a vyzvali nás, aby-
chom vystoupili. Vyhnali nás na
takovou velikou louku. Kolem nás bylo
plno vojáků se psy. Nevím, jak dlouho
jsme tam stáli. Měli jsme hlad a žízeň.
Maminka se rozhlížela, jestli někde
neuvídí tátu a Dušana, ale jejich
vagony pokračovaly dál.

Navečer přišel jeden Němec, který
uměl česky. Řekl nám, že si můžeme
sednout na zem, a jestli máme něco
k jídlu, tak se můžeme najíst. Někteří
Romové se začali rouhat Bohu, že na
nás seslal takové neštěstí. Vtom ale
vstal můj dědeček a řekl: "Poslouchejte,
Romové, povím vám jednu velice starou
pohádku o člověku, který nevěřil v Boha.
Jen si poslechněte, co se mu stalo."

"Byl - můj sladký, požehnaný
a spravedlivý Bože -, byl jeden velmi
starý stát a to byla země našich před-
ků. Kdysi Romové nebyli jen hloupí,
nevzdělaní - byli velmi moudří. Nazývali
se jiným jménem, ale nikdo už neví,
jakým. Žili ve vysokých zděných
domech, v každém z nich byla koupel-
na s tekoucí vodou - a to v době, kdy
jinde lidé žili jen v jeskyních a chodili ve
zvířecích kůžích.

Byl mezi nimi jeden mladý
chlapec, byl vzdělaný, dokázal číst
i velice těžké učené spisy a Romové si
ho proto velmi vážili. Jen jedno nebylo
dobré - nevěřil v Boha. Smál se
Romům, když Boha uctívali.

Kóma: SČ-KATA, VE-ZHIA, 2000, Oláh 1997

Dušan Oláh: *Kóma-ztráta vědomí* (inspirováno romským holocaustem), 1997, kombinovaná technika (ze sbírek MRK)

O Roma leske phenenas: "Mukh ajsi bibachtaŕi duma!"

Aŕe o čhavo ča asalas u le Devles hañinelas. "Ňiko mek ñigda šoha le Devles na dikhŕa! Ča akor, sar les dikhava pre mire jakha, paŕava, kaj egzistinel."

"Le Devles kampel te dikhel jileha, na jakhenca," phenenas le čhaske o phure manuša. "O jakha tut šaj chochaven, o jilo na."

Aŕe o čhavo mek sa feder asalas, bo sas barikano andre peskeri sikhadi godi u le phuren na delas lengero čačipen.

Jekh rat džalas o čhavo sune, kaj hin pro baro plajis u odoj ke leste vakereŕ sar kana jagalo hangos. Ča koles, so vakereŕas, na dičholas: "Tajsa, sar ušŕeha, av pre kada plajis pal mande."

Aver dives, kana o čhavo ušŕifa, phenda peske: "Dilino suno! Ňikhaj na džav!"

Kaj ča furt les cirdelas ta cirdelas te džal pre koda plajis, so dikhŕa andro suno. Mukŕa pes pro drom. Baro drom gejŕa, na džanelas, kaj džal, aŕe o drom les korkoro pre koda plajis ligenda. So ča avŕa, diña pes paš leste anglal oda jagalo hlasos: "So adaj rodes?"

"Kamav te dikhel le Devles pre mire jakha! Na paŕav, kaj egzistinel."

"Ko na paŕal, na arakhel. Aŕe te kames, čhiv tire jakha pre mande, me avava tiro Del. Dava tut, so kameha."

So dikhel o čhavo pre peskere jakha, so na? Jagale manušes. Na sas džungalo, sas šukar, e žara lestar demelas - kajča le čhaskere jakha na dikhenas, hoj e žara bižuži. Le čhaskere jakha na prindžarde, hoj oda o beng.

"So mandar kames?" phučŕa o beng.

O čhavo na sas phuj, leskere Roma leste sas andro jilo, kamelas lengeri bacht. "Kamav, kaj o Roma te

Romové mu říkali: "Zanechej těch neblahých řečí!"

Ale ten chlapec se jen smál a rouhal Bohu. "Nikdo nikdy Boha neviděl! Teprve až ho uvidím na vlastní oči, budu věřit, že existuje."

"Boha je třeba vidět srdcem, ne očima," říkali chlapci staří lidé. "Oči tě mohou oklamat, srdce ne."

Ale chlapec se smál ještě víc, protože byl pyšný na svou učenost, a tak starým nedal za pravdu.

Jednou v noci se chlapci zdálo, že je na vysoké hoře a tam k němu hovoří jakýsi ohnivý hlas. Ovšem toho, komu ten hlas patřil, nebylo vidět: "Až zítra vstaneš, přijď za mnou na tuto horu."

Když na druhý den vstal, řekl si: "Hloupý sen! Nikam nepůjdu!"

Jenže ho to pořád táhlo, aby vystoupil na kopec, který viděl ve snu. A tak se vydal na cestu. Ušel hodný kus cesty - ani nevěděl, kam jde, ale cesta ho sama k tomu kopci dovedla. Jakmile tam došel, ozval se před ním ten ohnivý hlas: "Copak tu hledáš?"

"Chci vidět na vlastní oči Boha! Nevěřím že existuje."

"Kdo nevěří, nenajde. Ale jestli chceš, pohlédni na mne a já se stanu tvým Bohem. Dám ti, čeho se ti zachce."

A co ten chlapec na vlastní oči nevidí? Ohnivého muže! Nebyl ošklivý, naopak - byl krásný, vycházela z něho taková zář - jenomže chlapcovy oči neviděly, že ta zář je nečistá. Chlapcovy oči nepoznaly, že je to ďábel.

"Co si ode mne přeješ?" zeptal se čert.

Ten chlapec nebyl zlý, myslel na své bližní Romy, přál si, aby byli šťastní. "Přál bych si, aby naši Romové

aven mek barvaleder, sar hin, kaj len te avel mek šukareder phuv, mek barikaneder lačhipen."

"Mišto, dava tuke sa, te kheleha manca karti u te kheleha avri."

O čhavo na džanelas, s'oda karti, bo akor paťivale džene karti, automati, maťariben na džanenas.

O beng leske sikhada o karti.

"Ča ajse čitrore? Oda hin o karti? Ča sikhav man - me som godaver, sikhado, me sig sikhľuvava."

O beng le čhaske sikhada, sar te khelel o karti. O čhavo sikhľila sig.

"Bavinaha trin khela," phenda o beng. "Andre sako khel deha tu bankos the me. Te kheleha avri avgutno khel, sikhavava tut te chudel sapen the te sasťarel sapuňale drabeħa. Aveħa baro doktoris."

"Kada šukar," phenda o čhavo.

Khelenas. O avgutno khel o čhavo khelďa avri. Eħas baro barikano andre peste.

Sar džanas te bavinel o aver khel, phenda o beng: "Dav andro bankos oda, hoj te prekhelava, dava le Romen mek feder barvalipen, sar koda, so len hin - dava len oda, so mandar mangeħas. Te khelava avri, mangav tutar tiri godĩ."

"Mi jel!" phenda o čhavo, bo diľino paťalas, hoj nane pre leste, hoj našťi prekhelal, te jekhvar imar khelďa avri.

Aver khel prekhelďa. Aľe kamelas te bavinel o karti sa het, bo imar lestar o beng iľa e godĩ.

"Te pre tritovareste prekhelaha, lava le Romendar lengeri phuv, savoro barvalipen, savoro, so džanenas."

"Mi jel!" vičinda o čhavo, bo imar sas le bengeske andro vast. Prekhelďa.

"Akana savoro tiro hin imar miro. Le Romengeri phuv, savoro, so o Roma džanenas..." asalas o beng.

O čhavo ačhifa bi peskero. Lelas les o meriben.

byli ješťe boħatšťi, neħ jsou, aby meľi ješťe krásnějši zemi a aby je provázelo ješťe většĩ dobro."

"Dobrá, všechno ti dám - pokud si ovšem se mnou zahraješ karty a vyhraješ."

Chlapec nevěďel, co jsou to karty, protože tehdy počestní lidé neznali ani karty, ani automaty, ani alkohol.

Čert mu ukázal karty.

"To jsou jen takové obrázky? To že jsou karty? Jen mě to nauč - jsem chytrý, vzdělaný, naučím se to rychle."

Čert chlapci ukázal, jak se hrajĩ karty. Chlapec se to rychle naučil.

"Zahrajeme si spolu tři kola," řekl čert. "V každém kole budeš držet bank - ty i já. Když vyhraješ v prvním kole, naučím tě chytat hady a léčit hadím jedem. Bude z tebe velký lékař."

"To se mi líbí," povídá chlapec.

A tak hráli. První kolo chlapec vyhrál. Byl na sebe pyšný.

Když meľi hrát druhé kolo, povídá čert: "Dám v bank to, že když prohraju, dám Romům ješťe většĩ boħatství, než mají doposud - dám jim to, co jsi ode mne žádal. Když prohraju, vyžádám si od tebe tvůj rozum."

"Budiž," řekl chlapec, protože si - hloupý - myslel, že na něho už nikdo nemá, když jednou vyhrál.

Druhé kolo prohrál. Ale chtěl hrát pořád dál, protože mu čert vzal rozum.

"Když prohraješ v třetím kole, vezmu Romům jejich zem, veškeré jejich boħatství a všechno, co znají."

"Budiž!" zvolal chlapec, protože už ho měl čert ve svých rukou. A prohrál.

"Teď už je všechno, cos měl, moje. I země Romů, i to, co uměli..." smál se čert.

Chlapec zůstal celý bez sebe. Sáhla na něj smrt.

Jekhvar pes diňa anglal baro vudud. O beng zgravčindā, našlīla sar thuv. O čhavo avelas kija peste, afe pro jakha na dikhelas űikas.

"S'oda? Ko sal, tu, so man andal pale kijo dživipen?"

"Jaj, mro čoro čhavo, so tu kerdal? Romaűi phuv prekheldal! Le bengestar tut diňal te chochavel, bo tire čore jakha paťandīle, hoj o beng hin Del!"

"Jaj, Devleja, so te kerav? Sar som te del pale mire Romenge, le romane čhavage, lengeri phuv?" rovelas o čhavo. "Ma omuk amen, Devleja bareja."

"O Del űikas na omukel. Kajča savoro, so manuř kerel, oda leske avel pale. Ča oda leske pale na avel, so bijo jilo, bije goďi našavel. Na omukava le Romen - afe džana baro, baro drom, kim pale arakhena peskeri bacht. Dav tumen giľa, lavuti, kaj oda baro u pharo drom te avel lokeder, kaj avre dženengere jile tumen te džanen te kovfarel. Dav tumen trast andro vasta, silavis the svirind, kaj te keren řukar buťa, so ela sakones pre chas-na. Džan, Romale, phiren phundrade jileha, gifenca - u sikhľon goďi. řaj paťan, kaj tumari bacht arakhena. řaj paťan, kaj arakhena tumaro than mařkar o avera. O Del tumen na omukela."

Amen řunahas le papus, sar kana o Del te vakerďahas adi čirlatuűi paramisi.

"Papu," kamavas te phučel. "Sar oda džal dijader? Kana arakhena o Roma peskeri bacht?" Ča imar te phučel na stačindom. Avle o űemci rikonenca, chudne te kidkerel la čhavoren khatar o daja. Me man garuďom la dake tel e rokľa. Avľa o űemcos, kamelas te cirdel la datar la Maňa. E daj andre leste ispidňa ajsa zoraha, kaj o űemcos pejľa. Aver űemcos hazdňa o piřtoľis, řivindā,

Najednou se ale před ním rozsvřtlo veliké svřtlo. Čert zařval a zmizel jako dým. Chlapec se vzpamatoval, ale nikoho neviděl.

"Co je to? Kdo jsi, ty, který jsi mě přivedl zpátky k řivotu?"

"Ach, můj ubohý chlapecķu, viř, cos udělal? Ty jsi prohrál romskou zem! Nechal ses oklamat ďablem, protože tvé oči uvěřily, ře čert je sám Pánbůh!"

"Ach Boře, co ted'? Jak mám navřátit svřm Romům, romským dětem jejich zemi?" plakal chlapec. "Neopouřtěj nás, veliký Boře!"

"Bůh nikoho neopouřtí. Jenře všechno, co člověk činí, se mu vrátí zpřt. Zpřt se mu nevrátí jen to, co bez srdce, bez rozumu ztratí. Já Romy neopustím - ale pũjdete dlouhou, předlouhou cestou, dokud znovu nenajdete své řtěřtí. Dám vám písňe, housle, aby se vám ta dlouhá trnitá cesta zdála kratři a abyste umřli obměkčovat srdce druhých. A dám vám také do rukou řelezo, kleřtě a kladivo, abyste mohli vyrábřt hezké a potřebné věci, které budou kaďdému k užitķu. Břřte, Romové, a chodte se srdcem na dlani, s písňemi na rtech - a uče se. Věřte, ře své řtěřtí naleznete! Věřte, ře naleznete i své místo mezi ostatními. Bůh vás neopustí!"

Poslouchali jsme dědečka, jako kdyby nám tu starodávnou pohádku vyprávřl sám Pánbůh.

"Dědo," chtřl jsem se zeptat. "Jaké to má pokračování? Kdy Romové naleznou své řtěřtí?" Ale už jsem se zeptat nestačil. Přiřli űemci se psy a začali brát děti od matek. Já jsem se mamince schoval pod sukni. Přiřel jeden űemec a chtřl mamince vzit Maňu. Máma do něj strčila s takovou silou, ře ten űemec spadl na zem. Jiný vřak vzal pistoli, vystřelil - a já už jen

me imar ča dikhľom, sar e daj peľľa. Paľis ľivindľa the andre miri pheňori. The joj peľľa. Megľisaliľom.

O Ľemci talam džanenenas, hoj som mulo. Zbatorindľom man, kana man o papus chudňa pindrestar: "Mišku, ušťi, denaš! Sidar!"

"Papu, papu!" rovavas me.

"Ča denaš, mro čho, sig!"

Chuťiľom opre pal e phuv, diňom te denašel. O Ľemci pal mande mukle le rikones. Salig dureder dikhľom bare prajta - chuťiľom andre, kamavas man te garuvel. Peľľom andre char, vareso man demaďa andro šero.

Avľom kija peste andre jekh kher. Pašľuvavas pro haďos, o šero mande has phandlo pataveha. Paš mande bešelass phuri gadži the lakero rom: "Neboj se, synku, už je všechno v pořádku."

"Prosím vás, paní, kde je maminka a táta?"

Ča pal o mariben šundľom, kaj maj savore Romen khatar amende o Ľemci ľivinkerde. Olen, so ačhile džide, ľigende andre Osvjenčima.

Me bariľom paš ola phure ggadžore. Has igen lačhe. Sikhľiľom avri pre bari škola. Hin man šukar romňi the aľuj šukar čhavore. Phureder muršoro pes vičinel Dušan, e čhajori Maňka. Dživav calkom mištes - aľe šoha našťi bisterav. Aňi pre le papuskeri paramisi ššoha na bisterava. Furt mande andro jillo, so o Del phendľa le Romenge: "Phiren phundrade jileha, keren lačhi buti, sikhľon godi. Šaj paťan, kaj aarakhena tumaro than the tumari bacht."

viděl, jak se máma skácela. Pak vystřelil i na mou sestřičku. I ona se skácela. Pak jsem omdlel.

Ľemci si asi mysleli, že jsem mrtvý. Vzpamatoval jsem se, až když mě děda chytil na nohu: "Miško, vstaň a utíkej! Honem!"

"Dědečku, dědečku!" plakal jsem.

"Jen utíkej, chlapče, honem!"

Vstal jsem a dal jsem se na útěk. Ľemci za mnou poslali psa. O kousek dál jsem ale uviděl takové veliké listy, a tak jsem do nich skočil a chtěl se tam ukrýt. Jenže jsem spadl do nějaké jámy a něco mě praštilo do hlavy.

K sobě jsem přišel až v nějakém domě. Ležel jsem na posteli s ovázanou hlavou. Vedle mne seděla stará selka s mužem: "Neboj se, synku, už je všechno v pořádku."

"Prosím vás, paní, kde je maminka a táta?"

Až po válce jsem se dozvěděl, že skoro všechny Romy od nás Ľemci postříleli. A ty, kteří zůstali na živu, odvěkli do Osvětimi.

Já jsem pak vyrostl u těch starých gádžů. Byli moc hodní. Vystudoval jsem vysokou školu. Mám hezkou ženu a dvě krásné děti. Starší chlapec se jmenuje Dušan a dcerka Maňka. Daří se mi docela dobře - ale přesto nemohu zapomenout. Ani na tu dědečkovu pohádku nikdy nezapomenu. V srdci stále nosím to, co Bůh řekl Romům: "Chodte s otevřeným srdcem, konejte dobro - a uče se. Věřte, že své místo a své štěstí naleznete!"

Překlad HŠ

ROMSKÁ POEZIE V PRAŽSKÉM METRU

V září 2000 se v pražském metru objevila báseň **Štěstí přichází ke mně** od Tery Fabiánové. Český text natištěný velkými černými písmeny je podšeděn romským originálem, který je zřetelný zejména v nápise: **E bacht ke mande avel**. Báseň byla uvedena v č. 1-2/2000 Romano džaniben (s. 117), kde jsme u příležitosti Teřiných letošních sedmdesátin otiskli i několik ukázek z její poezie.

Další báseň od romské autorky, graficky stejně provedená, je **Kamav te vakerel - Chci mluvit** od Margity Reiznerové. Verše romských autorů se tak ocitly vedle poezie Karla Hynka Máchy, Josefa Hory, Emanuela Frynty a dalších českých klasiků.

Celou akci **Poezie pro cestující** inicioval a realizoval Klub 8, jehož ředitelkou je lektorka angličtiny a literatury na Pedagogické fakultě Univerzity Karlovy v Praze, paní Bernie Higgins. Pochází z Anglie, v Praze žije devět let. Studenti Martina a Ondřej Mánkovi s ní o celé akci vedli rozhovor (29. září 2000). Uveřejňujeme ho zkrácený v českém překladu.

paní Bernie Higgins

Studenti: To byl váš nápad umístit do Metra mezi reklamy poezii?

B. Higgins: S přítelkyní Renatou Bulvovou máme literární Klub 8, scházíme se v hospodě a o poezii se zajímáme dávno. Věděly jsme, že projekt "Poezie pro cestující" se uskutečňuje jinde ve světě už dlouho. Poprvé se poezie dostala do metra v Londýně, pak v Paříži, v Moskvě a v dalších městech. Napadlo nás zkusit to i tady. Zašli jsme na Dopravní podnik a na reklamní agenturu Rencar v Praze a obě instituce nám ochotně pomohly. Rencar spravuje reklamní prostory v metru a souhlasil uvolnit místo pro poezii. A zdá se, že se ta myšlenka líbí.

Studenti: Kdo vám s tím vším pomáhá?

B. Higgins: Prof. PhDr. Vladimír Křivánek nám pomáhá vybírat vhodné básně, Jan a Jana Majcherovi z nakladatelství Cherm provedli veškeré grafické

úpravy, jinak pomáhají studenti z pedagogické fakulty a velkou oporou nám jsou právě Dopravní podniky a Rencar. Dostali jsme trochu peněz z ministerstva kultury, ale hodně věcí se dělá z nadšení a zadarmo.

Studenti: Koho napadlo uvést do metra i romskou poezii?

B. Higgins: Na prvním místě vám musím říct, že celý ten prostor v metru, který je samá reklama, a proto ho lidi omylem považují za reklamní prostor - vlastně není reklamní prostor. Je to prostor veřejný. A určitě je hodně lidí, kteří si raději přečtou několik krásných slov a myšlenek, než "Každý den Roxana" nebo "Žvýkačka ta-a-ta." A jestliže ten prostor v metru je veřejný, měl by být pro všechnu veřejnost, která tu žije. Tedy i pro Romy.

Jednoho dne jsem se tedy vypravila za paní Hübschmannovou, která učí romistiku přímo naproti naší fakultě, na FF UK. Když jsem za ní přišla, měla právě konzultaci a mluvilo se také o zaměstnání Romů po roce 1945. A tak jsem se dověděla, že většinu kopáčských prací při stavbě pražského metra provedly romské kopáčské party. Není to náhoda? Já jdu hledat romskou poezii pro metro a zjistím, že právě Romové přispěli k tomu, aby mělo kudy jezdit? Jenom jsme měli technický problém, jak vyřešit graficky spojení českého překladu s romským originálem. Nakonec jsme originál provedli šedými písmeny pod výraznějším českým textem. Možná, že to v budoucnosti uděláme jinak. Ale romskou poezii chceme mít i nadále jako součást světové poezie.

Studenti: A v Londýně máte také poezii jiných národů? V jazyce originálu?

B. Higgins: To já nevím. Víím, že tam mají překlady poezie z nejrůznějších jazyků - ale mají-li také originální znění, to nevím.

Studenti: Jak dlouho vlastně už tenhle váš projekt běží?

B. Higgins: Začali jsme 16. 11. 1999 a zvolili jsme si tohle datum, protože 16. listopadu se narodil Karel Hynek Mácha.

Rádi bychom rozšířili poezii i do supermarketů - už se plánuje projekt v supermarketu v Letňanech, v Brně, v Ostravě. Projekt "Poezie v prostoru", který také

E bacht ke mande avel Šťestí přichází ke mně

E bacht ke mande avel
ča perdal le čhavorengere vastora.
O čoripen ke mande khere,
so man užarel?

Diňom le Devleske, so leskero hin.
Mek kamav le bengeske vareso?

Upral mro šero o chmari denašen,
me ke phuv kijaphandfi som
sar bango kašt...

Tho bango kašt del učhaj.

TERA
FABIÁNOVÁ

poezie pro cestující

Kamav te vekerel Chci mluvit

nane kaha,
kamav te dikhel,
nane pre soste.
Avela dareko,
ko o droma phuterela?
ena manuša,
so pes rado dikhena?
Ela phuv,
so pes dela
pre late te dživel?

MARGITA
REIZNEROVÁ

poezie pro cestující

chceme uskutečnit, bude spojen s živou recitací na různých veřejných prostranstvích. Letošního roku chystáme také "Poezie v Národním technickém muzeu", "Poezie v kavárně", "Poezie v supermarketu Tesco". V Tesco se bude recitovat dětská poezie a děti budou soutěžit o ceny. Znáte Ivetu Pape? (*I. Pape je romská učitelka ze Slovenska provdaná do Prahy. Zasloužila se o vydání poezie Margity Reiznerové v dvojjazyčném sborníčku "Suno", anotovaném v minulém čísle Romano džaniben. Pracuje v nadaci Nová škola. Pozn. red.*) Ta se postará o to, aby se soutěže zúčastnily také romské děti. Pomáhá s organizací a bude také členkou poroty.

Studenti: Můžeme se zeptat: Vy sama píšete verše?

B. Higgins: Ne, ne. Poezii miluji, je to moje vášeň, ale sama nepíšu. Velice mě zajímá dětská poezie, ráda pracuju s dětmi.

Studenti: Všimá si téhle vaší průkopnické práce tisk?

B. Higgins: Trochu. Uveřejnili o nás článek v deníku Metro, ve Večerní Praze, dokonce i v Blesku. Něco v rozhlase, něco v televizi.

Studenti: Prosím vás, myslíte si, že jsou lidé šťastnější, když si přečtou básničku?

B. Higgins: To je velká otázka. Změní se v člověku něco, když si přečte básničku? Já tomu chci věřit. Učím literaturu a vím, že mluví k lidem. I když jsou to třeba básničky humorné, jejich hlas je vážný. Alespoň na chvíli přestanou lidi myslet jako konzumenti, aspoň na chvíli ustanou v té honičce: "*musím si koupit tohle, tohle, tohle*", "*tohle musím mít*"... Usmějí se, zamyslí se a třeba se opravdu cítí šťastnější.

Studenti: A jaká je odezva na romskou básničku Tery Fabiánové?

B. Higgins: Moc dobrá. Moc dobrá. Chodí za mnou studenti a říkají: "To je krásné." Vůbec lidi, co znám a co si těch veršů všimli, všem se líbí. Je to krásná báseň. Jak by se mohla nelíbit?

REAKCE LIDÍ PO PŘEČTENÍ BÁSNĚ TERY FABIÁNOVÉ "ŠTĚSTÍ PŘICHÁZÍ KE MNĚ"

Studentky romistiky na zmíněné filozofické fakultě UK Saša Uhlová a Máša Bořkovcová vyrazily do pražských ulic, aby se zeptaly náhodných chodců, jak se jim báseň Tery Fabiánové líbí. Svou zkušenost shrnuly v následujících řádcích.

Ptaly jsme se asi třiceti lidí. Téměř všichni nám řekli, že se jim báseň líbí. Asi dvacet lidí si všimlo, že je dvojjazyčná, a asi patnáct z nich vědělo nebo si myslelo, že druhým jazykem je romština. Většina reakcí byla velmi krátká. Mnoho lidí nám neřeklo svá jména. Z těch anonymních jsme vybraly jednu odpověď, která nás dojala.

1. otázka: Líbí se vám ta básnička?

2. otázka: Víte, jaký je ten druhý jazyk, popř. reakce na zjištění, že je to romština.

Mgr. Jakub Steiner, vykonavatel civilní služby u "Člověka v tísní", 23 let
Básnička se mi líbí.

Nevšiml jsem si, že je romsky ani že je od romské autorky. Teď, když to vím, myslím si, že mi to napomáhá k tomu, abych tu báseň lépe pochopil.

Božena Veselá, 60 let

Poezii nerozumím, ale básničky v metru si čtu ráda. Tato se mi líbí dokonce možná víc než ostatní. Nevšimla jsem si, že je dvojjazyčná. Nevěděla jsem také, že se romština dá psát. Možná, že by to mělo být pod tou básní napsáno, protože to může ovlivnit to, jak ji lidé pochopí. A taky to, jak se chápou sami mezi sebou a jaký k sobě mají vztah.

Ing. Pavel Kouřím, na volné noze, 28 let

Básnička mi přišla milá.

Všiml jsem si, že to je dvojjazyčně, a říkal jsem si, že to je asi romsky. Přišlo mi to milé, ani nevím proč. Nerozumím, proč romský text je světlejší... Myslím, že je dobré, že jsou v metru romské básničky, ale nevím, jestli to má smysl.

Milena Fučíková, studentka germanistiky a francouzštiny na FFUK, 23 let

Romská básnička se mi zdála krásná, protože se mi na Romech líbí, s jakou odvahou a silou nesou úděl svého života. A ta básnička ukazuje jednoduše, že čerpají svou sílu z lásky ke svým dětem, k rodině a ze smysluplných lidských vztahů.

Myslím, že by mohla napomoci nenásilnou formou k pochopení toho, jak Romové uvažují.

Jednu velmi hezkou reakci máme od paní, které jsme se bohužel nestihly zeptat na jméno. Jen se na nás smutně usmála a vystoupila.

Někdo mi řekl, že v "Poezii pro cestující" je báseň od romské autorky. Byla jsem zvědavá, o čem ta báseň asi bude, a při jízdách metrem jsem ji hledala a dlouho jsem ji nemohla najít. Pak jsem jednou jela metrem a bylo mi moc smutno.

Sedla jsem si a zdvihla hlavu. Před sebou jsem uviděla "Štěstí přichází ke mně". Báseň jsem si přečetla a projel mnou takový zvláštní pocit štěstí, rozechvění a smutku zároveň. Cítila jsem, jak znova nabírám sílu a chuť žít a se životem bojovat. Že ač jsem připoutaná k zemi a třeba i jako křivý strom a kolem mne rostou samé rovné stromy až někam do nebe, má můj život smysl, pokud žiji v souladu sama se sebou a obklopená lidmi, kteří mne mají rádi. Když mám možnost si ji přečíst, rozechřeje mne vždy znova jakési vnitřní teplo a já se v tom cizím a nepřátelském světě mezi cizími lidmi při cestě do práce nebo jinam cítím najednou víc doma.

Jana HORVÁTHOVÁ

ROMSKÉ VÝTVARNICTVÍ V ZEMÍCH BÝVALÉHO ČESKOSLOVENSKA (1. část)

1. Jak to všechno začalo

Převratný a hektický rok 1990 byl velkým mezníkem pro většinovou společnost, stejně jako pro Romy. Byla to doba růžových snů a iluzí, doba, kdy Romové mnohé očekávali od majority a majorita tehdy, i když jen krátce, vnímala Romy se zvědavou vstřícností jako do té doby utlačované a neznámé etnikum. Patrně jen v době celospolečenského nadšení se mohla uskutečnit tak obří romská akce, jakou byl první *Romfest* v Brně-Lišni. Po tři dny se na třech jevištích vystříдалo přes 50 souborů od nás i ze zahraničí. Ve srovnání s tím, jak pokračovala festivalová tradice v následujících letech, nemohu na první *Romfest* zapomenout, i když i on měl spoustu chyb a nedostatků. Shromáždil však řadu vynikajících světových hudebníků, z nichž mnohé viděli diváci u nás poprvé, ale nejen to, prezentoval poprvé na veřejnosti i jiná - do té doby netušená - romská pozitiva. V rámci doprovodných festivalových akcí proběhla v líšeňském areálu výstava s názvem *Roma ič the adadives - Romové včera a dnes*. Nebyl to vůbec špatný pokus o prezentaci romské kultury. Část věnovaná "včerejšku" byla tvořena především ukázkami produktů tradičních romských řemesel, ale také romského oděvu, způsobu života apod. Na tvorbě této části jsem se osobně podílela pod vedením PhDr. Evy Davidové. Nejprve jsme z pověření ředitele festivalu Milana Ščuky odjeli na Slovensko vyhledávat a objevovat exponáty pro výstavu. Společně s námi jel také fotograf František Sysel. Část výstavy věnovanou současnosti však vedle fotografií dotvářeli i živí romští reprezentanti tradičního i netradičního umění, kteří přímo na místě předváděli své řemeslo. Byl to například romský košíkář a korytář, dále pak trojice sympatických romských výtvarníků - autodidaktů (Dušan Oláh, Ján Berky, Ján Oláh-Širo) z Detvy. Stejně jako řemeslníci i výtvarníci dotvářeli výstavu: malovali, vystavovali svá starší díla, tvořili na zakázku rychloportréty návštěvníkům festivalu. Patrně zde se historicky poprvé na veřejnosti objevilo zrnko z pozdějšího fenoménu jménem romské výtvarnictví.

Když se dnes, po letech, probírám dobovým tiskem, který o festivalu psal, zjišťuji, že výtvarníci zůstali stranou zájmu novinářů. Je to vcelku pochopitelné, protože magnetem pro veřejnost byla tehdy romská hudba a tanec v podání souborů, které přijížděly z do té doby zapovězeného zahraničí. Přesto tu výtvarníci byli a tvořili a většina návštěvníků musela v průběhu těch tří dnů jejich přítomnost zaznamenat.

I já jsem měla možnost se s výtvarníky seznámit a hned jsem si s překvapením uvědomila, že se nejedná o typické představitele lidového umění, nýbrž o samouky, kteří už mají jistý přehled o dějinách umění, o výtvarných směrech a mají i jisté zkušenosti nejen s kresbou, ale i s technicky mnohem náročnější malbou.

O existenci podobných Romů jsem do té doby neměla žádné tušení. Festivalové setkání se tak stalo katalyzátorem mého dalšího zájmu o výtvarníky z řad Romů.

Ten dlouhý návrat k prvnímu *Romfestu* má svůj význam také pro počátky *Muzea romské kultury*, které později k popularizaci romského výtvarnictví přispělo.

Myslím, že návrat do nedávné, ale již zapomenuté minulosti nemůže být nikomu na škodu, a tak se rozepíši dál. Všem, koho bych se nechtěně mohla dotknout, se předem omlouvám. Jsem však historik, který po Tacitově¹ vzoru chce psát *sine ira et studio* - bez hněvu a stranění, chci a musím psát vždy jen tak, jak to bylo, ať už je to vhodné, či nikoliv.

Na jaře roku 1991 jsem byla členkou malé skupinky, která se v Brně ujala realizace nikoliv nové myšlenky založit muzeum, které by sloužilo k uchování a prezentaci kultury Romů. Jakmile byly podniknuty konkrétní kroky k jeho vzniku - došlo k zaregistrování na MV ČR a Ministerstvo kultury ČR schválilo finanční příspěvek určený pro chod vznikající instituce - začal se o vznikající muzeum zajímat gigant mezi romskými podnikateli - již dříve zmíněný Milan Ščuka, ředitel brněnské agentury *Romart*. Pochopitelně my, kteří jsme o muzeum usilovali, jsme velementně bránili jeho nezávislost a odmítali, aby se muzeum stalo součástí tehdejšího kolosu a politicko-kulturního monopolu v romském dění u nás, který vytvářela politická strana *ROI* (se sídlem v Praze) a umělecká agentura *Romart* (se sídlem v Brně). Sílící tlak tohoto romského monopolu jsme zvládli jen stěží, ale posilovalo nás skálopevné přesvědčení, že k objektivitě se zakládající odborná instituce může dopracovat jen naprostou nezávislostí na politice. Nakonec jsme přece jen nepodlehli tlaku silné, leč rozporuplné osobnosti Milana Ščuky a "vybojovali" si muzeum svobodné a samostatné. Přesto některé zásluhy o vznik muzea Milanu Ščukovi nelze upřít. Jak už jsem uvedla, před prvním *Romfestem* mě s Dr. Davidovou vyslal služebně na Slovensko, abychom sbíraly materiál pro výstavu, a tak zejména mně umožnil poprvé vidět, kolik různých Romů tam žije a na jak odlišné úrovni. Pochopila jsem, jaké nepoznané hlubiny se skrývají za slovem "Rom", a také to, že na Slovensku lze z té starobylé romské kultury ještě mnohé objevit a představit okolnímu světu. Dojmy z této služební cesty na mě ještě dlouho působily a zanechaly ve mně touhu znovu se na Slovensko vracet. Přála jsem si, aby to, čím jsem byla tak překvapená a nadšená, mohli vidět i ostatní. Aby i široká veřejnost mohla zažít okouzlení z poznávání utajené kultury, která sice postupně zaniká, ale dosud ještě existuje. A tak ve chvíli, kdy jsem se krátce ocitla bez práce, a mohla se tedy svobodně věnovat svým novým snům a představám, jsem se rozhodla jednat. Není divu, že jako čerstvá absolventka oboru historie jsem se upjala k myšlence založit muzeum a touto myšlenkou jsem osudově nakazila i svého otce². Nebylo těžké znovu vzkřísit naději na vytvoření romského muzea u "nestora romské historiografie" - prom. historika Bartoloměje Daniela ani přizvat ke spolupráci známou "romofilku" - etnografku PhDr. Evu Davidovou.

2. Setkání byla náhodná

Součástí práce v muzeu byly hned od počátku dokumentační a sbírkotvorné cesty na Slovensko, které měly pomoci odhalit, co je kde pro muzeum zajímavého, kde ještě žijí a pracují řemeslníci, kde jsou dobří vypravěči-pamětníci, kde jsou

výborní zpěváci, kteří Romové stojí za pozornost apod. Po zkušenostech z *Romfestu* jsme věděli, že naše cesty povedou také k výtvarníkům - minimálně tedy k těm "detvanským". O nějakém plánu na budování sbírky výtvarného umění v této fázi vůbec nelze mluvit. Zatím jsme znali jen ty tři - vedle již mnohem dříve proslaveného Rudolfa Dzurka³. Cesty do slovenského terénu, však postupně začaly odhalovat dosud neznámé skutečnosti.

Moje práce v muzeu byla již po prvním roce přerušena mateřskými povinnostmi, které jsou - přes veškeré nadšení pro zvolený obor a profesi - přece jen mnohem důležitější, a navíc neopakovatelné. A tak jsem se do muzea vrátila až po třech dlouhých letech - na podzim roku 1994.

Mou první prací po návratu byla účast na muzejní výzkumné cestě na Slovensko⁴. Plán naší cesty začal zastávkou v Detvě, což se nakonec ukázalo jako výborný tip. S vydatnou pomocí vedoucí místního tanečního souboru *Romka Detva* Mariškou Oláhovou jsme našli nejen ty tři "festivalové výtvarníky", ale ještě další dva. Už tehdy jsme pro sbírky muzea získali první zajímavé výtvarné práce a odjížděli se slibem, že se do Detvy za rok vrátíme. Od té doby naše každoroční putování po Slovensku takřka bez výjimek začíná právě v Detvě.

Slovensko jsme při takové cestě projeli vždy od východu na západ nebo od severu na jih se záměrem hledat představitele tradičních romských řemesel a profesí, jejichž produkty bychom mohli získat do sbírkového fondu muzea. A přitom jsme se rovněž setkávali s výtvarně činnými Romy. Tato naše setkání byla ovšem náhodná a neplánovaná.

Do muzejních sbírek čas od času přibyl také nějaký obraz či grafický list objevený spíše náhodou v obchodu se starožitnostmi nebo v antikvariátu. Jedná se o práce neromských autorů, kteří se snažili zachytit romantiku nebo bídu života Romů. I tato díla (většinou staršího data) jsou totiž příspěvkem k poznání tradičního způsobu života romských komunit.

3. Nejprve to byly jen perličky pro zpestření

V podstatě při každé cestě na Slovensko jsme objevili nějakého dalšího zajímavého výtvarně činného Roma a já jsem byla přesvědčena, že právě jeho práce musíme pro muzeum získat, i když jsem tušila, že to může být na úkor koupě výrobků nějakého tradičního řemeslníka. Z tohoto důvodu se mě i moje kolegyně Dr. Davidová snažila u výtvarníků trochu "krotit". Nutno dodat, že můj osobní vztah

1. *Publius Cornelius Tacitus 55 (?) - 120 (?) n. l. byl největší římský historik, který po vzoru Thúkýdida usiloval o objektivitu a nestrannost.*

2. *Ing. Karel Holomek, nar. 1937*

3. *Rudolf Dzurko, nar. 1941, patří už několik desetiletí k vůbec nejuznávanějším naivním výtvarníkům u nás, a to bez ohledu na jeho romský původ.*

4. *Slovensko je pro MRK významnou sběrnou oblastí, neboť převážná většina Romů žijících v českých zemích patří právě do skupiny tzv. slovenských Romů. Stejně jako Romové dříve neuznávali politické hranice zemí, nesmíme dnes ani my - chceme-li Romy objektivně dokumentovat - na politickém rozdělení České republiky a Slovenska setrávat. Na Slovensku musíme hledat kořeny kultury většiny Romů žijících dnes v ČR. Slovensko má navíc v romistickém smyslu ve srovnání s ČR i tu výhodu, že zde nikdy nedošlo k zásadnímu přerušení kontinuity vývoje Romů. Důsledkem toho je mj. i lepší uchování kultury hmotné i duchovní.*

k umění se na půdě muzea nepředvídaně prolнул se zájmem o romistiku. K výtvarnému umění jsem inklinovala už na studiích, kde jsem dokonce určitý čas studovala fakultativně i dějiny umění, ale po revoluci mě odvolaly záležitosti romské, a tak jsem tento obor nedokončila v domnění, že se k němu už asi nebudu mít čas vrátit. Cesty osudu jsou však nevyzpytatelné.

Po nějaké době se ukázalo, že ze svých cest přivážíme asi stejné množství výtvarných děl jako předmětů dokládajících tradiční život, a paní ředitelka Dr. Lázníčková na nákup sbírek zareagovala varovným zdvihnutím ukazováčku. Finanční prostředky muzea byly značně omezené a výtvarné příspěvky do muzejního fondu byly tehdy brány spíše jen jako perličky pro zpestření. Muzejní sbírky na uměleckých předmětech stát neměly - muzejní koncepce s nimi nepočítala. Předmětů dokládajících tradiční kulturu romského etnika však bylo poměrně málo, což rozhodně nebylo způsobeno mým zaujetím pro výtvarné umění, nýbrž tím, že takových předmětů je celkově nedostatek. Romové díky předchozímu kočovnému způsobu života, který neumožňoval shromažďovat přebytky a nefunkční věci, nikdy neměli sklon uchovávat hmotné statky a nevypěstovali si ho dodnes. Ve chvíli, kdy věc doslouží, je jako nepotřebná vyhozena. Tradiční odvětví romské výroby lze tedy dokumentovat jen v případě, že přežila dodnes, a starší výrobky či předměty dokládající způsob života lze nalézt jen sporadicky, zapomenuté na půdách či ve starých kůlnách.

Přesto má muzeum - stejně jako na počátku své cesty - stále tentýž záměr, tj. co možná nejobjektivněji dokumentovat život a veškeré hodnoty romského etnika a výsledky této práce prezentovat už nyní, ale také je uložit pro budoucí generace. Vybavena vědomím těchto souvislostí jsem měla shlédnout práce, které vypovídaly jak o současnosti, tak i o romské minulosti, zkrátka o mnohém z toho, co můžeme shrnout pod široký pojem romipen. A tak jsem brzy dospěla k poznání, že absenci tradičních hmotných statků mohou zčásti nahradit právě výpovědi romských výtvarníků.

4. O čem práce vypovídají

Romští autoři ve svých výtvarných pracích zpracovávají především podněty z prostředí, ve kterém žijí nebo dříve žili. Jedná se často o náměty ze světa fauny, flóry a přírody vůbec, dále o tematiku duchovní. Často se autoři též vracejí k tomu, na co si vzpomínají ze svého dětství nebo co znají z vyprávění starší generace. S nostalgii se někteří z nich stále znovu vracejí do doby, kdy romská komunita byla pevným, soudržným celkem, jenž skýtal útočiště silným i slabým. V tomto směru tedy výtvarná díla mohou dávat pohled hlubší i plastičtější než autentičtí, leč němí svědkové oněch dob. Duchovní kultura je vůbec podstatným zdrojem poznání romských skupin kdekoli na světě. Z tradice vycházející duchovní sféra romského etnika je totiž uchována mnohem lépe než hmotná, a to díky ústní lidové slovesnosti, která je patrně největším pramenem poznání romského tradičního života. K nejcenějším skvostům této duchovní kultury patří romské pohádky, které dokládají bohatost a specifickou fantazie. Myslím, že právě pohádky by byly nejvýstižněji ilustrovány pracemi romských výtvarníků, neboť zpracovávají shodná témata ve shodném duchu, což je pochopitelné, protože vycházejí ze společného inspiračního zdroje. Stejně jako v pohádkách i v dílech našich výtvarníků se objevu-

ji bájní fantaskní tvorové, minulost se prolíná s aktuální současností, a to vše je podáno ve snově pohádkovém rámci, jenž smazává hranice mezi realitou a fikcí. Autentičnost výpovědí těchto výtvarníků je dána mj. i tím, že se nejedná o nějaké "exkluzivní" Romy, ale o Romy tak zvané "obyčejné", kteří žijí své "průměrné" romské životy, a jsou tedy v centru romského dění, o všem z romské komunity jsou zpravidla dobře informováni, jsou nuceni i vyvoleni prožívat všechny strasti i slasti spojené s tím, když je někdo "obyčejným Romem.". A tak s jistou nadsázkou můžeme mluvit o muzeem "vytypovaných dokumentátorech" současného romského světa - světa reality i fantazie, kteří tak činí nikoliv slovem a písmem, ale výtvarnými prostředky.

Z výše uvedeného patrně již vyplynulo, že umělecká úroveň výtvarných výpovědí není pro muzeum primární hodnotou, i když je zajisté hodnotou nepominutelnou. Vzhledem k zaměření muzea je však prvořadá vypovídací síla díla, tedy jeho stránka obsahová, daná volbou námětu, tématu, motivem a srozumitelností jejich zpracování, což však na druhé straně nevylučuje někdy nesporné kvality umělecké.

5. Proč se objevují stále noví výtvarníci?

Odpověď jsme postupně nalézali v osobních výpovědích romských amatérů. V jejich vyprávění se objevovaly mnohdy jen různé varianty téhož motivu: Jedná se často o Romy s neukončeným vzděláním, kteří byli z pochopitelných důvodů mezi prvními, kteří již na počátku 90. let přišli o práci. Před revolucí to byli většinou dělníci-kopáči nebo jinak manuálně pracující, kteří neměli po těžké fyzické práci myšlenky na nějaký "aktivní odpočinek" v podobě výtvarnictví. Teprve jako nezaměstnaní hledali náplň pro svůj volný čas, zábavu a také seberealizaci. Je paradoxní, že právě absence práce jim umožnila návrat k dětské zálibě, kterou tito lidé po skončení školy opustili. V tomto směru se osudy našich neprofesionálních tvůrců až nápadně podobají. Nemilosrdná doba má i svůj líc. Nedobrá ekonomická situace výtvarníků má ještě i další pozitivní důsledek: Jsou nuceni hledat levnější materiály, a tak často nechtěně objevují nové techniky. Romové mnohdy nemají na drahé olejové barvy, a tak hojně využívají tužku, papír a obyčejné pastelky nebo vodovky. Nedostatek je však vede i dál - například sklářský dělník Rudolf Dzurko už před mnoha lety začal zcela novátorsky lepit skleněnou drť na skleněný podklad, o něco později Dušan Oláh nahrazuje drobným tečkováním materiálově náročné grafické tisky, Aladár Kurej nalepuje do svých obrazů postavy vystřižené z fotografií, Ján Berky vyrábí pro své obrazy rámy nebo míchá unikátní barvy (technologie si nechává jen pro sebe). Vznikají také nejrozličnější koláže, ženy využívají starých hadrů a zbytků stužek k zhotovování textilních aplikací. Výtvarná činnost rovněž pomohla mnohým z nich překlenout těžké období prázdnoty. Dnes si někteří už práci znovu našli, ale u svého koníčka zůstávají, neboť se dostali tak daleko, že přestat je těžší než pokračovat.

6. Systematické budování fondu výtvarného umění a jeho struktura

Výtvarné výpovědi romských autorů mají tedy objektivní význam pro sbírky muzea. Tato skutečnost, ale fakt, že se okruh výtvarně činných Romů stále rozšiřuje, vedl pracovníky muzea k poznání, že bude nevyhnutelné začít budovat

24.1
 Jev nire lalouyeh nyssas; at poucane
 bokaleh' faulane pouleho elenke.

14.2.98

Mark T. Thompson
 J. Adams & M. M.

Helmi
 Nihlon' fihus' ystara.
 mox shax' a shadoh j'om
 Ocelli kistat. lychon i' pody' ystara.
 Delupian a fuy'ane mucho
 usfuch3. Sh. kachi
 Ps: Shani romat sera je maddheraa!!

14.4.1994

7-7

Ky'ane del repulstionich
 romyeh mneko shvula hiny
 pariri' nitye' kally
 Kallu' Nalluk

hichin'

6.2.1998

Nelmi dulesti
 boji proti

Laptmore' j'om mro orlo
 uplo rock.

17/4 97.

Ojedinilá výstava tajemné síly a hluboké
krávy!
Vysal Leopold Kaur

V průběhu týdne jsem navštívila
ru s několika třídami naší školy.
u, které si řáči cestou zpět i na výstavě
ně vyměňovali, jsem nabyta přesvědčení
mádně užitečnosti takovýchto akcí.
Vše příležitost ukázat lidem, že i ti, jinobarevn
vytvářet krásné věci.
Děkuji

Michalům
COP starobní
Trébit

ii. Pokračujeme v akčním

Přítel Japirós

22. 6. 1997

Jsem rád, že domoví jsem tak
schopen a dohází tak velké věci,
že z toho ukazuje, byly užitečné
přítel je moc pěkný.
Kubí

sbírku výtvarného umění. Není to ostatně tak neobvyklé, jak by se mohlo zdát. Výtvarné schopnosti nemají Romové jen v prostoru bývalého Československa, ale prakticky všude, kde žijí. V různých zemích se však tomuto jevu věnuje různě velká pozornost. V Maďarsku například dnes shromažďuje práce romských tvůrců *Néprajzi Muzeum* v Budapešti. Romští výtvarníci vešli v širší povědomí maďarské veřejnosti zejména díky velké souborné výstavě, kterou v roce 1979 uspořádala romská kunsthistorička Agnes Darócziová. Lze říci, že to byla první výstava svého druhu v celé historii Romů. Setkala se s neočekávaným úspěchem, který motivoval mnohé z výtvarníků do té míry, že se později profesionalizovali.

O systematickém budování sbírky výtvarných prací v Muzeu romské kultury můžeme mluvit od poloviny roku 1995. Na to ovšem bylo a je nutno shánět finance, jako ostatně na všechny nově vznikající iniciativy. Formou projektů byly osloveny rozličné nadace a Ministerstvo kultury ČR. Bez jejich pochopení a spolupráce by dnes tato sbírka neexistovala.

Nečekaný úspěch už první putovní výstavy prací romských výtvarníků *E luma romane jakhenca - Svět očima Romů* v roce 1997 jednoznačně prokázal, že budovat fond výtvarného umění v rámci muzea má i důležitý společenský dopad: pomáhá vytvářet v očích veřejnosti pozitivní obraz jak Romů, tak romského muzea. Výstava a reakce společnosti na ni odstartovaly novou politiku Muzea romské kultury. Od roku 1997 se začíná zvolna rozvíjet jeho dnes už velmi bohatá výstavní činnost.

Muzejní fond výtvarného umění je členěn do dvou základních podskupin - jednu z nich tvoří práce romských autorů (Romové o sobě, neboli svět očima Romů), další podskupinu tvoří práce s romskou tematikou od neromských autorů současných i minulých (pohled na Romy zvenčí - jak svět vidí Romy).

Struktura sbírky tvořené pracemi romských autorů má svoji logiku, která nepostrádá základ v romské tradici. Ve výtvarné tvorbě Romů můžeme nalézt stopy návaznosti na původní tradiční romská řemesla, zejména ve volbě materiálů - vedle klasické kresby a malby se jedná o artefakty z hlíny, dřeva i kovu (romská práce s hlínou spočívala ve výrobě pálených i nepálených cihel a ve vymazávání pecí, dřevo opracovávali korytáři, ze starých kovářských rodin pocházejí dnešní umělečtí kováři, kteří zhotovují luxusní kovové užité umění určené především na export).

Podskupina prací romských autorů se dále člení na práce samouků-amatérů a práce autorů profesionálních. Práce amatérské tvoří nejrozsáhlejší a také nejpodstatnější jádro celého muzejního výtvarného fondu, v jehož rámci lze ovšem zaznamenat obrovské rozdíly ve způsobu i úrovni zpracování: od skutečně lidového umění bezejmenných tvůrců přes naivní umění amatérských výtvarníků až po umělecky velmi hodnotné práce poučených a zralých autodidaktů. Vývoj autodidaktů postupuje zpravidla od nutného počátečního realistického ztvárnění námětů směrem k uvolněnějšímu rukopisu. Někteří se pokoušejí o zpracování tématu formou moderních výtvarných směrů nevyjímaje abstrakci. Vedle prací autorů bez odborného vzdělání se muzeu postupně daří získávat i práce profesionálních romských výtvarníků, jejichž počet se také pozvolna zvyšuje v souvislosti s obecně vzrůstajícím počtem romských studentů na vysokých školách.

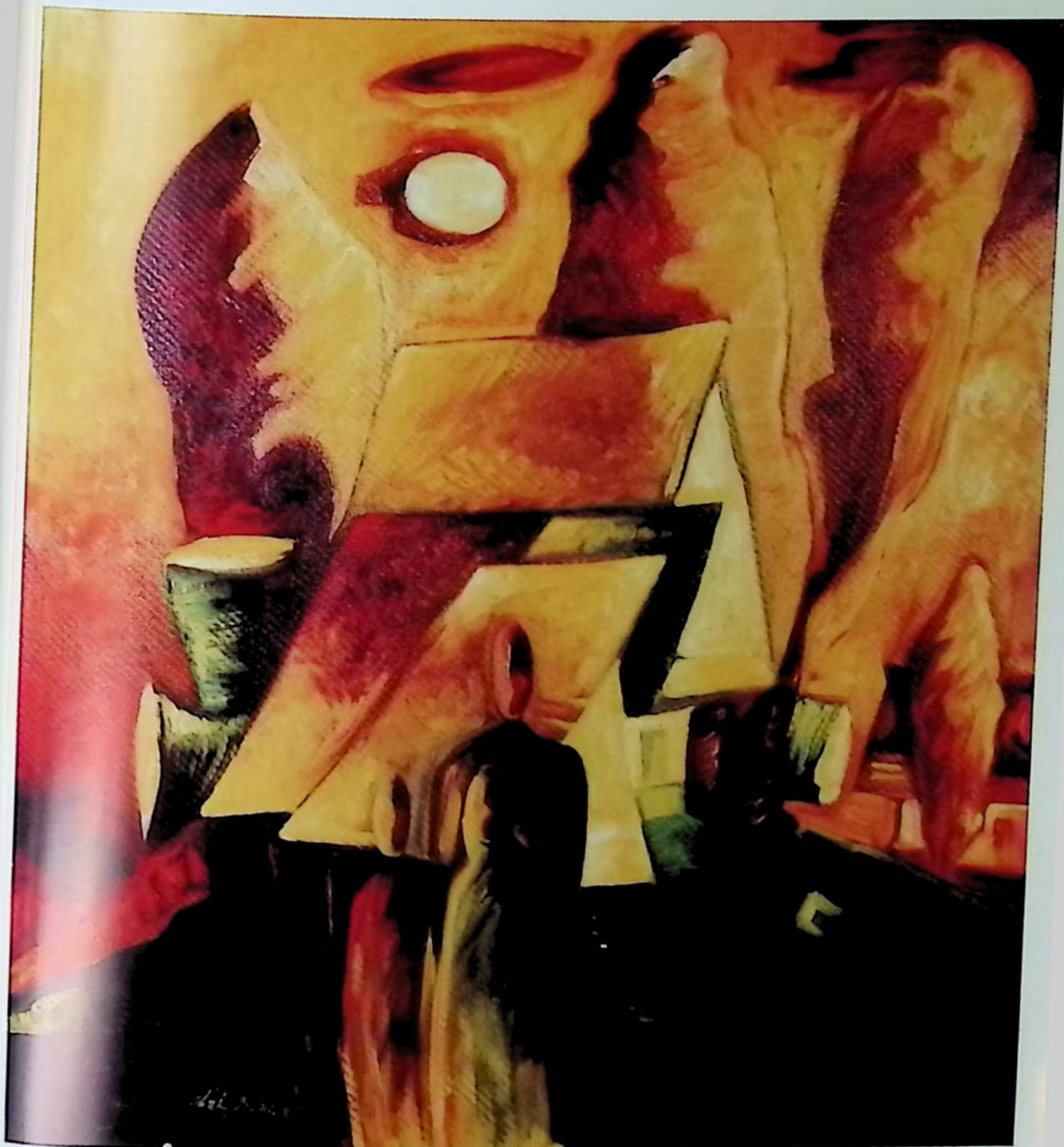
Zvláštní podskupinu fondu tvoří práce žen, které opět navazují na odvěkou tradici, jejíž součástí bylo a je přesně vyhrazené postavení ženy v rámci komunity, a tedy také její pevně ukotvená role pečovatelky o děti a ochránkyně domácího

Dušan Oláh: Stopy dávné minulosti-opuštěná osada, olej na plátně (ze sbírek MRK)

Markéta Šestáková: Výjevy ze života Romů, 1997-8, výšivka (ze sbírek MRK)

Dušan Oláh: Jarovnická tragédie, 2000, olej na sololitu (ze sbírek MRK)

Tibor Oláh: Romská osada Sásová, 1999, olej na plátně (ze sbírek MRK)

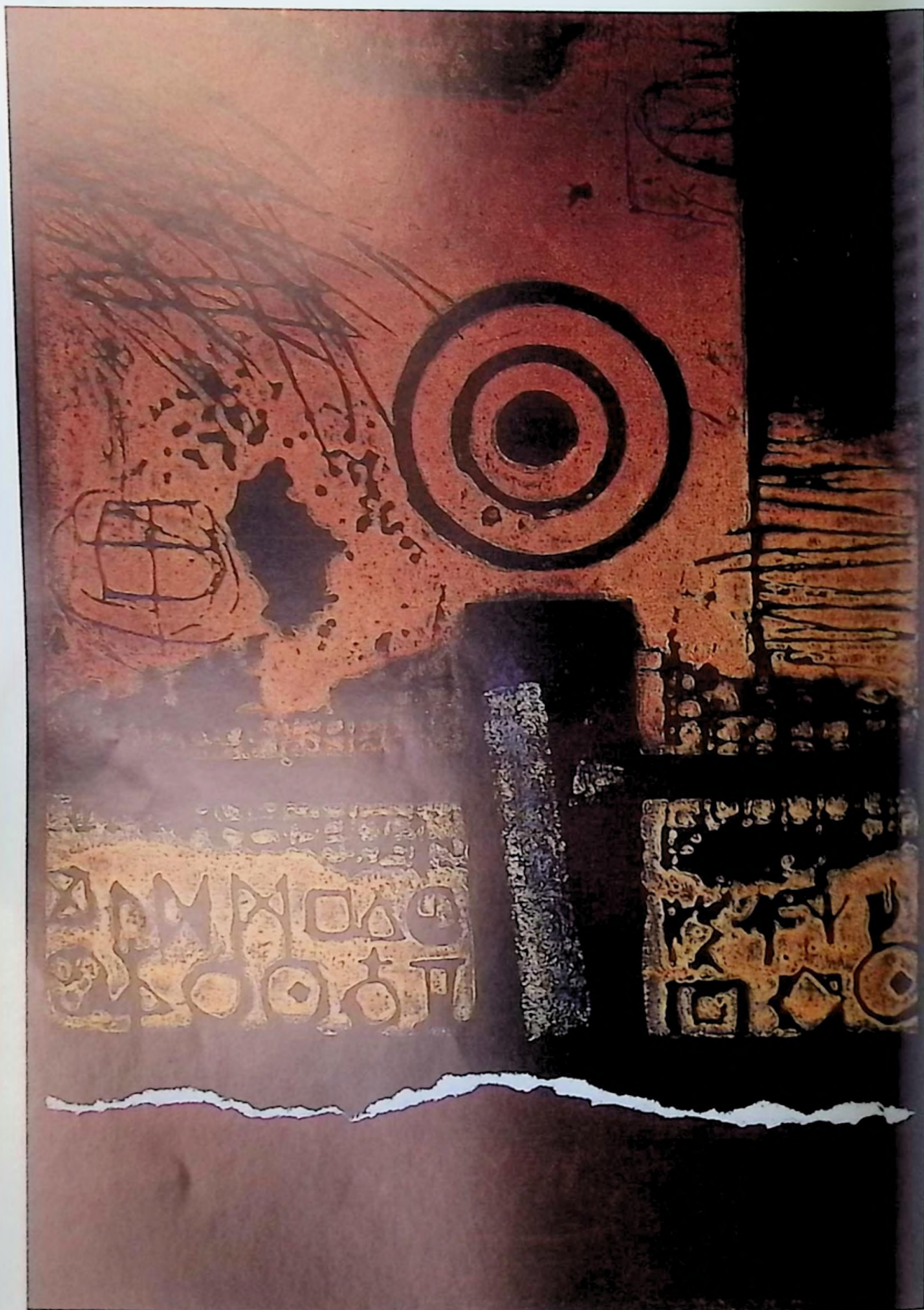
Viola Petrášová-Stojková: Keramické plakety s romskými hudebníky, malba na keramice (ze sbírek MRK)

Aladár Kurej: Romská osada Podskalka u Humenného, 1996, olej na sololitu (ze sbírek MRK)

Ján Oláh-Širo: Koně, počátek 90. let, koláž (ze sbírek MRK)

Alexander Bohó: Pf 1999, grafika (ze sbírek MRK)

krbu. Výtvarný projev romských žen je specifický tím, že často zpracovává důvěrně známý textil. Jedná se ve skutečnosti o ruční práce, které však již tento rámec překračují směrem k naivnímu umění.

Další podskupinu výtvarného fondu tvoří tvorba dětská. Jedním z nejznámějších propagátorů výtvarných vloh romských dětí je I. Základní škola v Jarovnicích (okr. Prešov) na Slovensku, kde pod vedením osvědčeného učitele výtvarné výchovy Mgr. Jána Sajka tvoří děti nádherné obrázky výlučně s romskou tematikou. Tyto kresby, malby, mozaiky či jinou technikou zpracované obrázky již doslova obletěly svět a s velkým úspěchem se zúčastnily řady světových dětských výtvarných soutěží. Na výtvarných vlohách romských dětí se konečně rozhodlo stavět více učitelů na základních i zvláštních školách, a tak tato podskupina výtvarného fondu muzea začíná být bohatě zásobena kvalitními sbírkami.

V současné době muzeum začíná dokumentovat také narůstající tvorbu Romů ve výkonu trestu, kde lze opět sledovat probuzení pozapomenutých výtvarných vloh a sklonů. V době odnětí svobody je najednou čas a možnost věnovat se dávným zálibám, které by v běhu normálního, "svobodného" času zůstaly zřejmě nerealizovány. K tomuto faktu přispívají i zájmové výtvarné kroužky, které v nápravně-výchovných zařízeních fungují a vedle odborného vedení poskytují i materiál k tvorbě.

Pokračování příště.

V tomto čísle uveřejňujeme část reprodukcí děl romských výtvarníků, které autorka článku vybrala. Další otiskneme příště.

RECENZE ANOTACE

Andral

V Bulharsku vychází druhým rokem kulturní dvouměsíčník **Andral**. Vydává ho redaktor Savčo Savčev ze Slivenu. Jsou tu publikovány příspěvky v romštině, v bulharštině a anglická resumé. Romština je přepisována latinkou adaptovanou pro specifické romské fonémy. Většinou se tu uplatňuje slivenský romský dialekt, kterým hovoří relativně úzký okruh mluvčích. Nicméně kdo má zájem o nesmírně zajímavé příspěvky, může si po troše námahy zvyknout na jeho zvláštnosti i na zvláštnosti přepisu.

Autory mnoha literárních příspěvků je sám editor, pan Savčo Savčev. Dlouhou dobu se zabývá překlady světové literatury do romštiny ("slivenské") - a tak se v časopise **Andral** můžeme například seznámit s překlady staroegyptské poezie, kterou bychom v překladech do jiných jazyků těžko hledali.

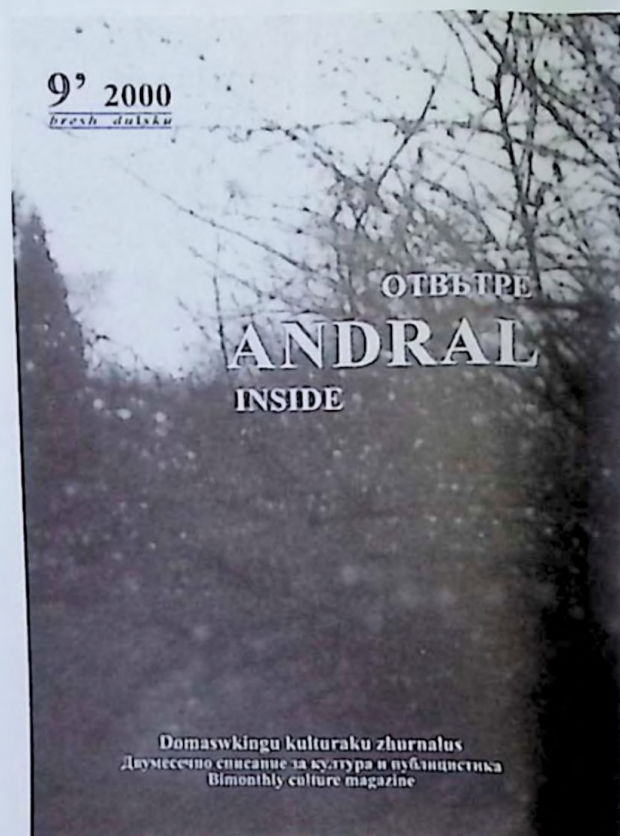
Pro názornost se stručně zmíníme o obsahu 9. čísla (2000) tohoto časopisu:

s. 3 - 13: Překlady nejstarších egyptských zpěvů; na závěr připojen slovníček neologizmů (Savčo Savčev).

s. 14 - 22: Rozhovor s Dr. Ch. Kjučukovem o V. mezinárodním kongrese IRU.

s. 23 - 32: Překlady španělské poezie do romštiny (Savčo Savčev).

s. 33 - 37: Pismo od Kotel (v bulharštině) - dopis čtenáře reagující na příspěvek z předchozího čísla **Andral**.

s. 38 - 42: Pan Rumjan Russinov, Rom, ředitel bulharské pobočky OSI (Open Society Institute) byl s dalšími pěti pracovníky pozván do USA, aby senátorům Kongresu předestřel problémy Romů v Bulharsku. V článku informuje o této cestě (bulharsky).

s. 43 - 47: Esej Savčo Savčeva "Fragmenty i metafory" (v bulharštině).

s. 48 - 63: Romský překlad (slivenský dialekt) bulharského klasika Jordana Jovkova "U Injes" (přeložil Ženken Poňus).

Jednotlivé příspěvky jsou ilustrovány dokumentárními i žánrovými fotografiemi.

Kolegům z kulturního odvětví měsíčníku **Andral** blahopřejeme k jejich činnosti. Překlady z klasické světové literatury považujeme za nesmírně důležitý pokus o obohacení a rozvoj romštiny.

MH

BALVÍN Jaroslav

Romské osobnosti ve fotografii

Hnutí R, Ústí nad Labem 1999, 42 str.

Autor fotografií i textu Jaroslav Balvín seznamuje čtenáře s 36 romskými osobnostmi z České republiky. V úvodu píše, co rozumí pod pojmem osobnost: "Osobností zde rozumím člověka, který ve svém oboru dlouhodobě usiluje o dosažení určitého cíle, jehož kritériem je důstojnost člově-

ka, a dosáhl v tomto snažení reálných výsledků, které jsou prospěšné pro další rozvoj společnosti založené na humanismu." (str. 3)

Mezi romskými osobnostmi jsou muži i ženy, politici, literáti, novináři, pedagogové, sportovci, podnikatelé, vědci, lidé s akademickými tituly i bez titulů, takoví, jejichž titulem je významný pracovní výsledek. Mnozí jsou známi z televize a z tisku, někteří jsou známi méně, a tak mohou díky této dobře vypravené brožurce (na křídovém papíru) teprve ve známost vstoupit.

Portréty v absolutní většině barevné jsou velice živé a působivé. Jednostránkový průvodní text podává základní informace o životě a díle každé z romských osobností. Škoda jen, že autor opominul data narození. Knížka by měla být dostupná široké čtenářské obci.

MH

BANGA Dezider

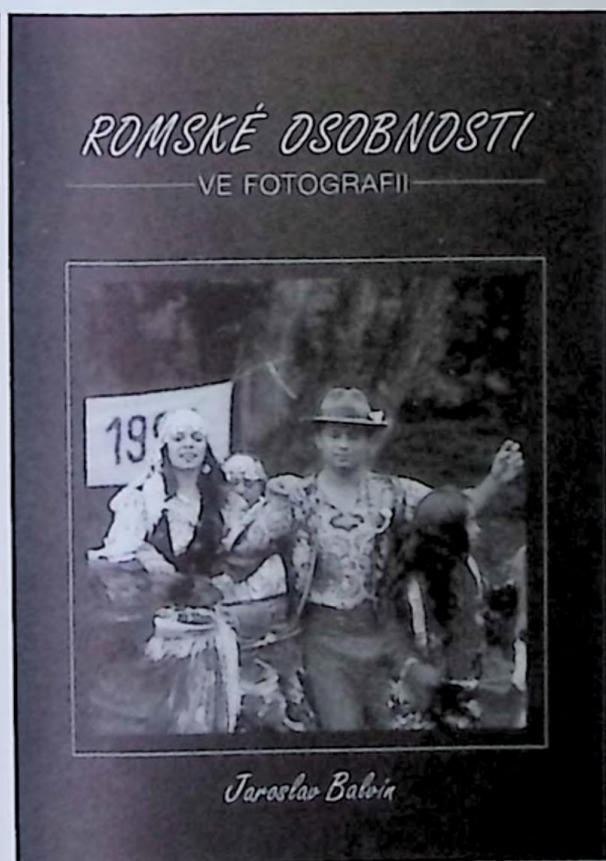
Lyrika

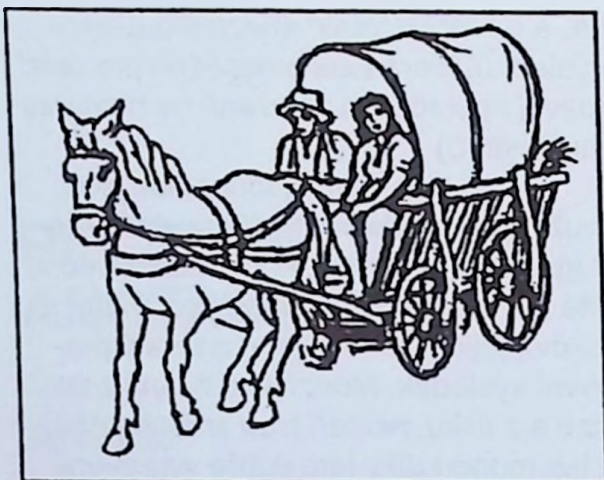
Romaňi kultura + Mikromex, Bratislava 1992, 1. vydání, 230 str.

ilustrace J. Szabó

Pod prostým, leč výstižným názvem **Lyrika** se skrývá výbor z poezie již dříve uveřejněné ve sbírkách: **Pieseň nad vetrom** (1964), **Záružlie a lekno** (1967), **Modrá búrka** (1970), **Rozhovory s nocou** (1970), **Horiaca višňa** (1982) a **Lúčenie s ohňom** (1999).

V rozmezí 35 let, orámovaných datací jednotlivých vydání, se Dezider Banga vyhranil v nepřehlédnutelný básnický zjev s pevným zařazením na stránkách Encyklopedie slovenských spisovatelů i na poličkách knihoven milovníků poezie.

*Cigáni majú dušu
ako kúzelnícky klobúk.
Môžeš si z neho vytriahnuť
sponu do vlasov.*

Už prvné autorské krúčky na "nivách" poezie byly projevem tvůrčí zralosti, což potvrzuje i tato antologie. Pečeť literárního genotypu vtiskuje knížce už úvodní část - **Pieseň nad vetrom**. Nabízí čtenáři pásma 42 cikánských lidových písní ve vlastním výstižném překladu. Písňe se odvíjejí stejným tempem, jako jsou hrány romskými muzikanty, včetně příznačné plynulé změny čardášového rytmu v *hal-gató*. Ta nechává uhřátého tanečníka vydechnout, zaposlouchat se do textu, ztotožnit se s ním - a poplakat si.

Původní verše dalších připojených sbírek - bez ohledu na chronologické a ediční členění - tvoří téměř homogenní útvar. Dají se považovat za produkt toku jediné řeky napájené z téhož inspiračně mocného pramene - romství. Tento předpoklad utvrzují i romská motta v záhlaví jednotlivých oddílů, jež jsou autorovou romskou verzí některé z obsažených básní. Jako příklad uvedeme motto ke sbírce **Záružlie a lekno** (str. 21):

*Den mange mri lavuta
sar šukara papiňora.
Ande lakeri somnakuňi hura
sovkeren o čiriklora.*

K Bangovu básnickému vybavení patří - kromě důvěrné znalosti zákonitostí romské lidové poezie - vzpomínky na utěšené dětství, hluboké estetické zjitření a oslnivá schopnost barvitěho vyjádření tohoto stavu. Vzdor osobní zkušenosti příslušníka kovářské rodiny - po několik generací usedlé na jižním Slovensku - přijal empaticky kolo jako symbol rodu. A spolu s kolem se staly neodmyslitelnými atributy jeho poetiky i další významově spřízněné motivy: vůz, plachta, kůň, cesta. Básník s nimi zachází věrohodně, bez klišé. Hrozbě sklouznutí k lacinému efektu exotična odolává vnitřní "zabydleností" v tématu.

V tomto lyrickém seriálu je Dezider Banga trvale okouzleným divákem uprostřed proměnlivé přírodní scenérie. Svými nekomplikovanými smyslovými tužbami se podřizuje nejdůležitějšímu přírodnímu principu - kreativitě. Tu melancholicky, jinde nostalgicky, vždycky však vroucně vypovídá o lidském mihotání v řadě světa. Bohatým metaforickým komentářem, velebícím přírodní duchy s antropomorfní florou (*vždyť i rokyta má kolena*), se přibližuje k pravě předků. Lidu, který si nikdy nestavěl katedrály a jehož kostelem je oheň. (*Báseň Lud s tvárou slnka*).

O autorovi:

Dezider Banga se narodil 24. 8. 1939 v Hradišti (okr. Lučenec). Vystudoval slovenštinu a dějepis na filozofické fakultě Univerzity Komenského v Bratislavě a posléze působil jako středoškolský profesor na gymnáziu v Trebišově. Později pracoval jako dramaturg v košické televizi. Kromě zmíněné vlastní básnické tvorby vydal knihu romské lidové poezie **Piesne nad**

Dezider Banga

LYRIKA

vetrom a romských pohádek **Čierny vlas** (1970). Je též autorem romského slabikáře a několika knih pro děti.

V současné době žije Dezider Banga v Bratislavě.

A. Žigová

DEMETER Naděžda
Georgievna - BESSONOV
Nikolaj Vladislavovič -
KUTENKOV Vladimir
Konstantinovič

Istorija Cygan, novyj vzgljad

Red. Demeter G. S., Rossijskaja
akademija nauk, Institut etnologii
i antropologii im. N. N. Miklucho-
Maklaja, Voroněž 2000, 337 str.

Doplněno fotografiemi a barevnými
i nebarevnými reprodukcemi
a anglickým resumé.

PhDr. Naděžda Demeterová patří
k rychle se rozmnožující plejádě rom-
ských akademiků, kteří se zabývají
studiem různých aspektů, atributů a hod-
not svého národa. Vystudovala historii
a etnologii. O Romech vydala více než
čtyřicet odborných prací. Pochází z rodu
Romů-kalderašů (bývalých kotlárů),
z něhož vzešla řada dalších význam-
ných vědců a umělců - například editor
této knihy, prof. G. S. Demeter, Olga
Demeter-Čarskaja (viz anotace) a další.

N. Demeterová je i politicky činná,
je členkou prezidia IRU (Mezinárodní
romské unie).

Spoluautor knihy V. K. Kutenkov je
viceprezidentem Federální národně-kul-
turní autonomie ruských Cikánů a
zabývá se sběrem romského folkloru.

Třetí spoluautor knihy - malíř
N. V. Bessonov - se podílel zejména na
vynikajícím výtvarném vybavení pub-
likace. Svým zaměřením tíhne k realis-
tický ztvárněným obrazům z historie
Romů, ale i jiných etnik.

Obsáhlá publikace *Istorija Cygan,
novyj vzgljad* (Nový pohled na dějiny
Cikánů) se dělí do dvou hlavních částí:
první z nich se týká historie, druhá

etnologie. Historická část obsahuje
následující kapitoly: *Raná historie
Cikánů* (X. - XV. stol.), *Historie Cikánů
v západní Evropě* (XV. - XIX. stol.),
*Pronásledování Cikánů obviněných
z čarodějnictví*, *Mýtus o cikánské ženě*,
Struktura cikánského tábora, *Etnické
skupiny Cikánů*, *Národní uvědomění
Cikánů*, *Geneze hudebního folkloru*,
Historie Cikánů v Rusku (XVII. - XX.
stol.), *Údobí nacistického teroru*, *Cikáni
ve východní Evropě (konec XX. stol.)*,
Co čeká Cikány v Rusku?

V etnologické části se autoři zabý-
vají následujícími tématy: *Cikánský kroj
ve světle etnokulturní historie*, *Bydlení*,
Způsob kočování, *Rodinné a kalendářní
zvyky Cikánů*.

Samotné názvy kapitol naznačují,
že volba témat, která autoři považují za
důležitá, přerušují obvyklý chronologický
přístup k materiálu. Rozhodně to není na
závadu práce. Naopak, podtónem celé
publikace je "nový pohled" na Romy,
který autoři ohlásili v podtitulu knihy.
A tak se tedy snaží uvádět na pravou

Российская Академия наук
Институт Этнологии и Антропологии им. Н. Н. Миклуко-Маклая

Н.Деметер. Н.Бессонов. В.Кутенков

ИСТОРИЯ ЦЫГАН

НОВЫЙ ВЗГЛЯД

míru mýty znevažující či naopak roman-
tizující Cikány, čímž někdy utvářejí
v rámci časové posloupnosti samostatné
celky. Přitom onen "nový pohled" není
jen obhajobou "pravdy", jak ji vidí his-
torik-Rom - na rozdíl od některých
nezasvěcených ciganologů-gádžů, nýbrž

je podložen množstvím autentických pra-
menů, které autoři s nesmírným vhle-
dem interpretují.

O problému historických pramenů
vztahujících se k Romům autoři velice
správně říkají: *"Studium etnokulturní his-
torie Cikánů je spojeno s problémem*

pramenů. Cikáni bohužel (...) vzhledem ke své uzavřenosti i negramotnosti po sobě nezanechali žádné písemné dokumenty. Kdybychom měli stavět na tom, co napsali příslušníci jiných národů, museli bychom téměř 90 % vyhodit, a to ze dvou důvodů: jednak (necikáni) neznali skutečnou situaci Cikánů a za druhé byla většina autorů krajně předpojatá..." (s. 189)

V oblasti staré historie Romů tedy autoři reinterpretovali a kriticky hodnotí dostupné prameny necikánské. Při prezentaci dějin XX. stol. však konfrontují oficiální prameny s výpověďmi Romů, a tak se dovídáme fakta, která by ještě před deseti lety byla tabu: například to, že v období stalinizmu byly celé cikánské tábory (příbuzenské skupiny) násilím bez udání důvodu odesílány do gulagů na Sibiř (srov. anotaci knihy *Olgy Demeter-Čarské*).

"Papuš Michaj sděluje, že podle výpovědi jeho matky byl ve středním Rusku v polovině třicátých let zajat celý kalderašský tábor - asi 300 lidí. V pamém létě byli lidé naloženi do vagónů a odvezeni na Sibiř... Po celou dobu transportu dostávali pít jen smrdutou vodou a výsledkem bylo, že když ešelon dorazil na místo, byla polovina lidí mrtvých. Zbylou polovinu vyhodili z vagónů v neosídlené tajze a ponechali je vlastnímu osudu. Cikáni se samozřejmě pokusili utéct, prodírali se tajgou bosí, hladoví. Ze tří set lidí jich přežilo dvacet." (s. 201 - 202).

Výpověď kalderašky Papuši potvrzuje citát ze Solženicynových pamětí Souostroví Gulag:

"Do Taškentu přišel telegram 'pošlete dvě stě'... Jenomže kde vzít potřebný počet? - lámou si hlavu milicionářů. A na jednom náměstí ve městě se utábořili Cikáni. To je nápad! Obsadili tábor a sebrali všechny muže od sedmácti do šedesáti let... A plán je splněn!"

Nesmírně zajímavě jsou traktována fakta z historie druhé světové války. Autoři se netají tím, že řada Romů se snažila vyhnout vojenským odvodům. Tradiční apolitičnost Cikánů se vztahovala ovšem k záležitostem gádžů, s nimiž se Romové neztotožňovali stejnou měrou, jakou gádžové Romy vylučovali ze svého společenství. Zběhové byli zastřeleni - jako zběhové ostatní. Na druhé straně ovšem velké množství Romů pochopilo, co by je čekalo, kdyby nad "jejich" ruskými gádži zvítězili nacističtí rasisté a do Rudé armády vstoupili dobrovolně. Autoři uvádějí množství jmen (mezi nimi i jména romských sanitářek), jejichž nositelé prošli válkou, získali vysoké vojenské hodnosti nebo zahynuli. Tak například kapitán Ivan Tumaševič došel jako velitel tanku až do Berlína, Nikolaj Simatčenko bojoval ve válce jako pilot, mnoho významných Romů došlo až na Slovensko. *(Svědčí o tom i výpovědi slovenských Romů, kteří se s romskými rudoarmějci setkali. Pozn. MH.)* Údaje jsou ilustrovány fotografiemi a faksimilemi dokumentů.

Velice zajímavá je kapitola o cikánských hudbě, kde se autoři soustřeďují zejména na cikánské chóry (soubory) v Rusku. První chór založil hrabě Orlov-Česmenský v roce 1774. Chóry se proslavily tak, že se stalo prestiží šlechticů mít vlastní cikánský chór. Docházelo dokonce k oficiálním sňatkům mezi příslušníky ruské aristokracie a Cikánkami. Úpadek chórů přičítají autoři tomu, že šlechtické publikum bylo postupně zaměněno publikem z řad kupců, jejichž vkusu se romští hudebníci a pěvci dostatečně rychle nepřizpůsobili. K dalšímu rozkvětu pak docházelo, když ruské národní písně, které tvořily absolutní většinu chórového repertoáru, se mísily s písněmi táborovými - romskými nebo romsko-

Вадим Грушко,
православный священник

Клавдия Сидорова,
преподаватель младших классов

Дмитрий Осипов,
инженер-строитель

Нина Данченко,
директор магазина

Олег Эрденко,
инженер-полковник

Александр Молчанов,
адвокат

Георгий Деметер,
профессор,
доктор педагогических наук

Георгий Михайлов,
директор типографии киевского
политехнического института

Александр Матусевич,
хирург,
заслуженный врач России

Современные цыгане - не только артисты, они заняты в самых разных сферах деятельности

18.1.2008 3318

ruskými. Po Říjnové revoluci pak chóry docela zanikly.

Rozmach romské literatury podporované sovětským státem, zejména v době Lenina, hodnotí autoři rovněž kriticky. Nepochybně přispělo k obohacení romské kultury uvedení romštiny do

několika romských základních škol, tvorba učebnic, založení divadla **Romen** (1931), překlady několika klasických děl (např. Carmen) do romštiny. Na druhé straně sestávala "literatura" hlavně z politických a agitačních brožurek. Utužení stalinismu učinilo rozvoji etnických kultur

konec a v roce 1938 přestala romská literatura vycházet.

Vybrali jsme jen zcela namátkou některé informace, které nám připadají obzvláště zajímavé. Kniha by nepochyb- ně stála za překlad do češtiny, aby se zájemci mohli seznámit i s množstvím dalších důležitých poznatků.

Pochopitelně lze v díle najít i tvrzení, se kterými nemusí každý souhlasit. Autoři například vysvětlují celkem příznivé zacházení s Romy v Rusku srdečností, dobrotou a pohostinností ruského lidu.

(Implicitně z toho vyplývá i užívání apelativa "cygan", které v ruštině není tak zatížené pejorativními konotacemi jako "Cikán" v češtině nebo slovenštině. Podobně jako v Rusku je tomu i v Maďarsku, kde Cikáni díky prestiži, kterou měla po celá dvě staletí cikánská hudba, necítí název "Cikán" jako urážlivý. A tak autonymu Rom, k němuž se Romové hlásí oficiálně od svého I. mezinárodního kongresu v roce 1971, užívají autoři anotovaného díla jako politici spíše na mezinárodních platfor- mách než ve svých odborných pracích. Pozn. MH.)

"Dobrodušnost" lidu se ovšem nemusí ztotožňovat s oficiální politikou státu, nicméně čtenáře zarazí, že autoři vůbec nekomentují vztah vychváleného lidu k imperiální a koloniální politice carského a později komunistického Ruska. Píší o ní sice v zajímavé souvis- losti - to proto, že postupnou anexí mimoruských území se do "velko- ruského" státu dostávaly další a další subetnické skupiny Romů - nicméně chvála lidu a nekomentovaná imperiální politika "jeho" státu působí bez hlubšího komentáře (na jaký si čtenář zvykl z jiných částí knihy) poněkud paradoxně.

Vědecká publikace **Istorija Cygan, novyj vzgljad** z pera dvou romských akademiků je velkým obohacením

romistiky a v překladech by se měla stát dostupnou všem, kdo chtějí hlouběji po- znat, a hlavně pochopit historii Romů.

MH

DEMETER-ČARSKAYA Ol'ga

Amaro trayo ande Russiya

Red. Georgy Stepanovič Demeter, 78 str., (další údaje chybí; ústní informace T. Actona, 1999)

psáno romským dialektem ruských kalderašů

Předmluvu ke knížce **Amaro trayo ande Russiya** (*Náš život v Rusku*) začíná ruský Rom Lev Čerenkov, známý romista, slovy:

"De katar o maškar le šovardeš- to beršengo ande vuni thema la Europake detet buhlilo o nevo fyalo literatura - autobiograficko hramoma- ta hay memuarurya (serimata)... Hay eta anklistya angla amende o bufari, savo hramosardyas e rromayi aktrisa Ol'ga Demeter-Čarskaya, e šey le lšvanoski andal Petreši (Yonešti) andal Vungri. Anda bufari voy mothol pa pehko trayo hay pa trayo peske nyamongo. Kado si o angluno bufari, kay hramosardya les e Rromni, savi našti phirelas... ande škola, numa sadayek cirdelas-pe karing o žamglimos... O trayo la Ol'gako si vi o trayo le bare čeledosko Demetrongo thay vi sya le nyamongo lengerengo. Von savorre sas thay vi adyes si detet vestime manuš ande rromayi kultura la Rrusiyaki. O hramomos la Ol'gako si viske yek baro kotor anda patreto la Rrusiyake Rromengo..."

"Od poloviny šedesátých let se v některých evropských zemích rozšířil nový literární žánr - autobiografická lite-

Ol'ga Demeter-Čarskaya

AMARO TRAYO ANDE RUSSIYA

ratura a memoáry (vzpomínky)... Před sebou máme knížku, kterou napsala romská umělkyně (národní umělkyně Ruské federace, pozn. red.) Ol'ga Demeter-Čarskaya, dcera lštvána z rodu Petreši (Jonesi) pocházejícího z Maďarska. V knížce vypráví o svém životě a o životě svých příbuzných. Je to první knížka napsaná Romkou, která nemohla chodit do školy, ale vždycky se zajímala o vědění... Život Ol'gy je zároveň životem rodiny Demetrových a celého jejich příbuzenstva. Jsou dodnes nesmírně uznávanými lidmi v romské kultuře Ruska. Olžin spis je i do značné míry portrétem Romů v Rusku..."

Na str. 78 se ve **Vorba kata redaktori** (Slově redaktora) dozvíme další informaci od profesora pedagogických věd, redaktora knihy Georgy Demetera:

"Kado bufari, kay inkeres ande tire vast, drago ginyatori, si bari buti

ande istorija le Rromenge, ande istoria amarya kulturaki... O avtori - Ol'ga Demeter - muri čači phey, anda kodya me mišto žanav vi lako trayo, vi kodo, pa soste voy hramol. Ande terne berš voy sas bari artistka, gilabatorka, khelitorka, mišto bašave-las pe gitara, po fortepiano. Voy si romano pedagogo: bute manušen sityarya te gilaben hay te khelen. Hay vi akana, kana voy si phuri, sityarel romane šavoren te khelen. Po fortepiano voy gilabal pal noti (klassika). Voy si vi kompozitori - hramosardya šukar romane gilya, si lake muzikake bufarya. Interessanto kodo, ke voy či sityolas ande škala - vi te hramol (...) sitilya korkoro..."

"Kniha, kterou držíš v ruce, drahý čtenáři, je významnou prací o dějinách Romů, o dějinách naší kultury... Autorka - Ol'ga Demeterová - je moje vlastní sestra, proto znám dobře její život i to, o čem píše. V mládí byla velká umělkyně, zpěvačka, tanečnice, dobře hrála na kytaru a na klavír. Je zároveň romskou pedagožkou: mnoho lidí naučila zpívat a tančit. I teď ve stáří (Olze Demeter-Čarské bylo v době, kdy psala svůj životopis, 80 let, pozn.red.) učí tančit romské děti. Na klavír hraje z not (klasiku). Je také skladatelkou - složila krásné romské písně a vyšlo jí několik skladeb. Zajímavé je, že nikdy nechodila do školy - psát se naučila sama..."

Záměrně jsme citovali úryvky z úvodu a z doslovu ke knize. Jsou její součástí a podávají základní informaci o obsahu i o autorce knihy. Zároveň ukazují jazyk, kterým je psána (obsahuje však bohužel řadu překlepů a pravopisných nepřesností).

Životopisná výpověď Ol'gy Demeter-Čarské se čte jedním dechem. Rozsáhlý soubor velice prostě vyprávěných informací o Romech, neromskému čtenáři zcela neznámých,

působí nesmírně silně svou autentičností. Zůstává nejen v dimenzi racionálních poznatků, ale otevírá dimenzi humanity v člověku, dimenzi pochopení a tolerance.

Kniha je doplněna množstvím dokumentárních fotografií.

(Pozn. red.: Dr. Naděžda Demeterová, anotaci na jejíž knihu zde rovněž uveřejňujeme, je neteří Olgy Demeter-Čarské. Razie na Romy a násilný transport na Sibiř, o němž Naděžda píše jako o události z nedávné historie, postihla otce Olgy. Ten strávil v gulagu 10 let. Její další příbuzný se z gulagu nikdy nevrátil. A tak je tu historická událost vylíčena jako drastická osobní zkušenost).

Kniha by si zasloužila překlad do dalších jazyků a široké rozšíření mezi čtenáře romské i neromské.

MH

EILEEN Harron
foto STEVE Scarlett

Just like you

*Haringey Traveller Education Services,
Hringey 1998, 24 str.*

Útlý sešit (A4) patří do řady publikací vydávaných povětšinou státními nebo místními vzdělávacími institucemi, které chtějí seznámit anglickou veřejnost s anglickými Romy (Gypsies) a trevelery. Mnoho z nich - podobně jako tento sešit - oslovují nejmladší vrstvy veřejnosti.

Hlavní informaci nesou fotografie se záběry z každodenního života romských dětí a stručné texty pod nimi. Fotografie i texty ukazují to, co ohlašuje nadpis knížky: Just like you - Stejně jako vy.

Uvedeme několik příkladů:

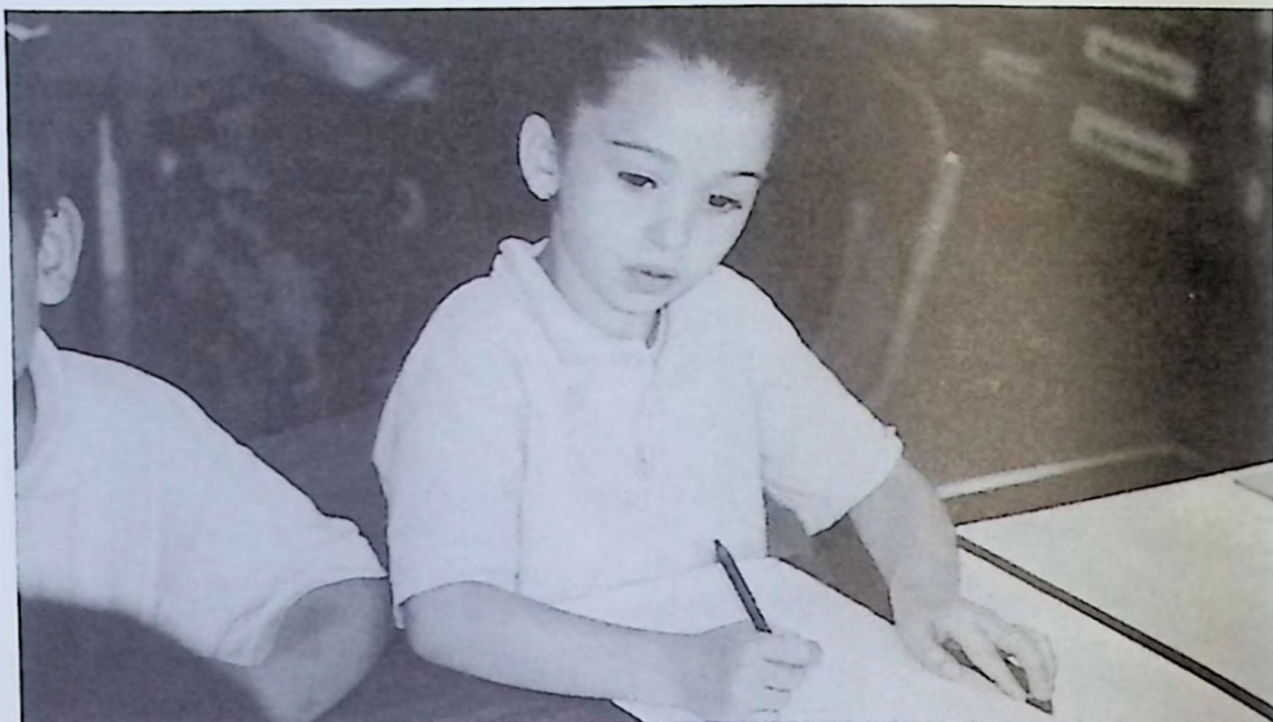
"Uvnitř přívěsu to vypadá takto: Bydlíme v přívěsech rádi, abychom tu mohli žít se svými příbuznými a přáteli. A opravdu máme televize - stejně jako vy."

"Používáme zvláštní nádoby na mytí a praní. V jedné pereme šaty, v druhé myjeme nádobí a v další se myjeme my. Vodu uchováváme v pochromovaných konvích."

"Tady vidíte přívěs, jak se stěhuje na nové stanoviště. Říkáme tomu pohyblivý domov. Až se usídlíme v domě nebo na stanovišti, bude to..." (žák doplní jméno příslušné obce).

"Škola - stejně jako vy."

Poznámka:

Zhruba 2/3 anglických Romů (Gypsies) žije v "pohyblivých domovech" - přívěsech nebo karavanech. I když mnohé rodiny žijí na jednom stanovišti několik let, jsou mobilnější než ostatní obyvatelstvo. Zejména v létě cestují převážně za prací (od jara do podzimu se mnozí živí sklízením různých druhů ovoce nebo sběrem surovin). Mobilitu anglických Romů, nejzjevnější znak odlišující je od ostatních, vyjadřuje i název, který se pro ně užívá a který i sami přijali: "travellers" (dosl. "cestující" - v češtině anglický výraz zdomácňuje ve formě "treveleň"). Hlavní cíl politického snažení trevelerů je získat dostatečný počet oficiálně povolených "sites" nebo také "camps" - stanovišť, tábořišť a docílit jejich potřebného civilizačního vybavení (přívod vody a elektřiny, vybavení stanoviště záchody a koupelnami, blízkost školy atd.). O anglických trevelerech přináší Romano džaniben průběžné informace.

O. Mánek

Gavvered All Around (A collection of Gypsy Poetry)

Vydal Dennis Binns, Travellers Education Service, Manchester 1987

Foto: Jenny Gunby & John Hudson

Sbírka **Gavvered All Around** (Policajti všude kolem) obsahuje 30 básní deseti romských autorů. Nejlepší a přitom autentickou informaci ke knížce podává předmluva napsaná vydavatelem, jejíž zkrácený překlad citujeme:

"Poezie je velmi vhodný způsob sebevyjádření, protože v poezii se prolínají city milostné, nostalgie, nejistota, nenávisť a znepokojení s láskou ke slovům a jejich působivosti. Vyjádříme-li své pocity poetickou formou, můžeme přeměnit světskost v něco nadsvětského a věčného. (...) Romové píšou poezii od té doby, co jsou schopni psát. Stačí jen prolistovat dílo George Borrowa" a nebo

Johna Sampsona²⁾, abychom si to uvědomili. Vydávání romské poezie v Británii je v poslední době bohužel opomíjeno. (...)

Tři z deseti zde uvedených básníků publikovali už dříve. Tom Odley vydal v roce 1983 skvělou knihu **Dirty Gyppo** (Špinavej cigoš). Eli Frankham publikoval útlou knížečku roku 1972 a Lucy Ann Adams vydala své básně vlastním nákladem v roce 1969. Nathan Lee otiskl některé své básně v **Lacio drom**, italském časopise romistických studií. Pět z deseti básníků jsou muži a pět ženy ve věku od šestnácti do padesáti let. Všichni jsou to Romové, kteří mají co říct. Chtějí vyprávět o starých časech vozů tažených koňmi i o současnosti, v níž se střetávají s pronásledováním a vyháněním ze svých stanovišť, hovoří o svých každodenních starostech, svěrují se se svými milostnými příběhy, mluví o práci, trzích, narozeních a úmrtích. Nesdílejí žádné obecné téma, ale doufáme, že si každý vybere něco, co ho osloví."

Angličtí Romaničelové, kteří se také často ztotožňují s apelativem

Gypsies nebo se socionymem *treveleři* (putující), hovoří téměř dvě století tím, čemu sami říkají *pogadi čib* (dosl. rozbitý, zkomolený jazyk). Je to romský etnolekt angličtiny, který obsahuje několik desítek romských slov, ale má anglickou gramatiku. Lingvisté pro *pogadi čib* užívají výraz *pararomani*. (Etnolektem hovoří i španělští *Kale* s tím rozdílem, že původní romská slova jsou včleněna do španělštiny.)

Jak *pogadi čib* vypadá, je trochu patrné ze samotného názvu sbírky: výraz *gavvered* znamená "nashromážděný, schovaný", ale také "policie". (*gav* od kmene *garuv*- "ukrýt"). Název celé knížky byl převzat z názvu básně Charlie Smithe (str. 40). Je založena na skutečné události, k níž došlo v Londýnské ulici ve městě Maldonu v hrabství Essexu (není uvedeno, ve kterém roce). Ráno v 6 hodin provedla policie razii v táboře *trevelerů*, které podezřívala z krádeže.

Pro zajímavost uvedeme báseň v originále a ve volném překladu do češtiny.

Mimochodem většina básní ve sbírce je vázána rýmem.

¹⁾ George Borrow, anglický spisovatel a lingvista 19. století, prožil velkou část svého života mezi Romy v různých zemích Evropy, zejména ve Španělsku. Proslavil se díly "Lavengero" (1851) a "Romany Rey" (1857). Do pararomštiny španělských *Kale* přeložil Lukášovo evangelium (1843).

²⁾ John Sampson byl vynikající lingvista (byť amatér), který žil na přelomu 19. a 20. století. Dlouhá léta strávil mezi Romy ve Walesu, kteří ještě počátkem století mluvili romsky. Zapisoval si pohádky, přísloví, hádanky a nejrůznější vyprávění v rodině Woodů a své záznamy pak zpracoval do jednoho z dosud nejobsažnějších a nejlepších slovníků s gramatickým popisem velšské romštiny "The Dialect of the Gypsies of Wales" (1926). Spolu s Dorou Yates sbíral a v časopise "Journal of the Gypsy Lore Society" vydával romské pohádky. Romština se stala jeho druhou mateřštinou, přeložil do ní zhruba 50 rubáí klasického perského básníka Omara Chajáma.

Charlie Smith

Gavvered all around

A loud bang on the side of the trailer

We've come to search yer Trailer, Didds,
so come and get out of bed,
and get that woman and children out.
Gavvered all around.

Look at all me lovely things
all chucked out on the ground.
They've poggered all me Derby plates.
Gavvered all around.

Right now Gyppo, where's the gear
We know tou had away.
Tell us, we'll make it easy on yer.
Gavvered all around.

Nick him for this broken light,
here, this thing aint taxed.
But we can't find the gear tho' guv.
Gavvered all around.

Make sure you shift yourselves
by the time I pass here next.
And mind you don' leave no rubbish here.
Gavvered all around.

Pox on the gavver mush
I curse the ground he walks
But there on the judgement day we'll be
gathered all around.

Policajti všude kolem

Prudké rány na postraní stěnu přívěsu

Domovní prohlídka, čoromorové!
Ven z postelí,
ženský a děti ven!
Policajti všude kolem.

Podívejte, jak vyházeli na zem
všechny moje krásný věci!
Rozbili mi můj derbskej porcelán³⁾!
Policajti všude kolem.

Hele, cigoši, kde to máš?
My víme, žes to lohnul!
Řekni a budeš to mít lehčí!
Policajti všude kolem.

Zmáčkni ho, že mi rozbil baterku!
A hele, tohle nemáš zdaněný!
Ale to, cos ukrad nemůžeme najít!
Policajti všude kolem.

Koukejte odsud vypadnout,
než se tu příště objevíme!
A dejte si pozor, abyste tu po sobě
nenechali svinčík!
Policajti všude kolem.

Neštovice na policajta,
proklínám zem, na kterou vkročil!
Ale o soudném dni
budeme my všude kolem.

M. Máňková

Literární příloha

Hilda PÁŠOVÁ

LITERÁRNÍ PŘÍLOHA

OBSAH

Hilda Pášová	6
Život jde dál (1. - česká verze)	9
Te dživen musaj (2. - romská verze)	25
Žít se musí (překlad do češtiny)	39
Te trajin musaj (překlad do olášské romštiny)	51

Hilda Pášová jako gymnazistka

Hilda PÁŠOVÁ

Hilda Pášová, romská politická a kulturní pracovníce (mimořádně sestřenice spisovatelky Tery Fabiánové), nejednou navštívila přednášky romistiky na filozofické fakultě Univerzity Karlovy a zasvěcovala studenty do romské kultury i do svého romského dialektu, který ona sama nazývá "ungriki romani čhib" - maďarská romština. Vybíráme úryvek jejího vyprávění, které natočili studenti romistiky při jedné Hildině návštěvě na fakultě v roce 1994.

Újom Farkaždate ando berš 1941.
Ochtoto júliuši. Prágate ájom mra daha taj
mre dadeha, kana pándž beršiki somahi. Mre
dade na sáh'odoj biúti, naštik arakhlah'odoj
biúti, taj važda préko amen phiraďam
Prágate. Kan'ad'd'ájom, na džanahi ni jekh
álav čehike. Románe vakerasahi khére.
Amenca ája még mra dakere dúj teštvírkiňi
taj teštvírja but čhavórenca, avka hod' sáh'-
amen but onoka teštvírkiňi. Odolenca náš-
kerash'od'd'ári, khelingerasahi, vičingerasahi.
Préko amen phiraďam asave tikne gaveste,
avka le akharen Letňani. Odoj uštidind'am

Narodila jsem se ve Vlčanech (okr.
Šaľa, Slovensko) v roce 1941. 8. července.
Do Prahy jsem přišla s rodiči, když mi bylo
pět let. Tatínek tam (na Slovensku) neměl
práci, nemohl najít práci, a proto jsme se
přestěhovali do Prahy. Když jsme sem přišli,
neuměla jsem ani slovo česky. Doma jsme
mluvili romsky. S námi přišli ještě dvě ma-
minčiny sestry a bratři se spoustou dětí, takže
jsem měla hodně sestřenic. S těmi jsme běhaly
venku, hrály jsme si, povykovaly jsme.
Přestěhovali jsme se do takové malé vesničky,
do Letňan. Tam jsme dostali malý domek

S dcerou Lucinkou

Primuš Adi, bývalý starosta romské osady

tikno kher taj odoj phirah'and'iškola. Mri daj mro dad odoj dolgozinah'ando d'áro.

Kezdind'om odoj te phiren and'iškola, de na upre lípind'om ando elšeno ostájo, hat mek na džanahi láche čehike. Na igen hájuváhi, hod' so vakerel i tanítókiňa. No de polókóre sikhltjom čehike te vakeren, važdár hod' sáhi man but čehike barátkiňi, kasaha barátkozináhi, kasaha kheláhi. Sáh'amen babutki, t'and'odá parko náškerasahi, khelingerasahi, on sikavnahi man čehike, me olen sikavahi románe. Sáh'avka butvar, hod'on feder džane-nahi románe, sar me čehike. Korkóre somahi, náne man ni testvíro, ni testvírkiňa, taj mri daj igen daralah'upre mande. Ári nášáh'andar o kher, od'd'ári šíl sáhi taj mri daj vičin-lah'upre mande: "Hilda, l'uppe tute kabáto!" Nu o čhavóra čehike, sar on oda šunenahi, te on vičingernahi sa: "Lupetute kabáto!"

(...) Mro dad po Slovensko bašavlah'upri lavuta, no Prágate na sáhi banda, naštik bašavlahi. Site dolgozinlahi, phari búti kerlahi, andi kotla angara čhivkerlahi, má leskere anguš'a na sahi astan asave láche p'odá bašajiben. Te nasvalija odoj. Préko šudrtja, pe pre

a tam jsem chodila do školy. Maminka i tatínek pracovali v továrně.

Začala jsem tam chodit do školy, ale v první třídě jsem propadla, protože jsem neuměla dobře česky. Nerozuměla jsem dobře tomu, co říká učitelka. Ale pomalu jsem se česky naučila, protože jsem měla hodně českých kamarádek, se kterými jsem se přátelila a se kterými jsem si hrála. Měly jsme panenky, pobíhaly v parku, hrály jsme si, učily mě česky, já je učila romsky. Stávalo se, že někdy uměly víc romsky než já česky. Jsem sama, nemám sourozence, a moje maminka se o mě strašně bála. Když jsem vyběhla ven z bytu a venku byla zima, volala na mě: "Hildo, vem si kabát!" České děti to slyšely a taky volaly: "Vemsikabát!"

(...) Na Slovensku hrál tatínek na housle, ale v Praze neměl kapelu a nemohl už hrát. Musel pracovat, dělal těžkou práci, v kotelně přikládal uhlí a prsty mu k hraní přestaly sloužit. Taky tam onemocněl. Prochladl a onemocněl na nohy. Já jsem stu-

nasvalija. Me študináhi gimnazijumo. Amen
préko géjam Čakovicate, i maturita kerdom
odoj. Palek gejom pi pedagogicko fakulta, odoj
somahi jekh berš, kana mro dad múja. Astán
mri daj phend'a, hod' kampil šegétinen loven-
ca, site mukjom i iškola taj kezdiňom te
dógózinen ando d'áro, ando Letovo.

dovala gymnázium. Přestěhovali jsme se do
Čakovic, tam jsem složila maturitu. Pak
jsem šla na pedagogickou fakultu, tam jsem
studovala rok, když tatínek umřel. Maminka
pak řekla, že je třeba, abych pomohla vydělá-
vat, a tak jsem musela školu nechat a začala
jsem pracovat v továrně v Letech.

Hilda se pak provdala za Čecha, se kterým má dvě děti. Syn je lékařem, dcera pracuje
v družstvu, kde se vyrábějí drobné umělecké předměty. Manželství skončilo rozvodem.

Hilda pracovala jako sekretářka, jako sociální pracovníce a pracuje i teď, přestože už má
dávno právo na důchod.

Povídka, kterou otiskujeme, je její prvotina. V roce 1999 s ní vyhrála druhé místo
v mezinárodní literární soutěži v Lancianu v Itálii, kterou každým rokem organizuje italský
Rom Santino Spinelli. (Mimochodem v této soutěži byli v uplynulých letech oceněni i další
romští literáti z České republiky a ze Slovenska: Jan Horváth, Peter Stojka a Ruda Mirga).

Povídku otiskujeme ve čtyřech verzích a tento záměr má být výzvou pro čtenáře, aby se
k jednotlivým verzím kriticky vyslovili.

1.verzi napsala Hilda Pášová česky. Mluvit jejího dialektu v Praze nežijí, a Hilda si
zvykla užívat víc češtinu než romštinu. Podmínka mezinárodní soutěže ovšem je zasílat
příspěvky v romštině a v anglickém překladu. (Zde uveřejněná česká verze je ve skutečnosti
druhá; první verzi autorka přepracovala; mimo jiné v ní změnila i název vesnice, ve které se
odehrává děj.)

2. verze je romská. Autorka ovšem povídku nepřeložila z první verze české, nýbrž ji napsala
vlastně znovu.

3. verze je snahou o přesný překlad romské verze do češtiny.

4. verze je překlad do "olašského" romského dialektu, který pořídil Peter Stojka.

Jde zejména o to posoudit, jak na kterého čtenáře působí autorská verze česká
a verze romská - kterou ovšem lidé neznalí romštiny budou moci hodnotit jen podle
českého překladu. Kritické připomínky zašlete do 14. února 2001.

Život jde dál

Příběh, který vyprávím, se stal na jihu Slovenska, v Lučanech.

Po dlouhé a kruté zimě roku 1945 se jaro probouzelo pozvolna a nesměle. Válka spěla pomalu, ale jistě ke konci.

Lučany byly už tenkrát poměrně rozlehlé - spíše městys nežli vesnice, zasazené do krajiny ploché jak placka.

Horu, kopec nebo alespoň pahorkatinu byste tu marně hledali. Ještě tak krtčí hromádky - to byly snad jediné vyvýšeninky, o které tu bylo možné zakopnout.

Váh kolem Lučan mohutní a je proměnlivý jako zralá žena. Oba břehy zkrášlují ovocné stromy a prosluněné hájky. Jeho vody plynou lehce a líně, ale rád občas předvede i tu svou dravější a nebezpečnou tvář. Zrádné víry, strhávající oběť bleskurychlou rotací ke dnu, si každoročně vybírají lidskou daň. Bývají to většinou děti, ale i mnozí dospělí, kteří v létě - rozpálení z pole - skáčí bez rozmyslu do vody v touze co nejrychleji se ochladit. Ale smrtící objetí víru kořist nepustí a strhává ji hluboko pod hladinu.

Před válkou vítalo cestující do Lučan upravené nádražíčko zavěšenými zelenými truhlíky, plnými červených a bílých pelargonií. Čerstvě natřené lavičky, udržované nádražní budovy a usměvavý výpravčí s pečlivě nakrouceným knírkem, to vše obklopeno morušovými stromy obsypanými plody. Spadané medově sladké černé a bílé moruše tvořily na zemi černobílý koberec. Stromy byly častými terči nájezdů romských kluků, kteří bleskově vyšplhali až do nejvyšších korun a dokázali těchto drobných hroznků, podobných ostružinám, spořádat úctyhodné množství. Hladové romské holčičky, doprovázející své bratry na tyto výpravy, čekaly trpělivě, až patřičně nasycení kluci zatřesou stromem. Holčičky si taky přišly na své a pochutnávaly si na spadáných moruších, trpělivě posbíraných ze země, neboť stromolezení neovládaly.

Obyvatelé Lučan byli směsicí Maďarů, Slováků, Židů a Romů.

Postavili si dva kostely - římskokatolický, jehož hlavní vchod po obou stranách zdobily mohutně vzrostlé kaštiny. Po čase si prosadili svůj kostel i evangelíci. Hřbitovy měli dokonce tři: katolický, evangelický a židovský. Všechny se u vchodu honosily krásnými železnými branami s umně tepaným mřížovím. Stavbu velkého mlýna si vynutily každoroční skvělé úrody obilí, rodící se na stohektarových lánech. Rozlehlé kulaté náměstí lemovaly aleje akátových stromů. Jejich příjemný stín zmírňoval nemilosrdná letní vedra.

Opojná vůně bílých a růžových květů se mísila s oděrem, který se táhl neustále otevřenými dveřmi holičství, se sladkou vůní chleba z pekárny a pachem koňských koblížků, které tu zůstávaly po povozech s koňmi. Středem náměstí se táhla téměř kilometrová promenáda. Přízemní domy s masivními dřevěnými ploty střídaly různé obchůdky a hospůdky, v nichž obvykle vyhrávala cikánská kapela. Nalevo od kostela kino s velkou tabulí nad vchodem, napravo malý parčík. Záhony růží kvetly po celé léto a lavičky, hlavně navečer, bývaly vždy obsazeny místní omladinou.

Tři hospody a vinárna, vše slušně prosperující. Dvě školy na výběr - slovenská a maďarská. Přímo v centru náměstí stála velká kulatá kašna. Ta odnepaměti, dnem

i noci, chrlila pomocí svých čtyř kovových ramen vodu lahodnou a osvěžující, kterou ze svých nevyčerpatelných zásob poskytovala artézská studna. Všichni z Lučan byli na svou vodu nemálo pyšní a přisuzovali jí léčebné účinky. Jezdilo se pro ni z širokého okolí na kolech a plnila se do barevných plechových konví, uzavíraných malými kulatými pukličkami s ouškem.

Byly to hlavně lučanské ženy, maďarské a slovenské selky v tmavých krojích se širokými sukněmi, které denně doplňovaly zásoby vody. Bravurní jízdu na plně naloženém kole ovládaly stejně tak mladé, ruměné a zdravě opálené krasavice, jako babičky se sedmi křížky na zádech. Na každou stranu řidítek provlékly jednu konev a takto obtěžkány kroužily náměstím a provozovaly jakýsi složitý rituální tanec, při němž se bravurně proplétaly a vzájemně vyhýbaly.

Byly nedílnou součástí lučanského náměstí, kde bylo již od rána velmi rušno. Z nádrže kolem kašny napájeli sedláci v létě koně a malým nezbedům sloužila pro jejich dovádění, cákání, vzájemné potápění, provázené vriskotem a jekotem, dokud některému z dospělých nedošla trpělivost.

Sousedky v šátcích stažených hluboko do čela, které je chránily proti slunci, mladé děvečky i slečinky s copy všech barev a odstínů obtočenými kolem hlavy tady rády postávaly, svěřovaly si novinky, dokud se jim konvičky nenaplnily. V létě bývala voda osvěžující svou příjemnou chladivostí, v zimě byla tak akorát k pití.

I romské ženy pořádaly hromadné výpravy pro pitnou vodu. Kolo však nikdy žádná Romka nevlastnila, a tak musely chuděry šlapat pěkně po svých, v zimě, v létě.

Chodily nejraději společně, cesta jim tak uběhla rychleji a příjemněji. Z osady to měly dobrých dvacet minut na náměstí. Skupinky tří čtyř romských děvčat si cestou prozpěvovaly, či sdělovaly nejnovější tajnosti o svých láskách. Šuškáni bylo zpravidla provázeno smíchem, výskáním a pošuchováním. Starší ženy šly pomaleji, probíraly své nemoci, mužské a děti. V poslední době byla jejich hlavním tématem válka.

Romská osada byla na jižním konci Lučan. Zde žilo zhruba dvě stě Romů.

Toho roku byla zima obzvlášť krutá. Romové nikdy neměli nachystané žádné větší zásoby dříví, a zakoušeli tak strašnou zimu. Jaro očekávali mnohem netrpělivěji než kdykoliv předtím. Těšili se na Velikonoce, ale přímo zoufale čekali, až skončí zima, hlad, a především válka.

Osada se skládala z různě velkých domků, domečků i chatrčí, postavených z cihel zvaných vepřovice, které si Romové vyráběli sami. Svépomocí si stavěli i svá obydlíčka. Neměli mezi sebou žádné vyučené zedníky, stavěli bez technických pomůcek, tak jak to odkoukali ve vsi. Tak se stávalo, že domečky byly různě nahnuté a všelijak přídřepnuté s neuměle zasazenými maličkými okénky. Romové, kteří zde byli usazeni trvale po několika generacích, byli převážně hudebníci a jejich obživou bylo hraní na svatbách, křtinách, pohřbech a na dožínkách. V zimě pak na zábavách a na plesech. Vystřídalo se jich během zimy dost a Romové se každý rok obzvlášť těšili na ten svůj - cikánský. Kromě dětí, starých a nemohoucích na něj přišli snad všichni.

Romská mládež k smrti ráda tancovala. Stačilo jim párkrát si omrknout nějaký nový tanec a už zkoušeli nové kroky a otočky mezi sebou. Na romský bál přicházely dívky v dlouhých šatech, krásné vlnité vlasy nechávaly rozpuštěné. Ten večer - jediný v roce - byl jenom jejich. Ten večer nezůstala sedět v koutě ani jedna. Byly krásné - dlouhé husté černé řasy se chvěly nedočkavostí, obočí jak vlaštovčí křídla připravená k letu. Jejich pohyby při tanci byly ladné a přirozené. Místní seladoni po nich mlsně pokukovali a pomlaskávali. Vznášely se lehounce v rytmu valčíků i v divokém reji

čardášů. Ten večer byly královnami a nechávaly se ochotně unášet tím kratičkým a mámvivým pocitem štěstí.

Na cikánský bál chodívali běžně i maďarští chasníci a sedláci. Ale přicházela i místní honorace: učitelé, pan knihovník, majitel místního kina, úředníci z lihovaru i majitel mlýna. Stávalo se, že pro velký zájem o romská děvčata si romští hoši nemohli zatančit tak často a dobře, jak by chtěli. Krutě žárlili a slibovali pomstu. Pomstu svým sokům i svým malým černým láskám. Ale jak rychle jejich zlost vzplála, tak rychle pohasínala. To když jim druhý den jejich Julišky a Maryšky horoucně šeptaly známá zaklínadla: "Pro mě jsi jen ty jediný... Vždyť víš, že jen tebe... Není nikdo jiný!"

V osadě bylo několik kapel, které si vzájemně konkurovaly. Kapelou číslo jedna však byla nesporně ta, kterou vedl primáš zvaný Budy. Byl to vysoký štíhlý a světa znalý Rom. Na prostředníku každé ruky se mu blyštěl masivní zlatý pečetní prsten.

Před válkou hrál v cizině, znal ve Vídni a v Budapešti prvotřídní podniky, kde předváděl své umění tehdejší smetánce. Ve svém repertoáru měl náročné koncertní i oblíbené operetní kousky, které hrál na přání nejvybranějšího publika. Jeho smyčec byl hojně protkáván papírovými bankovkami a ti nejrozjařenější mu je lepili přímo na olivově bledé čelo. I ve všední den chodil pečlivě načesáný, vymydlený, s čistými nehty. Byl to takový netypický Rom, přibližně padesátiletý, nezvykle zamlklý, přísný a nepřístupný. Byl dosud svobodný. S hořkostí nesl, že se kvůli válce musel vrátit domů, a romská osada mu byla malá. Stýskalo se mu po přepychovém prostředí naparfemovaných a v kožešinách zahalených krasavic a ofrakovaném obecenstvu, jemuž hrával do ouška. Teď se musel spokojit s tím, že hrál pro bohaté místní a okolní sedláky.

Objednal-li si někdo z bohatých sedláků kapelu na svatbu nebo křtiny, začal od toho okamžiku dlouhý rituál příprav. Sestával z dlouhého a pečlivého žehlení pánských košil, které musely být sněhobílé, tuhé a naškrobené jako karta, čistých kapesníků, holení, mytí a nekonečného leštění bot, dokud nezářily jako zrcadlo. Tmavé vlasy, přilípnuté k hlavě brilantinou nebo ořechovým olejem, se leskly a pyšnily pěšinkami jako podle pravítka. Bylo věcí cti každého z nich, že chodil hrát vždy jako ze škatulky. I když měli Romové většinou šaty starší a obnošené, na kalhotách měli puky jako břitvy a oděv pečlivě vykartáčovaný, bez jediného smítka. Manželky nakonec zkoumavým okem zhodnotily výsledek svých šikovných rukou a své muže častovaly různě dlouhými připomínkami a kázáními. Promlouvaly k svým mužům jako generálové před bitvou, neboť i jejich muži odcházeli do svých malých bitev za holým živobytím.

"Koukej se vrátit rovnou domů, slyšíš! Ne, abys to tam všechno propil! Víš, že potřebujeme peníze na jídlo! A Terka nemá boty, Jura chce šaty, tak měj rozum a koukej, ať tě primáš neošídí! Hlídej, jestli rozděluje spravedlivě, protože ty jak si přihneš, tak tě každý ošulí! Já tě znám! Ne, abys to bral domů oklikou přes hospody! To víš, já si to zjistím, protože Jóži - Maryččin - ten přijde určitě rovnou domů, takže já budu dobře vědět, kdys měl bejt doma. To víš, mě neoblaťneš! No tak už jdi a přines pár korun, nebud' trouba! A ne aby ses vožral jako minule!"

"Nojo, ty toho zas víš, ty chytrá! Utři radši dětem nudli a zadek!" odráželi, jen aby nevyšli z cviku a aby ani na chvíli nevznikly pochyby, kdo je tady pánem.

Praxe byla taková, že když dohráli, musel primáš, který jediný jako hlava kapely inkasoval peníze během celého hraní, předložit veškeré vybrané peníze. Rozprostřeli velký čistý kapesník a začalo rozdělování. Nepsaným zákonem bylo, že primáš musel mít o nějakou tu korunu víc - byl to holt primáš. Byť se pokaždé sebevíc snažil peníze

spravedlivě rozdělit, vždycky se našel jeden, který byl se svým podílem nespokojený. Stalo se pak, že se zle pohádali a dotyčný přešel ke konkurenční kapele, kde se odehrávalo zhruba totéž. Fluktuace byla veliká, a tak se zákonitě všichni vystřídali ve všech třech kapelách. Jiné to bylo, jestliže hrál otec se synem nebo víc členů jedné rodiny. Ti potom drželi stále pohromadě.

Ženičky toho dubnového rána vstávaly nerady do tmy a zimy. Výjimkou nebyla ani Ilona. Ráda by si ještě pospala nebo alespoň poležela v teplé posteli, ale její čtyřletá dcerka Betyňka ji probudila už před sedmou. Spaly na jedné posteli, malá ležela u zdi a v jednom kuse se vrtěla a odkopávala peřinu: "Mami, já už mám hrozný hlad a chce se mi čurat," lomcovala s mámou. Ilona, stále ještě ospalá a malátná, ji slyšela jakoby z velké dálky. Betka se v posteli postavila, stoupla mámě na břicho a sklouzla po dřevěné pelesti na zem. Vytáhla zpod postele bílý smaltovaný malovaný nočník a spokojeně si na něj dřepala. Okno se záclonkou bylo do poloviny zakryté žlutým ubrusem a ve světnici bylo ještě šero a chladno. Nalevo od postele stála pěkná skříň s velkou spodní zásuvkou. Pod oknem otoman, u dveří velký vycíděný sporák a uprostřed stůl pokrytý ubrusem a čtyři židle. Dřevěný nábytek si nechala Ilona zhotovit na zakázku u truhláře ve vsi ještě před válkou a po malých částkách mu jej splatila. Byla velmi pyšná na svůj počín, neboť již třetí rok žila sama s dcerkou. Muž hned na začátku války narukoval, a tak veškerá tíha domácnosti a starosti s malým dítětem zůstaly na ní. Naštěstí byla velmi šikovná a pracovitá. Zařízení světničky doplňovala dřevěná štelážka s nádobím a dvě police na stěně. Na dveřích byl připevněný umně vyřezávaný skládací dřevěný věšák. Nad sporákem vyšívaná kuchařka s unylou šilhající dámou třímající vařečku. Nad jejím drdolem se skvěl nápis, vyšívaný křížkovým stehem: "Kde milující kuchařka, tam spokojenost a láska."

Do zamilované kuchařinky měla v tomto okamžiku Ilona dost daleko, neboť razance, s jakou jí Betka stoupla na břicho, ji donutila nejprve bolestně vyhektnout a potom neochotně opustit vyhřátou postel. Přehodila si přes ramena teplý šál. Betku, roztřesenou zimou, strčila zpátky pod peřinu a v rychlosti zatopila. Nezbytné ranní úpravy měla rychle za sebou a ve světničce příjemně zavoněl čaj. Ilona se láskyplně probírala v Betčiných černých kudrnatých vlasech. Dcerka byla po tátovi snědá, hnědooká a buclatá.

"Ty můj černý andílku, jdi si pořádně umýt voči, máš je pořád celý černý!" škádlila ji.

"Nemám a nemám, nejsem černá, jsem hezká jako ty!" prohlásila energicky, ale v naléhavém pohledu velkých kulatých očí, upírajících se na matku, byla nejistota. Osmadvacetiletá Ilona s bílou pletí, zelenošedýma očima a kaštanovými vlasy věru na Romku nevypadala.

"To víš, že ano, pro mě jsi ta nejkrásnější holčička," ujišťovala ji a podávala krajíc s marmeládou. Posnídaly a Ilona se pustila do úklidu. Jako jedna z mála měla ve světničce dřevěnou podlahu, dílo již zmíněného truhláře. Ustlanou postel přikryla přehozem, stejným, jako byl ubrus na stole. Sundala z okna závěs, na chvíli vyvětrala, zametla podlahu a opláchla hrnky.

"Mamínko, budeme si povídat o tatínkovi Ferinkovi. Řekni, kdy už přijde?"

"To já nevím, to neví nikdo, Betyňko. Tatínek je daleko, ale přijde hned, jakmile ho za námi pustí."

Feri svou Betyňku viděl naposledy, když jí byl rok, a malá se na tatínka nepamatovala.

"A proč ho ti voškliví lidi nepustěj hned?"

"Protože je válka, Betyňko. A až ta skončí, tak tatínek jistě přijde."

"A něco mi přinese - panenku, vid'?" brebentila a vytáhla ze zásuvky fotografii, celou zpřehýbanou a pomačkanou od častého prohlížení a pusinkování.

"Tak, tatínku Ferinku, vid', že ty ani nevíš, že máš doma už takovou velkou Betyňku? Maminka říká, že seš celej já. No, víš, nezlob se, ale já jsem přece jen o trošičku hezčí! Nemám tak velký nos jako ty. Teď ti dám pusinku a už honem dělej a pojď rychle domů, pospíchej ke mně!"

Přitiskla rtíky k fotografii a zase ji pečlivě schovala.

"Pojd', děvenko, půjdeme za tetou Maryškou a zeptáme se jí, jestli už začne péct koláče na Velikonoce," pobídla dcerku. Obě teple zabalené a s šátky na hlavách vyšly do studeného rána. Betka hupla mámě na záda a chytila ji pevně kolem krku.

Chodníky v osadě nebyly, jen cestičky mezi jednotlivými domečky, tak jak si je Romové sami vyšlapali. Středem celé osady vedla jedna trochu širší cesta, ale ani ta nebyla udržovaná. V zimě bylo všude kolem samé bláto, marast a čvachtanice nebo se všichni brodili po kolena ve sněhu. V létě udusaná zem pukala horkem a cestičky byly pokryty vrstvou prachu jemného jako pudr.

Ilonin domeček, nacházející se na samém dolním konci osady, to byla vlastně jedna větší světnice s oknem vedoucím na zahrádku. Z větší místnosti vedla dvířka do jakési komůrky s malinkým okénkem. Stály tu necky, na poličkách skrovné zásoby zavařeniny a různé krámy. Iloně sloužila ponejvíce jako spižírna. Malou zahrádku za domečkem Ilona milovala. V parném létě tady býval příjemný chládek. Pod velkým ořešákem stála dlouhá lavice ve tvaru písmene L, kterou jí na přání zhotovil Feri. V rohu zahrádky nechyběla ani meruňka, třešeň, jablona a švestka. Sem přicházeli v podvečer její sestry s dětmi a sousedi. Klábosili o všem možném nebo si zazpívali. Zleva před dřevěným plaňkovým plotem, který odděloval zahrádku od domečku rodiny bratrance Adiho, byl zeleninový záhon. Za dolním svažujícím se koncem zahrádky bylo malé kukuřičné políčko, oddělené stezkou od rybníka lemovaného rákosím. Po celé léto na něm rejdlilo a kejhalo množství hus a kachen. Rybník sloužil také jako skládka rezavých hrnců a starých nepotřebných krámů. Obvykle se menší kluci, kteří celé dny v rybníce dováděli, přestože jim to mámy přísně zakazovaly, o ně ošklivě pořežali a jen zázrakem nedostali otravu.

Brzy po svatbě s Ferim a po nastěhování do domku trvala Ilona na tom, aby jí muž postavil vlastní záchod. Problém tělesné potřeby řešili Romové všelijak. V létě to bylo jednoduché: Romské ženičky si chodily nejraději ulevovat kolektivně. Přišla-li některá a nenápadně utrousila: "Hele, pojď, jdeme si dřepnout," znamenalo to, že se buď pomalým nenápadným krokem, nebo velmi svižně - to podle situace - odebraly směrem ke hřbitovu. Tam vybraly vhodný, dosti hluboký příkop, takže jim vykukovaly jen hlavičky, a přidřeply. Musely zároveň dávat pozor na kopřivy, které bývaly v těchto místech přes metr vysoké. Bylo-li nutkání naléhavé a času málo, stalo se, že kopřiva se dostala, kam neměla, a ženička se pak po zbytek dne zuřivě drbala na intimních místech. V příkopu plném trávy a lopuchů nenuceně konverzovaly a probraly přitom kdeco. Kdo komu s kým zahýbá, kdo je v jiném stavu, popřípadě kdo se s kým pohádal. V případě, že došel papír, jim docela dobře posloužily měkké a široké lopuchové listy. Bylo nepsaným zákonem, že v osadě se Romové snažili udržovat okolí svých domků v pořádku. Hned po ránu nastávalo velké kropení a zametání. Zvláště starší Romové byli velice hákliví, když v noci nebo za ranního šera při návratu z hraní šlápli do nějakého výkalu. Zkazilo jim to řádně náladu a celý zbytek dne mumlali polohlasně všechny kletby, na které si jen dokázali vzpomenout. Svě

manželky pak vyslychali prísnyím hlasem, kladli sugestivní otázky, jakže se to mohlo stát, a mávali jim před noseím vztyčenými ukazováký. Všem dětem v nejbližším okolí - svým vlastním nevýmímaje - pak hrozili rozpúlením zadku. Stalo-li se nedopatřením, že některé polonahé batole udělalo hromádku přímo na cestičce mezi domky, bývalo z toho plno křiku a dohadování, či dítě to bylo a kdo to bude uklízet.

"No snad nechceš tvrdit, ty tlustá čarodějnice, že je to hovno mého Tiborka?! Vždyť ten chodí už půl roku jedině na nočník!"

"No jasně, že to byl ten tvůj parchant," ječí druhá, v podpaží dítě mrskající zoufale nožičkami a dožadující se křikem postavení na zem.

"Na nočník, jo?! Vždyť ty ani nevíš, jak nočník vypadá!"

"Já že to nevím, ty vodporná ropucho? Byla bys šťastná, kdybys měla alespoň hrnec na vaření tak pěkně a čistě jako Tiborkův nočník!"

No to ale byla do nebe volající urážka, která způsobila, že do takto ponížené matičky vjel běs a hrozilo vzájemné skalpování. Obvykle se do toho vložily ostatní sousedky, které dosud jen s gustem naslouchaly, a odtrhly je od sebe. Taková hádka pak končila tím, že ty dvě spolu třeba měsíc nemluvíly a při každém setkání po sobě nenávistně loupaly očima. Bylo pak velmi složité orientovat se, kdo je s kým momentálně rozhádán, a od nezúčastněných stran to pak vyžadovalo velkou diplomacii dát je opět dohromady. Jelikož se Ilona tvrdošíjně odmítala zúčastňovat výše uvedených kolektivních výprav do přírody a taky proto, že Feri svou ženu miloval, ocitla se v pravém rohu zahrádky nová kadibudka, jedna z mála, neboť v té době to byl pro romskou osadu luxus. Do budky chodila nejen Ilona, ale s jejím svolením taky rodina její nejstarší sestry Lori, která bydlela nejbliž.

Kromě stromů rostly na zahradě v létě červené i žluté melouny, okurky, papriky, kukuřice a brambory. Jenže zahrádka byla jako dlaň, úroda podle toho, a tak musela Ilona stejně část potravin kupovat. Občas dostala něco od selky, kam chodila pracovat. Pro Ilonu to byla velká pomoc, neboť jiné pracovní příležitosti nebyly. Selka Lina Fabiánová jí místo peněz dávala mouku, mák, tvaroh, někdy i kousek uzeného a brambory. Ze zabíjačky dostávala Ilona jitrnice, škvarky, maso a sádlo. Měla ještě další privilegium: Jako dárek k narození dcerky Betyňky vybrala selka nejlepší krávu a Ilona dostávala denně dva litry čerstvě nadojeného mléka. Když byla holčička větší a zlobila s jídlem, Ilona jí říkala:

"To je mlíčko od tvé kravičky! Ta by byla smutná, kdyby věděla, že nechceš její mlíčko!"

"No tak to té kravičce, maminko, neříkej, ať není smutná," logicky poučovala malá Betka.

Na jaře začínaly Iloně práce u selky - okopávala na poli, po namáhavých žňových maratonech následovala podzimní sklizeň kukuřice, ovoce a vína. K bohaté selce chodila na sezónní práce již od doby, kdy vyšla ze školy. Oslovovala ji Lina-néni, což v maďarštině znamená "teto Lino". Toto familiární oslovení "néni" - "teto" a "báči" - "strýčku" ve spojení s křestním jménem bylo v Lučanech vžité odnepaměti. Romové tak běžně oslovovali maďarské selky a sedláky, s kterými se znali ze školních lavic. Výjimku tvořili pouze faráři, učitelé a úředníci, které oslovovali podle jejich hodnosti, funkce či postavení. Všichni lučanští Romové odmalička plynne ovládali maďarštinu. Chodili do maďarských škol, kde se slovenštině věnovalo týdně jen několik hodin. Každá romská žena měla svou selku, ke které chodila pracovat, když pro ni vzkázala, ať už na poli nebo jako pomocnice v domácnosti, při praní, úklidu, prostě tam, kde to bylo zrovna nutné.

Lina-néni si postupně mladou dívku velmi oblíbila. Ilona byla nejen šikovná, pracovitá a čistotná, ale také inteligentní. Jako jedna z mála mladých Romek ukončila všech osm tříd místní maďarské školy s dobrým prospěchem. Měla pěkné písmo, bez problémů četla, menší potíže jí působila jen matematika. Rodiče byli chudí a starosti o dalších deset sourozenců, z nichž ona byla předposlední, byly tak tíživé, že jí další vzdělání dopřát nemohli, i když je to velmi bolelo. Svým dětem nemohli často dopřát ani dostatek jídla, nejnutnější ošacení a obuv. Iloně se trvale nedostávalo tužek, různých sešitů a ostatních školních pomůcek. Rodiče na to prostě neměli. Jejím štěstím bylo, že seděla v lavici s jednou velmi laskavou a bohatou dívenkou, která se stala Iloninou kamarádkou, i když jen po čas strávený ve škole. Tento modrooký blondatý andílek nosil Iloně čisté sešity a tužky, půjčoval pastelky a atlasy. Vše, co Ilončini rodiče nemohli koupit, nosila Esterka z domova a ochotně jí to dávala a půjčovala. Nejednou se dělila i o bohaté svačiny. Nebylo to až tak úplně nezištné - Ilona jí na oplátku napovídala, pomáhala s úkoly a radila. Jenom proto neměla Ilona na školní léta tak trpké vzpomínky jako ostatní romské děti. Ty musely denně řešit dilema, které z nich půjde ten den do školy, protože venku bylo po kolena sněhu a doma jen jeden pár bot pro všechny. Rodiče museli vymyslet, jak nejlépe rozřezat jednu jedinou tužku na tolik malých kousíčků, aby se dostalo na co nejvíc dětí, a z jednoho sešitu podělit po jednom listu všechny. A když konečně tyto vyhládlé a vymrzlé děti, velmi nedostatečně oblečené, dorazily do školy, tak v teplém tichu školních tříd obvykle usnuly. Pan učitel, který měl tou dobou v žaludku vydatnou a teplou snídani, je budil velmi surovým způsobem. Takového ubohého provinilce k posměchu celé třídy vytáhl zvlášť bolestivým způsobem za ucho z lavice, vyvekl jej až do kouta třídy, kde musel po zbytek hodiny klečet. Předtím ovšem obdržel několik štiplavých ran rákoskou přes holé dlaně. Malí Romové většinou neměli napsané domácí úkoly z důvodů, které jsem již popsala. Dívenky se podrobovaly ponižujícímu křížovému výsledku a před celou třídou byly zesměšňovány: "Zde vidíte, žáci, příklad nedbalosti! Kdepak máš nakreslenou mapu Slovenska? Atlas taky nemáš a pravítko jak-bysmet! Tenhle pomuchlaný papír, to má být sešit? Vyřid' rodičům, ať se bezpodmínečně dostaví do školy, neboť je chci upozornit, že čas, který zde trávíš, je časem zcela promarněným a v chlívě bys byla mnohem užitečnější!"

Takový surový cynismus se mnohým romským dívkám hluboko zarával do paměti a způsoboval naprostou nechuť, ba přímo odpor k návštěvě školy.

Jediný předmět, na který se všechny romské děti těšily a který bez rozdílu milovaly, protože v něm vynikaly nad ostatními, byl zpěv. V kostele, kde byla výborná akustika, zpívaly zvlášť vroucně a čistě, často dvoj- i trojhlasně. Bez zpěvu romských kluků a děvčat se neobešla žádná vánoční mše. Ve zpěvu vánočních koled, maďarských lidovek, ale hlavně cikánských melodií byli nepřekonatelní.

S Ilonou si rodiče po ukončení školy dělali starosti, zdali najde nějakou práci. Matka ji několikrát vzala s sebou do vsi k selce Fabiánové. Té se Ilona zalíbila na první pohled. Lina-néni byla asi čtyřicetiletá bohatá selka provdaná bez lásky za mohutného nevrlého sedláka, který si rád a často přihnul a který vlastnil přibližně sto třicet hektarů polí a velkou vinici. Byli bezdětní. Lininu ruměnou, hladkou a přívětivou tvář lemovaly tlusté tmavé copy ovinuté kolem hlavy. Ráda si s Ilonou povídala a časem se z dívky stala skoro její důvěrnice, která ji nikdy nezklamala. Všechno, o čem si kdy povídaly, si nechávala Ilona jenom pro sebe. Selka jí svěřovala bez obav celou domácnost, neboť si získala její důvěru. Dlužno ovšem říci, že si ji nejprve několikrát prověřila. Když zjistila, že nedbale pohozená bankovka, peněženka či zlaté náušnice na nočním stolku zůstávaly

trvale bez povšimnutí, ponechávala ji klidně v celém domě samotnou. Ilona se tak důvěrně a dopodrobna seznámila s chodem celé domácnosti. Byla ráda, že ji potkalo takové štěstí, neboť Lina-něni jí velmi často pomáhala, i když to nebylo zadarmo. Většinou si musela vše poctivě a těžce odpracovat.

Iloniných jedenáct sourozenců se spoustou dětí bydlelo v osadě, stejně jako její rodiče. Ti již překročili šedesátku a žili v jednom z krajních domků. Ilonin otec, Ferenc Móri, byl vyšší šlachovitý Rom s hustou bílou hřívou, v létě do bronzova opálený. Měl nesčetnými vráskami rozbrázděnou tvář a modré oči. Pod skobovitým nosem bílý svislý knír, nad horním rtem trochu zažloutlý. Neustále se za něj potahoval. V koutku úst mu po celé dny visela porcelánová fajfka. Občas ji nacpal a uplivoval nahnědlé sliny. Rád nosil černý klobouk s širokým okrajem. Vlastnil malý dřevěný kufřík, který v sobě ukrýval dva strojky na stříhání vlasů, holicí strojky, spoustu žiletek, několik velmi ostrých břitev, nůžek, nůžtiček, holicích štětek, mističek a spoustu dalších nástrojů a pomůcek, jejichž funkci znal nejlépe jen on sám. Jednou z nejmilejších zábav celého hejna vnuků, kterým uličnictví koukalo z očí a kterými ho obdarovalo jeho dvanáct dětí, bylo soutěžení, jak se nejrychleji a nejlépe dostat do tohoto neustále pečlivě zamykaného a střeženého kufříku. Několikrát se jim to už podařilo, když si unavený děd na chvíli zdříml nebo si vyšel na ryby na nedaleký Váh. Bezelstná a laskavá babička totiž kufřík neuhlídala, neboť vnuci, lstiví jak Indiáni na válečné stezce, si takticky rozdělili úkoly:

"Babi, chceš naštípat dříví?" ptali se první dva.

"Babi, my ti nanosíme vodu," nabízeli se úlisně další.

"Tak jo, děti moje drahé," rozplývala se babička, nic zlého netušíc.

"Babi, dej nám nejdřív něco k jídlu, máme hlad!" Babička - plně zaměstnána přípravou nekonečných krajíců - neměla nejmenší šanci zjistit, co tropí zbývající část darebů. Ti, kteří okupovali její kuchyňku, ji obstoupili těsným kruhem a lačnými zraky sledovali babičku při jejím snažení. Mezitím ti nejzručnější kufřík potichounku otevřeli a probírali se dědovým pokladem. Každý si vzal to, co ho nejvíc zaujalo, a po velmi nešetrných manipulacích to všechno zase házeli zpět do kufírku. Obsah obrácený vzhůru nohama, ztupené břitvy a ukradené žiletky způsobily, že děd pravidelně běsnil. Měl značnou nevýhodu, neboť ve svém věku si už všechny vnuky pletl. Bylo jich tolik, že při nejlepší vůli si nepamatoval jejich jména, a tak všem říkal "Ferko". Velmi uražený a ublížený žádal pro ty lumpy přísné tresty. Nicméně při dotazech svých synů a dcer, kdože to byl, který to vlastně způsobil, dočkali se vždy jen jednoho jména - Ferko. A tak všichni vnuci, co se jmenovali Feri, to odnesli za ty ostatní. Ještě dlouho potom nelítostně hnal ze svého dvorku všechny kluky bez rozdílu a házel po nich polínka. Málokdy se trefil - těžko říct, zda v tom byl úmysl, nebo špatná technika hodů.

Měl svou vlastní dlouholetou klientelu, kterou pravidelně holil a stříhal, a přispíval tak nepatrným obnosem na domácnost. Občas inkasoval za tyto své lazebnické úkony místo peněz odměnu ve formě různých naturálií. Nosil domů prkna, fošny, hřebíky, občas dostal i malou placatci a s chutí si přihýbal. Ilonin otec sice uměl hrát, vyučil se na basu, ale tím se nežívil. Měl domek s dvěma většími místnostmi a dvorkem, ohrazeným plotem z podélně přibitých prken. Chodil prodávat zeleninu na trh do okolních vesnic. Dostával ji buď od sedláka za holení, nebo si ji odpracoval. Babička zas uměla překrásně vyšívat. Precizně a čistě vyšívané monogramy na polštářích byly mezi bohatými selkami velmi žádané. Odvděčovaly se jí vejci, moukou, mlékem a zeleninou, občas jí strčily nějaké drobné. Za našetřený peníz si děda pořídil oslíka. Zapřahal jej do lehkého dvoukolového vozíku a jezdil po okolí prodávat zeleninu.

Ze všech sester měla Ilona nejraději Maryšku. Pětatřicetiletá krasavice s jen nepatrně tmavší pletí, než měla sama, byla už matkou sedmi dětí. Její muž Gusti byl vysoký robustní Rom světlé pleti, se zdravými bílými zuby a mohutným světlým knírem. Zastal každou práci, ale nejčastěji chodil pomáhat místnímu řezníkovi bourat hovězí. Narukoval hned na počátku války a žena zůstala s hromadou dětí sama. Sestry si vzájemně vypomáhaly, jak mohly. Hlídaly si navzájem děti, aby ta druhá mohla za prací. Tak se stávalo, že Betka byla často po celé dny u své tety Maryšky. Ilona tak mohla občas zaběhnout k selce Fabiánové, když pro ni vzkázala. A Ilona si zase k sobě brávala Maryščinu pětiletou Ilonku, kterou nesmírně milovala. Byla jí za kmotru. Než se jí narodila Betka, měla Ilonku u sebe celé dny a často i na noc. Nesmírně k sobě přilnuly. Ilonka byla překrásné křehké snědé děvčátko s očima jako srnečka a půvabnými pohyby. Kdykoliv Ilonku koupala, obdivovala v duchu dokonalost tvarů jejího tělínka: malý pevný zadeček, pěkně tvarovaná ramínka, paže s hladkou zlatavou pokožkou, útlá zápěstí, souměrné rovné nožky se štíhlounkými kotníky. Přes léto bývala plná odřenin a škrábanců, neboť chodila po většinu roku bosa. Ilona nějak podvědomě tušila, že z této subtilní holčičky vyroste jednou mimořádně krásná žena.

"Ilonko, ty máš ručičky jako nějaká princeznička. A ty krásný prstíčky a nehtíčky..." a líbala jí přitom jeden štíhlounký prstíček po druhém. S rozkoší bořila svůj obličej do Ilončiných dlouhých hustých kudrlinek a prstýnků. Pokaždé, když Ilonku vykoupala, zachruly se spolu pod peřinu a potichounku si povídaly, dokud neusnuly. Ilonka měla tetu velmi ráda. Často si jí sedla na klín, objala pevně kolem krku a svěřovala jí svá malá holčičí tajemství. Byly jako dva spiklenci. Velmi zřídka se stávalo, že ji matka chtěla za něco potrestat, ale pokud ano, Ilona ji okamžitě brala pod svou ochranu. Děvčátko bylo mimořádně citlivé, plaché a vnímavé. Celým srdcem milovala kmotřičku, která si pro ni - na rozdíl od matky - vždycky našla chvílku. Její maminka neměla pro samé starosti se sedmi dětmi času nazbyt, zato kmotřička nikdy nezapomněla přinést nějakou maličkost. Ilonka se lišila od svých sourozenců na první pohled. Sestry a bratři byli energičtí, veselí, silní a hluční, ona většinou zasněná a grációzní. Snad proto ji Ilona milovala ze všech neteří a synovců nejvíc.

To chladné dubnové ráno před Velikonocemi byla rodina sestry Maryšky již celá vzhůru. Gusti, který se dostal nějakým zázrakem na pár dní domů, vítal ve vojenském prokřehlou Ilonu s Betkou a zval je ke stolu. Děti pobíhaly po velké světnici, starší dvě dcerky - Marika a Anuška - stlaly a poklízely. Maryška ještě stále kojila svého nejmladšího, osmiměsíčního Gustíka, růžového světlovlasého bumbrlíčka.

"Gusti, bože, to je zázrak! To jsem ráda že tě zase vidím! Jak se máš? Kdy jsi přijel? Jsi v pořádku?" zasypala jej otázkami Ilona.

"Ilonko, holka moje zlatá, pojd' sem ať tě obejmů, ty seš čím dál hezčí! Jak to děláš?" dobíral si ji postaru, jako mnohokrát předtím. Úplně se v jeho medvědíh objetí, když jí líbal na obě tváře, ztrácela.

"No musím říct, zatím je to dobrý, zatím jsem měl docela štěstí. Zraněnej jsem byl, ale bylo to jenom takový škrábnutí. Tady do ramene. Víš jak to chodí, když je válka. Jeden den seš tady, zdravej, a v příští minutě může bejt taky po tobě."

"No děvčata, no, no, neplačte!" Obě sestry se totiž současně rozvzlykaly a utíraly si oči.

"Podařilo se mi na pár dní přijet. Byli jsme s našima zrovna tady nedaleko, tak jsem tak napůl utek, abych vás zase všechny viděl! Saframentsky se mi po všech stejskalo!"

"A co ty, Ilonko, máš nějaké zprávy o Ferkovi, psal ti?"

"Kdepak, nic o něm nevím. Ani nepíše, už kolik měsíců. Nevím o něm naprosto nic!"

V jejím hlase se ozývalo kromě smutku a hořkosti i trochu vzdoru a hněvu. Ano, byl tam ten bezmocný hněv na osud, kdy už člověk neví jak dál a nezbývá než vykutat odněkud ještě poslední zbytky sil.

"Bože, nedej, aby se s ním tak něco stalo!" pravila plačky Maryška. Srdce se jí svíralo lítostí nad mladší sestrou. Pomáhala jí, jak mohla, a obdivovala ji, jak je šikovná a statečná.

"No, já jsem přesvědčenej, že válka už nemůže dlouho trvat. Němci z celého okolí Lučan ustupují, už jim hoří koudel u prdele. Rusové už jim pěkně šlapou na paty," uklidňoval obě ženy Gusti.

Ani Lučany se nevyhnuly bombardování a dělostřeleckým bitvám. Dva tři lidé ze vsi, co se včas neukryli do svých provizorních krytů a bunkerů, to odnesli životem a okolí návsi hyzdilo několik rozbořených domů. Také Ilona měla na zahradě vykopanou jámu - bunker, kam se uchýlovala s malou Betkou při bombardování nebo dunění dělostřeleckých granátů. Děvčátko vždycky celou dobu v úkrytu proplakalo. V okamžiku, kdy se ve velkém zmatku a rychlosti nasoukaly obě do úkrytu, spustila obvykle Betka nářek a pláč - buď že chce čurat, že se bojí, že má žízeň, nebo všechno dohromady. Ilona v panice skoro pokaždé zapomínala vzít dcerce něco k pití, a tak ji nestačila uklidňovat, tišit, hladit a objímat, zvláště když se sama trásla strachy. Naštěstí to nikdy netrvalo příliš dlouho a mohly se zase rychle vyhrabat ven.

Za lučanským nádražím bylo vybudováno malé letiště a Němci velmi neochotně opouštěli tento důležitý strategický bod. Rusové, kteří se již nezadržitelně blížili, bojovali velmi urputně o každý centimetr a vzájemné přestřelky a dělostřelecké bitvy byly skoro na denním pořádku.

Největší hrůzy zažívali Romové právě na samém konci války, když se dozvídali od příbuzných z okolních vesnic, jak Němci zacházejí s Romy.

"Říkala mi naše Lori," vmísila se do debaty Maryška, že v Nových Zámcích donutili Němci všechny Romy, aby si vykopali společný hrob, a pak je postříleli a v té jámě zasykali. Bojím se, aby se to nestalo i tady nám!" řekla třesoucím se hlasem.

"To už se Němcům v Lučanech nepodaří, neboj se, museli teď ustoupit až k Diákovcům," uklidňoval je Gusti. I když je pravda, že Němci ze vzteku z prohrané války dokáží při ústupu páchat ty nejhorší zvěrstva na Romech.

"Koukal jsem se venku před náma, jaký jste si vybudovaly bytelný bunker," usmíval se Gusti a chválil manželku.

"Ale představ si, naše Magda byla včera zase s Terkou někde u hřbitova. Marně jim to zakazuju, mám o ni takový strach... Ale ty holky zas přitáhly nějaký kus železa, kolejnici či co, prý to bude dobrý na zatížení těch dveří, kterými máme zakrytý bunker!"

Magda, o které byla řeč, se otočila od stlaní: "Mami, neboj se, vždyť už jsem velká, je mi patnáct. Na hřbitově bylo plno vyvrácených dřevěných křížů, tak jsme taky jeden přitáhly, už stejně nemáme vůbec čím topit," usmívala se šibalsky na rodiče. Byla to pěkně urostlá a vyvinutá okatá dívka se dvěma silnými černými copy, které jí sahaly až do pasu.

"No lidi, slyšeli jste to? Co jsem komu udělala?! Ona mi sem tahá kříže z hrobů! Bůh mě netrestej! Ty nevíš, že je to hřích?"

"Ale mami, těm mrtvejím je to přece už stejně jedno a my se aspoň ohřejeme," argumentovala praktická Magda. Gusti se hlasitě rozesmál, pohrozil na Magdu prstem, ale přitom bylo vidět, že je na svou životaschopnou dceru pyšný.

"A co ty Ilonko, proč dneska nejdeš ke mně? Jsi nějaká smutná, proč nic neříkáš?" vyzvídala Ilona na malé. Děvčátko se pomalu přišouralo až k tetě a tvářilo se tak nešťastně, že se Ilona lekla. Sklonila se a potichu se zeptala: "Povíš mi, co se ti stalo, srdíčko moje?" Děvčátko sklopilo hlavu a zavrtělo, že ne.

"Ty mi to nechceš říct tady, vid'. Tak pod', půjdem vedle."

"Co to tam máte zase za tajnosti, vy spiklenci?" vyzvídala Maryška, ale to už seděly obě na otomanu. Ilonka se dívala beze slova dál na svou milovanou tetičku a kmotřičku a nějak podivně přitom svírala pusinku.

"Copak? Tebe něco bolí?"

Zavrtěla opět hlavou a tím nejsmutnějším hláskem se ozvala: "Hele, teti, co mám!" a podává jí malý zmuchlaný papírek. Ilona jej pomalu rozbalila a uviděla něco malého bílého a trochu zkrvaveného. Vypadalo to jako malé zrnko rýže.

"Co je to Ilonko?"

"No přece můj zub! Ráno mi vypad. Kousla sem do chleba, víš, a von tam zůstal! Proto teď nemůžu mluvit, aby to nikdo neviděl. Vid', že vypadám hrozně? Podívej tu díru! Teď už mi nikdy neřekneš, že jsem tvoje nejkrásnější, vid'?" sypala ze sebe ty svoje dětské strasti.

"Ilonko, ty moje srnečko okatá, malá, drahá! Tak tohle tě trápí? To přece nic není. Vždyť ti za pár dní naroste zoubek nový. A pak ti vypadají ještě další a místo nich ti taky narostou nové, zrovinka tak bělounké a hezounké, jako máš teď! A jestli se ti bude někdo posmívat, tak ho popadnu a udělám z něj dva malý, uvidíš! Pro mě jsi pořád ta nejroztomilejší holčička pod sluncem!"

Ilonka při jejích slovech přímo tála a rozzářila se jako sluníčko. Rychle se vracely k ostatním. Ilona si strčila papírek se zoubkem do kapsy u zástěry.

"Tak co, vy tajnůstkářky, co jste tam tropily? Ilonko, prozradíš mi to?" posazoval si dcerku na klín Gusti.

"Budu mít nový zub tatínku, hele!" usmívala se zeširoka. S tou mezírkou po vypadlém zubu vypadala komicky a dojemně zároveň.

"Ale hadry cucky, to jsem se lek! Vždyť ty teď vypadáš jako stará Ilka vod vedle," škádlil ji otec.

"No nevím, nevím holka, jestli teď budu chtít vod tebe pusy?"

Ale Ilonka se nedala jen tak lehce zmást. Viděla veselé ohníčky v tátových očích, a věděla své. Byla tátův mazlíček a ten se jejích pusínek nemohl nikdy nabažit. A k tetě měla neotřesitelnou důvěru, protože ta nikdy nelhala.

"Přišla jsem se vlastně, Maryško, zeptat - budeme letos péct vůbec koláče? A kdy začneme?"

"No můžeme třeba hned dneska, Ilonko. Až budeš hotová, přines plechy sem k nám a Magda s Anuškou je odnesou do vsi k pekaři. Nezapomeň taky zadělat na chleba, odnesou to všechno při jednom!"

"Maryš, nechám ti tady na chvíli Betku. Dejte mi na ni pozor, prosím tě, skočím ještě k Lině Fabiánové pro trochu tvarohu a mák."

"Jen klidně běž, o malou strach mít nemusíš. Vždyť víš, že děvčata se o ni postarají." Ještě před polednem odnášela Magda, Anuška a Marika plechy s koláči a ošatky s chleby k pekaři. Předtím ale na každý bochník nalepily papírek a nasliněnou inkoustovou tužkou napsaly svá jména, aby se chleby a koláče nepopletly. K pekaři nosily své výrobky všechny Romky z osady a v potřebný čas se navzájem svolávaly a upozorňovaly, že už je čas jít. Cestou obvykle stačily probrat nejnovější události a cestou zpátky si vzá-

jemně porovnávaly své výtvoř, jak se které povedly. Byly z toho někdy mrzutosti, neboť některá tetka pak doma důkladně zkritizovala výtvoř té které sousedky. Děti, které si většinou velmi dobře všímají všeho, čeho nemají, pak tyto nemilosrdné kritiky roznášely pečlivě dál, až se dostaly k uším nebohé oběti. To pak bývalo na celou osadu slyšet ječivý křik rozkacené tetky, která stojí před domečkem rozkročená a s rukama v bok vyzývá tu, která se opovážila svým zmijím jazykem dotknout jejího díla.

"Tak polez ven, ty vypelichaná třasořitko! Ty vychrtlá kund'abo! Pojď a vopakuj mi tady do vočí, jestli se nebojíš, co jsi řekla vo mejch koláčích! No lidi, slyšeli jste už takovou sprostotu? Prej mý koláče jsou tak dobrý na zatloukání hřebíků! Prej jsou jako kámen! A prej jsou sražený! No počkej! Však až já tě načapám, tak ti tu nevymáchanou hubu roztrhnu vod ucha k uchu a zadek ti celej rozkopu! Ačkoliv nevím, jak se ti do něj strefim! Vždyť vona, lidičky, žádnéj zadek nemá! Vždyť vona to má jak dva vyschlý kmíny!"

Při podobných příležitostech byly nejvděčnějšími diváky houfy dětí, které se vždy v mžiku seběhly a nikdy si nenechaly podobné divadlo ujít. Když postižená toto vše vevysokých tóninách a decibelech dala na vědomí celé osadě, provedla s patřičným zadostiučiněním ústup, triumfujíc, jak to té mumii nandala. Taková nedorozumění pak řešila obvykle moudrá hlava osady - vajda, kterého si Romové sami volili, vážili si ho a měli před ním respekt.

Ten obvykle oběma ženičkám domluvil, mnohdy je časem usmířil, takže k slibovaným exekucím typu rozkopání dolních partií těla obvykle nedošlo.

Tentokrát však, snad že se blížily Velikonoce, proběhly obě cesty v poklidu a ženské se většinou věnovaly úklidu. Zbytek dne ještě poněkud zpestřily strašlivé nadávky, nikdy předtím netušené a neslyšené kletby a křik staré Máry. Všichni, kteří vyděšeně vyběhli ze svých příbytků, pak vyrozuměli, že její zbožňované kočičce někdo ostříhal vousy. Někteří se znechuceně vrátili domů, vrtíce hlavami nad magořící babkou, "která v tak těžký válečný době otravuje s takovejma prkotinama." Dvě její sousedky babku uklidňovaly, seč mohly: "Máry, neblbni, víš jak rychle rostou fousy? Vždyť muj starej se musí holit skoro dvakrát tejdě, jak mu rychle rostou. A tý tvý kočce dorostou taky natošup, tak už nebreč!" S pocitem, že udělaly pro babku, co mohly, se pak pomalu rozešly.

Na druhý den vstala Ilona neobvykle brzy. Pociťovala v celém těle zvláštní chvění a nervozitu. Nemohla dospat, a tak raději vstala.

"Mami, už budou ty Velikonoce? Co to vlastně je, mami? Povídej mi! Říkala jsi, že půjdeme do kostelíčka. Já už se tak těším!"

Ale Ilona neměla vůbec chuť na nějaké vysvětlování. Byt měla naklizený už ze včerejška. Chodila bezmyšlenkovitě sem a tam a neměla stání. Neuměla si to zvláštní napětí vysvětlit, nikdy podobným náladám nepropadala. Kolem deváté ráno zašla s dcerkou k nejstarší sestře, mírné a rozvážné Lori. Ta měla pět dětí - dva synové byli už ženatí, starší Katka chystala vdavky. Její nejmladší mazánek přezdívaný Žiži chodil ještě do školy. Její manžel Adi byl výborný muzikant, energický, moudrý a rozvážný Rom, vajda, kterého si Romové v této svízelné době zvolili, neboť měl u nich přirozenou autoritu. Lori měla pomněnkově modré oči, mírný úsměv a zázračnou schopnost trpělivě naslouchat všem, kteří za ní přišli. A tak teď pozorně poslouchala Ilonu, loupajíc při tom brambory. Uklidňovala ji svým osvědčeným laskavým způsobem:

"To víš, má milá, není divu, že jsi neklidná a nemáš stání, vždyť už jsi tak dlouho sama, bez muže. Mladá ženská, všechno leží na tobě. Zvlášť teď, když je válka! Vždyť to by

vodrovnalo i leckýho mužskýho, co ty toho sama zvládneš! Pracuješ, živiš sebe i malou, domeček máš jako klíčku... Víš co, nebud' na sebe tak přísná. Za chvíli dám vařit polívku, dáte si s námi."

Mluvila s ní tímto laskavým, uklidňujícím způsobem ještě chvíli, když náhle jako by z dálky zahřmělo.

"Ženský, slyšely jste to taky? To vypadá, že zase střílejí z děla!" zpozorněl náhle Adi. Bylo to tak. Dunivé dělostřelecké salvy se neustále přibližovaly. Ilona vyskočila a rychle popadla Betku do náručí.

"Musíme rychle do krytu! Hybaj, ženský, běžte rychle do našeho krytu!" velel Adi. Ale když tam doběhli, zjistili, že už by se tam nevešli. A tak běželi do malého krytu k Iloně. Sotva se stačili vtěsnat a přitáhnout nad otvor dveře, slyšeli svistot dopadajících střel z dělostřelecké palby.

"Fiú, fiú," hvízdalo a svištělo to nad nimi, až se Betka opět rozplakala. Ilona jí dlaněmi přikrývala ouška.

"Kruci, to byla ale šupa! Tentokrát je to ale sakra blízko, to musel dostat někdo přímý zásah tady u nás v osadě! No tak holky! Uklidněte se, nebrečte mi tady! Vždyť úplně vyděsíte tu malou! Už to nemůže dlouho trvat, no tak!"

Obě sestry se klepaly jako osiky a hlasitě se modlily. Dunění se začalo pomalu vzdalovat. Tu a tam se ozvalo ještě několik jednotlivých výbuchů a najednou nastalo ticho. Ticho, které bylo náhle nějak nepřírozené a děsivé. Napjatě vyčkávali. Lori s Ilonou strachy skoro nedýchaly, ale Betka stále vzlykala a chtěla ven. Nejprve vylezl z úkrytu Adi, pozorně se rozhlížel kolem a strnule naslouchal, zdali nezačíná palba nanovo. Popadl plačící Betku a pomohl oběma ženám vylézt.

"Hele, já letím, musím to vomrknout, co se vlastně stalo, jestli to nadělalo nějaký škody. Myslím, že pro dnešek to už skončilo, nemusíte se bát. Běžte tady k Iloně, já se pak pro vás stavím a řeknu vám, co a jak."

Vešly do domku. Musely se honem napít vody, aby tu hrůzu spláchly. Pily velkými doušky, až se zajíkal, voda jim stékala po bradě až na hrdlo.

"Seš samá hlína, Loriko, máš jí plno ve vlasech. Musím ti to vyčesat."

"Jo, holka, já mám teď hlínu snad všude - za krkem, ve vočích, ale to je úplně jedno! Koukám, že ty seš na tom stejně! Důležitý ale je, že jsme naživu a že se nám nic nestalo! Bůh nás ochránil a doufám, že i naše rodiny! Jsme živý a zdravý!"

Objímaly se a líbaly, div že malou Betku neudusily. Ta z toho měla oči navrch hlavy. Před chvílí tolik strachu a hrůzy, maminka s tetou tolik plakaly, a teď se radují, ale zase pláč!

Co se tak oprašovaly a pomalu vzpamatovaly z prožité hrůzy, zaslechly za oknem jakési volání a pokřik.

"Pojďte, lidičky, honem! Pojďte, slyšíte!? Něco se stalo, utíkejte!"

Hlas slábl, jak se rychle vzdaloval, aniž stačil dopovědět. Ilonka právě převlékala Betku, když zaslechly volání. Obě ženy ztuhly, aniž dokončily pohyb. Cítily, jak se jim zastavilo srdce. Byl to jen mžik, a aniž si cokoliv řekly, vyběhly z domečku a uháněly jako o život. V běhu si předávaly děcko z náruče do náruče, když už ta druhá nemohla. Klopýtaly, v ústech měly vyprahlo, divže s malou neupadly. Musely přeběhnout celou osadu. Ilona bydlela až na samém konci a sestra Maryška s Gustim měly domek hned zkraje, vedle domku Ilonina otce. Už zdaleka viděly, že Romové stojící v hloučcích vzrušeně gestikulují zrovna před Maryščiným domkem, vlastně před něčím, co ještě před necelou hodinou bývalo jejich domovem. Teď tam stála ruina a zbořenými zdmi

byly vidět roztříštěné kusy nábytku, zasypané cihlami a hlínou. Sporák zůstal neporušený a ještě v něm dohořival oheň.

"Kde je? Co se stalo? Kde jsou?" volaly přerývaně obě sestry, jakmile doběhly sotva popadající dech.

"Ilonko! Lóri! To je neštěstí! Tam! Tam jsou! Všichni. Jsou všichni mrtví!" ukazovala zoufale plačící sestra Emilka.

Romové se tlačili a postrkovali nad velkou zející jámou, která tu zbyla po bunkru.

Sem se uchýlila celá Gustiho rodina.

Ironií osudu bylo, že smrt je zasáhla v okamžiku, kdy byli všichni spolu, zrovna když se podařilo Gustimu utéct domů. Předtím ho neviděli celé měsíce. Že zrovna tento den byla celá rodina pohromadě, když jindy bývali pořád někde rozlezlí! Stávalo se často, že matka se nemohla svých sedmi dětí dopočítat. Zvláště jedenáctiletý Jančí, zvaný Beťár, milovaný celou osadou, neposeděl chvíli doma. Několikrát za den proběhl osadu křížem krážem. Věděl spolehlivě, kde se co šustlo, měl dokonalý přehled a nic mu neuniklo. Byl vůdce party a kluci by za ním šli do ohně. Svými šibalskými nápady bavil dospělé i děti. Dobrosrdečný, velkorysý - pomáhal nezištně každému, kdo to potřeboval. Málokdy jedl doma. Všude ho rádi vítali, vždycky mu něco podstrčili k jídlu a domů se vracel až k večeru. Tentokrát doma byl.

A Magda? Srdce plné dívčích zmatků patnácti let. Ještě stále napůl dítě, polorozvitý květ budoucí ženské krásy. Hrála hubatou a drzou a jenom její nerozlučná Terka věděla, jak je doopravdy plachá, citlivá a cudná. Věčně spolu někde vysedávaly: u vody, na mezi, u kostela, ale nejraději na hřbitově. Tajnůstkařky - v jednom kuse rozmilované a zase zamilované do některého z těch kudrnatých a ušatých Romeů. Co se jí matka navyčítala, kde věčně vězí, proč chvíli neposedí doma. Ted' tedy doma byla!

A jakou krutou hru si zahrál osud s Ilonkou?

K jejím nejšťastnějším chvílím patřily ty u kmotřičky Ilony. Od jara do podzimu si hrávaly s Betkou na zahrádce. Kolikrát jen se marně pokoušely přimět k poslušnosti kočička Maťu. Ta jejich povely dokonale ignorovala a utekla vždycky, když už měla toho navlékání čepiček a mašliček plné zuby. V sobotu a v neděli přespávala na Ilonině široké posteli. Cítila její měkké paže, objímající z jedné strany ji, z druhé Betyňku. Milovala ta nedělní rána lehounkého probouzení a sladkého líného protahování. Cítila, jak hezky voní její polštáře po kytíčkách. Ráda pozorovala, když je Ilona usušené zašívala do pytlíků a dávala do skříně mezi prádlo. Šuškalý si a chichotaly se ve třech. Ilona si s nimi hrála na tichou poštu: Vymýšlela ty nejpraštěnější vzkazy, kterým se pak řehtaly jako blázni. Milovala i chvílky, kdy jim oběma Ilona rozčesávala vlasy. Dotýkala se těch černých hlaviček láskyplně a něžně, načechrávala jejich husté a vlnité prameny. Vymýšlela pro ně neustále nové účesy. Copánky omotané kolem uší, copánky zkřížené nad čelem, copánek jeden, copánky dva, copánky na houpačku a taky někdy rozpuštěné jen tak, po princeznovsku. Maminka, ta vždycky hrozně tahala, to jak ráno vždycky spěchala, že toho měla moc. Taky jí často napůl žertem vyčítala, že má raději kmotřičku než ji, že je raději s Ilonou než doma. Ted' tedy doma byla!

Smrtelný výbuch rozmetal právě jejich úkryt.

Obrovská tlaková vlna, která následovala, vyhodila jejich mrtvá těla do vzduchu. Velkým obloukem pak dopadala zpátky k zemi. Po tom smrtícím dopadu tu leželi rozhozeni jako po kruté nebeské nadílce. Jako po děsivé a hrůzné bouři, kdy z nebe padají mrtví.

Některé z dětí byly zadušené hlínou, ostatní měly zranění způsobená roztříštěnou kolejnicí, jejíž vražedné úlomky jim pronikly do tělíček.

Ilona se zuřivě prodrala přes hradbu okolostojících, kteří tu bezmocně stáli ohromeni, oněmělí a ochrnutí tou hrůznou podívanou.

Muži plakali tiše a bezhlesně. Jen slzy, které nechávali stékat po tvářích, prozrazovaly bolest.

Všechny ženské ale nařikaly hlasitě. Řvaly, vztahovaly ruce k nebi, táhle kvílely a rvaly si vlasy. Klečely a bušily pěstmi do země. Některé se objímaly a vzájemně podíraly.

Pak je uviděla.

Zhluboka se nadechla a chtěla křičet. Nešlo to. Srdce se zastavilo a v příštím okamžiku jí ho někdo trhal a rval na kusy. Do mozku jí kdosi začal vrážet nože. Kolena se jí podlomila. Suché oči pálily, jak je strnule a nevěřičně upírala na mrtvá tělíčka. Oči bez slzí, které ne a ne se objevit, jako by v ní navěky zkameněly.

Její Maryška, sestra nejbližší a nejmilejší, tu ležela schoulená do klubíčka. Vedle jejího prsu ležel na bříšku malý Gustík. Zřejmě jej držela v náručí u prsu do poslední vteřiny.

Viditelná zranění neměli, byli zřejmě oba zadušeni, stejně jako ostatní tři děti. A tak se jim ženy a muži pokoušeli ještě pomoci. Vyčistili jim ústa plná hlíny a naslouchali, zdali ještě nedýchají. Byly to však marné pokusy. Nejhorší na tom byl Gusti, který měl rozervané břicho s vyhriznutými vnitřnostmi.

Magda, ta nadaná a bystrá dívka, měla napůl skalpovanou hlavu. Dlouhé černé copy byly slepené krví a nohy rozhozené v tak nepřírozené poloze, že byly nade vši pochybnost několikrát zpřerážené.

A Ilonka? Bože! Tohle je její Ilonka! Její malá plachá srnečka?

Tady leží zkrvavená. Prstýnky vlásků rozhozené jako svatozář a v jejích doširoka rozevřených očích je nevýslovná hrůza. Ilonu obléval ledový pot a zmocnil se jí nezvladatelný třas.

Bože!

Bože, jak jsi tohle mohl dopustit! Vždyť to byly děti! Malé nevinné děti!

Nevnímala táhlé kvílení okolostojících žen, neviděla nic kromě milovaného děvčátka s hlubokými řeznými ranami na hrudi a na lýtku.

Slyšela se, jak řve, křičí a ječí, ale vyrážela jen bezhlesé zvuky, potichouнку kňučela jako šílená. Popadla Ilonku a drtila v náručí to malé křehké tělíčko, tiskla je vši silou k sobě, stírala dlaní hlínu z obličeje, líbala jí ručičky a cosi jí šeptala.

Sestry Lóri i Emilka se počaly o Ilonu bát. Také ony, stejně jako ostatní ženy, hlasitě nařikaly a slzy jim stékaly po tvářích při pohledu, který se jim naskýtal. Byly plné bolesti a zoufalství, ale přesto všechno se snažily Ilonu trochu uklidnit. Pokoušely se vzít jí děvčátko z náruče. Podařilo se jim to v okamžiku, kdy Ilona omdlela. Nastalo ještě větší rozrušení a nářek všech zesílil.

Mezitím muži odnášeli mrtvé do nejbližšího domku. Sestrám se podařilo Ilonu probrat přikládáním studených obkladů. Chtěli ji odnést k matce, která bydlela nejbližší, a uložit do postele.

"Ne, nechte mne, nic mi není! Chci být tady, chci je vidět! Bože! Já... já chci taky umřít!!" vyrazila zoufalý výkřik a svezla se na zem.

Čelem bušila do země a hlava se jí rozkmitala ze strany na stranu.

"Ježíši Kriste! Tys to dopustil! To jsi dobrý? To jsi spravedlivý? Tohle je ta tvoje láska!?" drmolila v hrůzné samomluvě. Prsty obou rukou zoufale ryla v zemi. Ulámala si nehty do krve. Nechápatě pozorovala krev crčící ze všech prstů.

"Ilonko, proboha tě prosím, vzpamatuj se! Máš taky malé dítě! Betka tě potřebuje, pojd' vstaň! Je to velký neštěstí, ale už jim nikdo nemůže pomoci," domlouval jí laskavým, konejšivým hlasem Adi. Žít se musí dál..." doléhal k ní jakoby z dálky jeho hlas.

Ano, žít se musí dál, ale proboha jak? Copak to jde s takovou bolestí? Vždyť ten pohled jí z paměti nikdy nevymizí, co živa bude! Sestry ji s námahou pozvedly. Stála v jejich objetí a očima bloudila po sutinách, bývalém domovu své sestry. Ženy ji laskavě utěšovaly a hladily, přestože i jim pukala srdce nad ztrátou milované sestry a její rodiny.

Ilona si v paměti mučivě vybavovala, že je to jen pár hodin, co jí Ilonka svěřila své dětské trápeníčko se zubem.

Zub! Zajela rychle do kapes a vytáhla zmuchlaný papírek. Ano, má ho! Je tam! Pozorovala upřeně to malé sněhobílé zrnko. A znovu viděla drobný snědý ovál obličejíčku a plachý, stydlivý Ilončin úsměv. Tu dojemnou mezítku po prvním vypadlém zoubku, kterou tak úporně schovávala!

Tak živá představa způsobila, že Ilonu opět zaplavilo bezmezné zoufalství. Dlouhé, táhlé steny, které vydávala, se podobaly zvukům raněného neznámého tvora.

Lóri i další dvě sestry opět zachvátila panika a snažily se silou ji odvést z místa neštěstí.

Procházel kolem Adiho, který se právě obracel na všechny ty uplakané a zoufalé Romy: "Kde vezmeme tolik peněz na pohřeb, na tolik rakví? Nechat sloužit mši, zaplatit za všechno farářů?"

"Možná, že pan farář s placením počká! Určitě počká!" snažili se přesvědčit sami sebe Romové. Skleslí, shrbení a plačící se pomalu narovnávali, utírali si slzy a jako by se probouzeli ze zlého snu. Pak do nich vjel nový život.

"Neboj se, Adi, složíme se všichni, každý dá to málo, co má. Nebo můžeme něco prodat!" ujišťovali ho jeden přes druhého.

"Ano, prodám ubrus!"

"Já si vypůjčím od selky, nechám jí své cejchy!"

Křičeli jeden přes druhého a vymýšleli horečně, kde a jak ještě seženou peníze.

A vtom se stalo něco nečekaného. K Adimu přistoupil primáš Budy, vznešený a uhlazený jako vždy. Jindy tak nepřístupný, nyní s tváří staženou bolestí a očima plnými slz.

"Na, tady máš Adi, prodej to! Myslím, že to bude dost na pohřeb," a vtiskl mu cosi do ruky. Když Adi rozevřel dlaň, zářily na ní dva těžké zlaté pečetní prsteny, Budyho největší chlouba. Ty prsteny, které k němu neodmyslitelně po celá léta patřily, které nikdy neodkládal.

Byly jeho vizitkou, hmatatelným důkazem jeho někdejší slávy. A teď tu ležely v třesoucí se dlani.

Ilona, nepřírozeně ztichlá a strnulá a jakoby vtisknutá do země, sledovala nevěřičně, stejně jako ostatní, Budyho počínání. Jeho gesto bylo bez patosu - tak prosté, tak samozřejmé. Účinek na všechny byl o to silnější. A právě tento okamžik způsobil, že Ilona začala konečně plakat. Dočkala se slzí, které si jako zbloudilé pramínky dlouho nemohly prorazit cestu z hloubky jejího nitra. Cítila, jak konečně odplavují krutou bolest v každíčkém nervu a stékají jí po tvářích. Ten ledový kámen v srdci začal pomalu tát. Dojala a přemohla ji citlivost těch, které léta znala. Byli to oni, ti prostí, obyčejní, každodenní, kteří jí pomohli udržet si zdravý rozum. Romové, které společné neštěstí spojilo hlubokým žalem, ale i vzájemně sblížilo.

Věděla, že už nikdy nebude nic jako dřív. Cosi v ní odumřelo spolu s Ilonkou, ale zároveň cítila, že takové chvíle, jako byla tato, člověka vnitřně posilují a pomáhají mu přežít.

Te dživen musaj

Adá mindeneko, so me tumenge kamav te vakerkeren, adá jékh gaveste - avka le akharen hod' Farkažda - tertiselíja taj adá me korkóre mindeneko čáče prékudživdom, kana o háború már majnem vígo peske liña.

I Farkažda dosta báro taj šukár gav hi. Náne adaj ni véša, ni hed'i, čak asavo igešešno tájo sar lepiña. No de si adaj trin kočmi, káj o Roma bašaven, dúj khangerja, katolikušno taj nazarétušno. Te o temetóvi si adaj dúj. Jekh ole barvale Židóngeró hi taj o áver ole katolikušengeró hi. Si adaj te o péko, kija phiraven o romane romña o máro taj o koláči te pekaven. Šukár álomáši but virágenca.

Farkaždate dživen uze jékhávreste te o Roma, te o Ungri, Servi taj o barvale Židovi. Upre ípitinde o baro mlíno, kija phiraven o barvale prósti i búza, káj te élinen lenge šukár páрно járo. Upro pijarci terd'ol átreziki hanig taj andordi dive ráti már but berš čujol igen lacho páni. Jevende náne asavo jegešno, de linaje lacho šudróro hi. Vaš adá lacho páni phíren o nípi andar o cílo tájo. Uzi átreziki hanig pijaven te ole grasten, o nípi terd'ingeren taj vakerkeren. O hurde romane čhavóra linaje ánde uštingeren taj lármázinen addig, még valako na trádel len ári andar o páni. O phure prósti taj lengere romña upro bicikli aven, thoven upre dúj bare kanni - upro sogodi dúj epáša thoven jékh - taj már te nášen. De o čore romane romña d'alog site phíren, jevende, linaje, andar o péró upro pijarci, uzi khangeri, lacho dúr hi lenge, asave biš perci. De o drom našel lenge láche, vakerkeren, pletkázinen upral jékh avrestar, ko hi khamni, ko kasaha phírel, ko kas kamel, ko kasaha pelind'a. Erd'aveder hi lenge jevende, kana o but jiv téle del taj náne len čoren rendešne topánki taj harišni, nisave tate búřřa. Pláne kana már khére irind'on, akor cipelinen o dúj phare kanni. Si avka, hod' te dúvar jékh diveste site džan ki hanig. Ando péró iš si haniga, de odoj o páni náne lácho ko pijibe ni ko tájibe, čak upro thojibe.

Maškar o gav bárd'on šukár akácike kašta, linaje igen lači sága ári den taj o térne nípi - rakja taj o rakle - šetálinen pumenge taj dikhingeren jékh ávre, hod' savi leske tecinel. Kérátfelé astán bešingeren upro pađi angli khangeróri taj reheginen, ni na džanen, hod' soske. Mégiš čak šukár hi o térnipe!

Si adaj jékh dúj bóti, káj cukro, lon, paprika, šut taj asavo féliko šaj řinen, jékh borbíli taj fodrási. De o térnipe taj o Roma, térne čhaja taj o čháve, kana si len čepo lóvóra, phíren ando mozi. O ungrike taj o idegenne filmi igen haláloššan kamen te dikhen, astán táha cílo díve upral odá vakerkeren, hod' savi sáhi i sinískiña, savo sinísi hi legšukareder taj save kamen legfeder. O čhaja upre sinískiñi pumenge khelen taj lengere ánava pumenge den. Jékh térna romana čhake phenen Karádi - I Karády Katalin sáhi anglo háború leghirešneder sinískiña - taj upre late áchiija adá ánav upro cílo íleto.

O romano péró terd'ol upre Farkaždakero vígo uzo tó. O páni and'adá tó igen melálo hi. O Roma te o prósti ánde čhidkeren mindeneko, so na kampe lenge. O phure trastune pířja, so náne len kana, o phuro lavóri, phage cakle, murdale mačken taj džuklen. O hurde romane čhavóra ánde másinen ando tó, akor iš, te o daja taj o dada márkeren len važdár, majd daran, te na óven gerále. De o tikne romane čháve te avka máskálinen kija čak ánde resen.

O tikne romane kheróra ando péró korkóre o Roma pumenge ípitinde. Na sáhi maškar lende nisave kimiheši, na sáhi niko ári sikado, de čak valasar o kheróra terdonahi. Na sáhi ippen asave igeňešne sar kamplijáhi, o blokóra tiknóre sar i burňik, de ole Romen sáhi legaláb šajátňi serha. O tégli korkóre pumenge kernahi andar i čik taj o phus, avka len akharnahi hod' válogi.

Ando péró legbuter Roma dživnahi sar o lavutárja. Sáhi adaj valami trin bandi taj upre pumaro dživipe rodnahi avka, hod' o prósti akharkernahi len te bašaven upro bijava, upro kerestellíša, kana linaje vígzinenahi o kasalášša, upro temetíšša, taj pláne jevende, kana sáhi buter báldi.

Leghírešneder banda sáhi ole Budyskeri. Baro učo Rom sáhi o Budy, hirešno primáši, ko o baro világo pindžardá. Anglo háború phirlahi te bašaven ole legbarvaleder nípenge Požomate, Béciste, sáhi te Prágate te Pářižiste. Džanlahi te bašaven ole bare barvale rajkane nípenge, bare hírešne kávéházónde, káj o sinískiňi taj o barvale d'arošongere piráňa ando bare kuč bundende bešingernahi, andar o somnakune cigaretta tartóvi sívinenahi o cigaretti taj upre leskero učo halavánno čekat upre ragastinenahi o papírke pengóvi vad' o franki, avka hod'a káj sava phuvjate bašavlahi. Džanlahi te bašaven akársavi ungriki d'íli, halgatóvi, de na čak adá, hanem pindžarlahi o hirešne operetti, koncertne búťta. So leske ko parančulinlahi, adá džanlahi te bašaven. Asavo lačho kan le sáhi, hod' dosta leske sáhi čak jékhvar te šunen akársavi d'íli vad' pharo kotor taj már džanlahi le mindár téle te den.

Te akkor te na sáhi kurko, phírlahi ári urd'ado, o gáda ári sáhi leske mindig kefelime, o topánki sar d'íkeri, o nája šúže, leskere kale bala šimán hulade kija sáhi ragastime ko šéro brilantonaha vad' ákhorale olejiha taj leskero válostíko mýndíg pontoššan taj igeňeššen sáhi cidime. Upre leskere kezepšéne angušta le sáhi upre so dúj vasta bare somnakune phare angrušta. Dosta gízdao sáhi, akárkasaha na iš vakerlahi. Leskeri romni már múja, de dživlahi még leskeri daj, már sáhi valami eftavárdeš beršiki, odí hajnelahi leha, távkerlahi leske te thovlahi upral lestar. Baro somorúno taj bastalanno sáhi, kana khére site ája bisto háború andar o idegenno. O péró már igen tikno leske sáhi. Kija siklíja bare világoske. Híjázinlahi leske o bare raja, kaske ando kana bašavkerlahi. Akán ánde site sáhi eligedime odoleha, hod' ole próstenge bašavel.

Te sáhi avka, hod' akharavnahi valasava banda vad' upro bijav, vad' báldoste te bašaven, kezdinlahi o baro kisigetíšši. Kérátiste o romňa baro thojibe, baro vašalibe kernahi, káj lengere romengere gada sar o kárti te óven taj párne sar o jiv. Ando positi šúže žepkendóvi. Beretvállášša, o čhavóra kezdinde o baro puculláši ole dadengere topánki. But čhungaren o čhavóra upro topánki, káj te feder te čilloginen. Lengere šetítne gáda, te iš na sáhi már néve, pontoššan ári sáhi vašalime, o bala téle kefelime. Kana már kisne sinéhi, o romňa iringernahi ole romen ángle pále taj bare vidázvo vížgálinenahi, hod' mindeneko rendbe hi-i. Ole romenge ári denahi o parnačo, sar o generálja pumare lukestašágoske, káj andar o bašajibe igeňeššen khére te aven, nisave kočmende te na terdingeren, káj o lóve so legsigeder khére te anen.

"Káj igeňeššen khére te aves! Hajos? Najám hod' pijeha odola jékh dúj lóvóra! Džanes láche, hod' ole čhavóren náne so te han, náne len čoren rendešne topánki, rendešne gáda, naštik džan andi iškola. Me t'avka le džaná, hod' kiti píjal, mer ole Marikakero rom ári mange phenla mindeneko. Vidázin upro primáši, káj o lóve čačukáne láche sít te ulavel, ma muk tut ánde te peken. No már dža taj ma óv bambavo, na hod' papale ánde máťoha!"

"Ách már, astar ánde tro muj, már sa man diliňárd'al, már mro šéro tutar sídelinel. Inkáb khos o nakh ole čhavórengé taj de man smírom. Vaš o lóve asavi sal sar

o šarkáňi!" Kamukóri čhidkernahi pále ole romňenge, te na víleten pobiskeren, hod' ko hi adaj o šéro, ko parančulinel.

O sokáši asavo sáhi, hod' o primáši, kana már téle bašavnahi o bálde, kezdinlahi ári te ulaven o sogodi lóve, so cilo rat čak ole primášiske sáhi sabanno ánde te keden. Sít cidnahi o baro šužo žepkendó taj kezdinlahi o baro ulavkeribe. Ole primáši mindig vala-soha buter site sáhi sar ole ávren - hijábo, ój primáši hi. Adá sako ánde pindžarlahi. No de akársar ulavlahi, mindíg sáhi maškar lendar jékh, ko na sáhi nisar ánde elígedime odole-ha, so uštidind'a. Kitivar kethán naššonahi, préku džanahi ki áver banda, de odoj iš avka ánde pernahi, avka hod' i fluktuácija igen bari sáhi. Ári pumen paruvkernahi ando sogo-di trín bandi, so sáhi Farkaždate, avka hod' már jékhvar sako sakoňeha bašaďa. Ávrésar sáhi asava bandate, káj o dad pre cháveha bašavlahi vad' pre teštvíroha vad' buter džéne jékh čaládostar, odola astán ketháne astarnahi taj na pelinenahi avka.

Akorábo, upral soste me vakerav, dživlahi ando romano péró Farkaždate valami trín šel Roma. Odá berš, 1945, sáhi o jevend igen zorálo, bare fad'i sáhi. Ole Romen na sáhi aťti kašta kísítíme upro jevend, taj fad'inenahi čore láche. O terne čhaja na jékhvar džanahi čórjal ando temetó te čóren o phure kaštune keresti. De igen darnahi, te na len valako astarel. Asavo keresto ári delahi te pándž šó tájibnaske. Taj te han kamnahi te o tikne, te o báre, te o čepo tatipe, káj ando tikne kheróra te na fad'inen.

Akán, ando utóšóno dive, o Roma čak upral o háború vakeren. Kana már óvla leske vígo? Save šoká még ikrela? O romňa kísitinen pumen upro Hušvíto.

Odá díve raťaha niko andar o tato vodro na kamlahi ári te másinen. O ráťaha még šetítne sáhi, ando šil upre te ušćen nikas na sáhi vója. De ole romane romňendar niko na phučel, hod' kamen, vad' na. O čhavóra kamen te han.

Avka sáhi te i Ilona. Lácho újahi még čepo ando vodróro te heverinen, de i tikni štárbersiki Betka már na mukel lake smírom. Ola da upre márd'a már anglo eťta óri. Dúj džéne sovnahi upre jékh vodroste, i čhajóri uzo falo paššolahi. Čak od'ďa pále pe iringerlahi, i duňha upral i daj téle prutíngerlahi.

"Mama, már bokháli som, site mutrav! Már sa man mutrav, mama, ušći upre!" cidkerel ola da.

I Ilona - lindráli, még epašig sovel - šunel ola tikna bare dúrestar. I Betka upre terdíňa ando vodro, jékh preha terdíňa ola dake upro pér taj téle čúsind'a upri phú, ári cidind'a talal o vodro o baro pidli taj upre bešťa. O pidli pléhuno sáhi, virági sáhi ári feštíme upre. I barvali próstiki gádži le diňa ola Ilonake. I bloka még epašig ánde sáhi cidíme abrosiha, ando kher šil taj šetítno még sáhi. Nadúr uzal o vodro terďolahi dújvuderengero kasňi, télal bara fijókaha, tel i bloka sáhi o diváni, uzo vuder baro porhelto. Ande khereskero kezepo terďolahi i kafidi téle učhardi abrosiha taj štár séki. O bútori világošne kaštestar, žúteske sáhi ánde lagozime. Peske le kerad'a i Ilona még anglo háború taj polokóre poťingerďa andar odola lóve, so la delahi lakeri gádži, ki kaste phírlahi te dógozinen upro phuvja.

Bizoň gizdavi sáhi upre peste, káj biste ávreskero šegítčígo már trito berš dživlahi pra tikna čhajóraha. Lakero rom ánde site rukkulind'a mind'ár, sar kezdind'a o háború. Odá sáhi lakeri bast, káj bari dolgošni sáhi taj na sáhi luštavi. Na daralahi nisava búťťatar. Sáhi la te helešno šteláži čepo edíňoha, upro vuder sáhi kija márdó kaštuno fogaši upro kabáti. Upro falo sáhi uzo porhelto párne vásnoste ári sídi tikni sakáčkiňa taj ungrika odá sáhi upre írime: Káj láche táven, odoj o kamibe bešel.

No de and'adá perco i Betka upre lakero pér ušťiňa, majnem lakere gója ári ňomind'a - taj i Ilona inkáb upre ušťiňa andar o vodro. Préku čhidiňa upro dumo o tato khosno, ola

Betka ánde ñomind'a ando tate póra taj friššen ánde tizelind'a. Čhajórake taťard'a čepo thud, čhind'a lake buka máro, thode pumen taj kezdind'a ola čhajórake duĝe kale genderne bala te hulavkeren. I čhajóri cilóne sa o dad sáhi. Barnavi, kale jakhengeri, gembelígni.

"Av ad'da, mri tikni and'alka, av, thov tut láche! Hisen tre jakha méĝ cile kále hi!" perhas kerel i daj.

"Náne kále, na som káli, šukár som sar tu!"

Bizoň, i bišoftoberšiki Ilona pra párna cipaha, zelene jakhenca taj világošne barnave balenca na diťholahi ári romaňa džuvjake. Niko lake na phend'ahi, hod' Romni hi.

"Ma paťa, av ke mande! Hisen tu sal mri legšukareder tikni čhajóri upro cílo világo."

Kana so dujdžene hále, i Ilona čepo takarítind'a o kher, lačhard'a o vodro, téle liňa o abrosi upral i bloka, ári levegézind'a o kher, téle iblítind'a o kučča.

"Mama, av, vakerkeras amenge upral mro dad, upral o Ferike. Phen, kana má avla khére!"

"Jaj, Beti, sar me adá te džanav. Lošanáhi te me, te adaj óvlahi amenca. Tro dadóro dúr hi lo, de avla mind'ár, čak te muken le pal amende."

O Feri pra tikna čhajóra utojáro akkor dikja, kana jékhbersiki sáhi, taj i čhajóri már na emliksinlahi upre leste.

"Taj mamuško, soske odola džungale nípi na muken le, káj te avel khére ke amende?"

"Važdár, káj háború hi, majd te vígzinla, akkor bistoššan mind'ár khére iš avla."

"Taj valaso mange anla, avka?" Ári cidind'a andar i fijóka ole dadeskero fenkípo, már cilóne phagerdo sáhi ole but čumidkeribnastar. "No, tu mre tikne dadóreja, tu ni na džanes, hod' si tut khére asavi bari čhajóri, asavi bari Betinka, ko upre tute užarel! Čak av már sig khére, tává tuke lachi zumóri, lache krumplóri. Kana aveha?" vakerkerlahi i tikni ole fenkípoha.

"I mama phenel, hod' sa upre mande čalaďal, de me t'avka čak čepoha šukareder som sar tu. No akán čumidav tut, taj már siďan k'amande!" Garud'a pále o fenkípo.

"Av, mri čhaj, džas ki Mariška te phučen, hod' kana pekaha o koláči Hušvítra."

So dujdžéne tate khosnende lípinde ári ando šudripe. I tikni mind'ár másind'a ola dake upro dumo taj zorále astard'a lakeri men. Ando péró tavaskor mindig but čik sáhi, kana bijolahi o jiv. Te akán bara čikate džanahi upro cílo drom. Rendešne droma na sáhi, čak odá, so o Roma pumenge korkóre ári lípkedinde. Jevende ánde pernahi ando jiv dži ko térd'i. Linaje i phú pukkadinlahi ando tatipe taj mindehutt upri phú but praho sáhi sar o púderi. O čhavóra te o felnítne cílo linaj pernango phírnahi.

Ola Ilonakero kheróro upro péróskero vígo terďolahi. Sáhi kija tikni bár d'íméčike kaštenca, barackuno, ákhoralo taj čerešňiko kašt. Upri bár terďolahi o kaštuno klozeto. Mind'ár pal o bijav site o Feri kerďa ola Ilonake kaštuno klozeto, kija phírnahi te lakere pheňa. Na kamnahi te phíren "téle te bešen" avka sar o buter romňa. Avka jékh avrake phenenahi: "Av, džas téle te bešen!" Phírnahi ando járki, pal o péró, dosta dúr. O romňa jékh avra akharnahi, na kamlahi niko te džan korkóre. Site viďázinenahi, káj te na bešen ando čováňi, de sáhi butvar avka, hod' siďanenahi, na sáhi but díve te vížágotinen, akkor pale haruvkernahi pumen epaš díve.

Ando péró šužipe site ikrenahi. O phure Roma haláloššan na bírinenahi ári odá, te valakáj upro droma ári sáhi čhidkerde semeti vad' valasavo džungalipe. O romňa korán raťaha šepregetinenahi o udvari, páňiha entezinenahi, káj te na prahozinel. Kana víletlen valasavo phuro lavutárko Rom ánde lípinlahi ráti, kana avnahi andar o bašajibe, ando

khula, adá bizo rominlahi leskeri vója upro cílo díve, kármokodinlahi, so čak upre leskeri čhib avlahi, taj baro pelliši sáhi ándar. Raťaha baro phučeribe sáhi, ko na šepřinda o khul, kaskero čhavóreskero khul sáhi odá taj ko le óthar takarítinla.

"Hát, tu šuli žambo, čak na kames upre mro čhavóro te phenen, hod' adá khul mro Tibike ári hinda? Hisen már epaš berš čak upro pidli phírel!"

"Bizoň, hod' tro koca sáhi! Upro pidli! Site asav, hisen tu ni na džanes, sar ári diťhol o pidli!"

"Me? Me hod' na džanav, tu džungali žute mujeskeri herňúke! Hisen tu ánde tut hijesahi andi lošš, te asave pirjendar hasahi, save pidliste mro Tibike hinel!"

No de adá már baro šertíši sáhi taj o sodúj romňa ki pumende dikle, cidkernahi jékh ávrake bala, pruťingernahi pumen, i jékh pharaďa ola ávrake o khosno, bári lárma taj šikójtáši, vičhingeribe asavo, sar te világ vígo óvlahi. Ári nášte o buter Romňa, Roma, ánde pumen keverinde maškar o máribe, o but hurde čhavóra maškar lendar uštingernahi, asanahi, biztogatinenahi len: "Čak de láche, típin ári lakere bala! Pruťin sít lakeri šuki bul!" Biztogatinenahi vad' ola jékh, vad' ávra. Astán o Roma bare pháre sít len cidinde. O phure Roma kezdinde upre lende te pelinen, hod' na ladžan pumen, de o Romňa bare pellišihá nášte sodúj khére. Rušnahi astán dosta šoká, de na čak adala dúj maškar pumendar, hanem kiťivar kethán sinéhi pelime maškar pumendar o epaš péró. Igen pháro sáhi te džanen, hod' ko kasaha ippen akáne na vakerel, ko kasaha rušel vad' ko kasaha ippen akán kethán našlíja.

Ola Ilona sáhi uzo kher tikni báróri, káj bárd'onahi o lole taj o žute herbúzi, uborki, papriki, duduma, purum taj asavo hurdo féliko. De valaso t'avka site řinlahi vad' sáhi avka, hod' i próstiki gádži, kija phirlahi te dógozinen, delahi la vad' járo, cukro, krumpli, řiral. Kana murdarnahi bále, delahi la fišćito mas, gója, kúdúš kaša, tepertuki, čiken.

Kana úja la i tikni Betka, i Lina neni - avka akharnarhi ola barvala próstika gadža, kija már but berš phírlahi i Ilona te dógozinen - akhard'a ola Ilona ki peste: "No, Ilon, džanes láche, sar tut kamav, káj asavi idešni sal, frišni. Már kija siklįjom ke tute. Ári tuke válostind'om legfeder gurumňa, káj te óvel tut cílo berš finomno thud tra tikna čhajórake. Šaj aves thudeske, dá tut trin literi sako díve. Frišno thud."

Kana i Betka na kamlahi te pijen o thud, i daj mindíg lake phenlahi: "Adá thud tri gurumňóri tuke bičhaďa, savi somorúni óvla, te džanla, hod' tu na pijes lakero lačo thudóro."

"No, mamuška, akkor ma phen lake ánde, te na óvel i gurumňóri somorúni." -

Tavaskor phírlahi i Ilona ola Lina neni upro phuvja te kapálinen, linaje but búti sáhi aratáškor upre phuvja. Kana már avlahi o ésiko díve, šegítinlahi téle te čhingeren o phábi, kruški vad' sélóvi. Jevende šegítinlahi lake ando kher te thoven, te takarítinen, kerlahi odá, so kamplahi.

Avka ola gadžake phenlahi, hod' Lina neni. Farkaždate asavo sokáši sáhi, hod' saka romana romňa sáhi jékh próstiki gádži, kija phírlahi te dógozinen taj ánaveha la akharlahi. O gadže sakoňe Rome kiškorátú pindžarnahi, tegezinenahi ole Romňen taj dosta lenge šegítinenahi. Lóve na igen uštidnahi o Romňa, de hábe denahi len, avka hod' o Romňa pumare čaládoha na mernahi andi bokh.

Sogodi Roma džanenahi kiškorátú te románe te ungrika. I iškola čak ungriki sáhi. Serviki čhib čak valakiťi óri sikjonahi. Servika niko rendeššen na džanlahi. Ni o próstike gadža, ni o Roma.

Ki Lina neni kezďinda te phíren i Ilona mindár, sar ári phířďa sogodi ofto ungrike iškoli igen láche bizonítvániha. Igen šukáre řirinlahi, džanlahi láche te genen te te sámu-

linen. Andi iškola o tanítóvi kamnahi la, káj i čhajóri miveltnei sáhi. No de zijen, káj lakero dad te i daj igen čore sinéhi, ola Ilona még dešujékh teštvírja sáhi, ój sáhi i legténder. O čoripe asavo báro sáhi, hod' buter iškoli már ola čha naštik dine. Ole čhavóren naštik rendeššen čajarnahi, na sáhi sostar te řinen topánki, gáda. Ola Ilona na sáhi šoha rendešni ceruza, írki, kija šaj peske írindáhi i lecke. Upre adala búřřa na sáhi šoha lóve. Oda sáhi lakeri bast, hod' jékh padoste bešlahi asava barvala próstika rakjóraha, so ola Ilona kamlahi, taj ón dúj džéne cílo ofto berš sinéhi legfeder barátkiři. I rakjóri phiravlahi khéřaltú bare máre čikeneha makle taj delahi butvar ola Ilona. Odi čori múli sáhi andi bokh. Lakeri daj naštik la delahi peha hábe. I Ilona vaš o máre ári sámítinlahi ola rakjake i lecke, važdár hod' ój na džanlahi avka láche te sikjon sar i Ilona. Adi barvali žutebalengeri rakjóri, so ári diřholahi sar kikkijakhengeri and'alka, delahi butvar ola Ilona te han, te ceruzi vad' írki. Čak važdár na rovlahi i Ilona andi iškola ařři sar o buter romane čhavóra, kas na sáhi asavi bast sar ola.

O buter čhavóra naštik phířnahi andi iškola, važdár káj ando čaládo čak jékh páři topánki sáhi ole sogodi čhavórengé, bare jiveste khéře site áčhonahi. Čak odola phířnahi, kas sáhi topánki. Áři site džanenahi te gondulinen pra tikna romana gód'óraha, hod' jékh ceruzatar sar te keren so legbuter tikne ceruzi, káj te óvel šřár, pándž čhavóren. Andar i jékh írka áři čhingernahi o lapi taj sít ulavnahi ole čhavorengé, káj te óvel len upre soste te řinen. Ajse gondi sáhi ole tikne romane čháven taj čhagen.

O tanítovi láche džanenahi upral lengeró čoripe, de lenge na šegítinlahi. Taj kana már bare pháre ando baro jiv adala tikne kale čiriklóřa ánde džande te aven andi iškola, bokhále, řadíme, igen sánóre upre urďade, kana téle bešnahi ando padi, sáhi avka, hod' andi tati iškola taj ando čendo ánde sovnahi. O tanító, ko már korán řařaha čálířa, hářa, adale čoróren igen gorombáne upre trasinlahi, vičhingerlahi upre lende, áři len cidkerlahi kaneha andar o pado taj site téle gugulinenahi cíli óřa upři phú. Vad' čhingerlahi láche upre lengere vastóra ola nádplácaha. Asava čora čhajóřatar áři phučkerlahi, soske na írind'a pri lecke, káj hi lakero tájkípo, káj hi lakere keřvi. Džanlahi láche, hod' náne, naštik la óvel, naštik lake i daj řinel, náne vaš soske, de o tanító t'avka upre lende vičhingerlahi taj šértinlahi len, hod' andi iřřalóřa tartozinen, na andi iškola. Važdár na sáhi ole romane čhavóren nisavi vóřa andi iškola te phířen. Igen láche áři džanenahi te hajon, hod' o tanító na kamel len.

Čak odá jékh kamnahi andi iškola legfeder - te d'ijázenen. And'odá sinéhi ón legfedera. Avka d'ijázenenahi sar o and'alki. O legfedera mařkar lendar andi khangéri kurke upre miře d'ijázenenahi taj akkor sogodi šéře upre lende irind'onahi. Karáčořkor iř phířnahi ko khera te d'ijázenen o sentne d'ířa, uřřidnahi but ákřora, pháři, koláři taj te valakiři hurde lóřóra. Akkor sinéhi legbastaledera.

Kana i Ilona áři phířřa o utóřóno ostářo, lakera da sáhi bare gondi, so ola bara čhaha. Hířábo sáhi řod'aver, zijen sáhi lakero lačřo šéřo áři te na hařřinen, de ando kher - na sáhi lóve, naštik géřa i Ilona dureder andi iškola. Site kezřind'a dóřozinen. Upre lengeri bast ippen i Lina néni řodlahi valakas, ko lake šegítinlahi uze late. Jékh phuri Romři, ko ki late phirlahi but berš, múřa, taj važdár řodlahi valakas. I Ilona kezřind'a te phířen ki barvali gádži. I čhajóri mĩnd'ár teccĩnd'a lake. I Lina néni šaj sáhi řřarvaldeřberřiki, řukár řetítne řimave bala ánde sáhi lake khúde duga řhula řóřřate taj i póri kereřkerú upro šéřo sáhi čavarime. Rúřasiko gembeligno muj, asade barnave řakha. Čhavóra na sáhi la, lakero rom ko legbarvaleder próřti tartozinlahi. Sáhi len but phuvřa, řurumňa, řřasta, řapiňa, kaňha. Lakero rom na sáhi erďavo manuř, čak o pijibe kamlahi feder sar pra romňa.

I Ilona džanlahi ki búti te astaren - te upro phuvja, te ke la Lina nénikero kher. Butvar vakerkernahi dújdžéne upral minde félikoste. I čhajóri na sáhi pleťkášni, mindeneko ande peste muklahi, važdár i gádži igen ola Ilonake paťalahi. De na mindár, leg-eléser ola čha valakiťivar ári próbogatindá. Upre late muklahi o cílo kher, upri kafidi muklahi silaha o bud'ellároši ole lóvenca, akár kija thovlahi téle o somnakune figgóvi, de šoha na naššolahi lake ništa. I gádži vaš adá igen ola Ilona kamlahi taj lošanlahi, hod' alakja asava id'ěšna taj god'aver čha. Te i Ilona báreste dikhlahi, hod' i Lina neni but la šegítinlahi, te iš pativake na ušťidlahi ništa. Mindeneko rendeššen téle site dógozinlahi.

Ola Ilonake dešujékh tešťvírja taj tešťvírkiňi ando péró bešnahi, avka sar lakero dad taj i daj. O dad i daj sinéhi már buter sar šovardešberšike, lengero kher terd'olahi mindár leganglál, sar o péró kezdinel. Angle sáhi i hanig, kathar o Roma páňi cidnahi te thoven - ediňo te thoven, de na te pijen. Ole Ilonakere dade akharnahi Ferenc Móri. Účo čišleder Rom sáhi. Na sáhi kálo, de linaje i cipa téle sáhi leske péki, mílne ránci tal o čekat, kikne jakha. Tal o nakh párne bajúci, so peske sako perca cidkerlahi. Andar o muj cilo díve ári na lelahi i šukár porcelánki pipa. Čak akkor, kana halahi vad' sovlahi. I pipa ánde temegetinlahi duhanoha taj ad'dá od'dá čhungarlahi o barnave náli. Igen kamlahi pri kali kalapa bulhe silloha. Sáhi le asavi tikni kali kaštuni láda, kaj garuvkerlahi o bare élešne beretvi, bare allóvi, tikne allóvi, butfélike žiletti, pamáci, taj ko džanel, save but hurdipja, so kampe ko borotvákozáš i taj ke balengero říráš i. O dad phirlahi ando gav ole gádžen te řírinen vad' te borotválinen dž i ko khera. Rodlahi peske avka valakiťi lóvóra. Leskere onoki - ni na džanlahi čoro, már kiťi hi le. Aťťidžéne sinéhi, hod' ni lengere ánava na džanlahi, avka hod' sake čhavóre Feriske akharlahi, te meg čhajóri sáhi, akkor Mariškake. Taj adale šarkáňenge legbareder perhasa sáhi, kana ole papuskeri láda upre šaj právnahi. Užarnahi budžandikáne, kana o papu džalahi upro Vágo máčhen te astarkeren, pale sogodi džéne džanahi ánde ki baba. Odi čori i láda šoha na džanlahi te vid'ázinen. Láche-, šužejíleskeri sáhi, upre onokengero budžandipe na sáhi upre pro phuripe dosta ári sikadi. Taj o onoki aven ánde pale jékh ávreste:

"Baba, babika, na kames, čhinas tuke čepo kašta?" pučen o dúj tikne bengá.

"Babika, phiravas tuke páňi," o aver dúj šarkána másinen ánde.

"Jaj, akkor láche hi, mre somnakune čhavóra. So hi adá, hod' akán asave láche san?"

"No džanes, baba, amen bokhále sam, de amen valaso te han, astán kija dikhaha ki búti."

I baba čak makhel o máre čikeneha vad' říraleha ta náne la díve te dikhingeren, hod' so keren azonba o tikne kijóvi, ko ánde máskálinde o cilo kheróro. Dúj trin džéne terd'on uze late taj vakerkeren laha, de o buter džéne már kija dikhle ki papuskeri láda. Id'ěššen upre la práde taj már ári cidkeren o pamačča, o allóvi taj o beretvi. Odd'ári, upri udvara, káj i baba te na dikhel.

Kana o papu upre avlahi upr'odá, hod' o beťarja papale so kerde, andi bari hól i ári nášlahi upri udvara taj avka orditinlahi, hod' o cílo péró rezdalahi. Leskere čháve taj o čhaja sa ketháne nášenahi taj phučkernahi, hod' so hi. De ój čak káromkodinlahi taj upro Feri panaskodinlahi.

"Savo Feri, appa?"

De o papu na džanlahi, leske o sogodi onoki Feri sáhi, avka hod' o dáda pre sogodi čháven ketháne márnahi, te iš olen, so na kernahi ništa. O papu még šoká bare vičhingeribnaha trádlahi upral i udvara sakoňe čhavore vad' čhajóra, ko binešno sáhi vad' na, sa jékh.

O papu džanlahi láche upri bégóva te bašaven, de andr'odá naštik ári dživlahi. Sáhi le tikno verda, so jékh samarka cidlahi. Vaš o beretváliš i ušťidlahi o papu butvar zéćigo, odá

papale biknelahi, avka hod' mégiš čak jékh dúj korona šaj delahi ola baba. I baba džanlahi igen šukáre ári te sivkeren o pernici. Párna cernaha ári sivkerlah'o monogrami ole barvale židócke vad' ungrike meňasoňenge. Uštidlahi vaše kaňhajáre, járo, thud vad' buka masóro, kaňha vad' zécígo. Igen čepo džéne la denahi te hurde lóve.

I Ilona maškar pre sogodi teštírkini legfeder kamlahi ola Mariška, trijendepándžberšika šukár romana romňa. Lakeri cipa čak čepóro šetítnder sáhi sar ola Ilonakeri. Már sáhi la ofto čhavóra. Lakero rom, o Gusti, učo zoralo Rom sáhi, páрно, baro perhasutno. Sar asalahi, leskere zorale párne danda dúral virítinenahi. Širíne hálo-gošne bajúci, but genderne bala. Nisava búřatar šoha na daralahi, de legbuterval phírlahi ole hentešiske te šegítinen o bare kotora masa te phiravkeren taj sít te čhingeren. Kana kez-dind'a o háború, ánde site rukkulind'a avka sar Ilonakero rom taj i Mariška áchíja korkóre ofto čhavórenca. Šegítinenahi pumenge, sar čak džanenahi, jékhávreske viďázinenahi upro tikne čhavóra, káj jékh vad' i áver te šaj džal andi búti. Avka sáhi, hod' i tikni Betka cile díve ki Mariška sáhi, káj i daj, i Ilona, šaj te džal ki Lina néni te šegítinen, kana i gádži akharlahi la valasava fontošna búřate. Vad' te fordítva sáhi, i Ilona butvar ledžlahi ki peste ola tikna Ilike, ola pándžberšika Mariškakera čhajóra, kaske i Ilona sáhi kerestaňa taj sava pre cile jilestar avka kamlahi sar pra šajátna Betka taj šaj hod' te még feder.

Adig még na sáhi ola Ilona čhajóri, cile díve ki Ilona sáhi, odoj sovlahi ki late. Ola Ilonka imádinlahi, lakere tikne barnave vastóra sane angušćorenca čumidkerlahi, kana linaje nand'arkerlahi la od'd'ári lavóriste, ketháne čumidkerlahi lakero cílo teštóro, formášne čangóra, tikni gembeligni bulóri. Lakere pre ánde sáhi kaparime, cílo linaj pernango phírlahi.

"No, Ilonka, tu jékhvar ole muršenge o šéro diliňáreha!" phenlahi lake butvar i Ilona. Valasar hajolahi le, hod' andar i tikni čhajóri bari šukár džuvli bárd'ola. Pro muj ánde borítinlahi ande čhajórakere kale balóra, duge dží ko dumo, genderne sar angrusťa. Kana hulavkerlahi len, sar šejmo sinéhi. Kana ola čhajóra nand'ard'a, havad'a, ánde bújinenahi ando vodro taj addig lake vakerkerlahi mindenféliko - na čak paramissa - még soduj džéne ánde na sovnahi.

I tikni Ilike igen kamlahi pra kerestaňa. Bešlahi ande lakeri angali, astarlahi lakeri men taj šušoginlahi ande lakero kan mindeneko, so la cilo díve bántinlahi. Ári lake phenlahi mindeneko te odá, so pra dake na phenlahi. Te i daj kamlahi la valasoske te bínťetinen, i Ilona mind'ár párťa lake astarlahi taj na muklahi ni ki late te astaren. I Ilona mindig alaklahi peske čepo díve upri Ilona, lakero kan mindíg kísitime sáhi upre čhajórakere tikne gondi. Šoha na pobiskerlahi te anen lake valaso tal o dand. O buter Mariškakere čhavóra taj čhajóra bare živánke, vígne taj lármašne sinehi, de i Ilonka čen-dešni, finomni, sanekokalengeri sar tikni ézike. Važdár la kamlahi i Ilona legfeder maškar o sogodi.

Odá díve már ráťalutá šil sáhi, de már i cilo Mariškakero čaládo upre sinéhi. Khére sáhi te o Gusti, lukestane gádende valasar khére jútind'a. Ánde akhard'a ola Ilona čhajóra-ha: "No, Ilon, čak av ánde, av, lačho tatipe hi adaj, sikav ola Betka! Jaj, már savi bári sal! Kana mange avka ári bárd'íjal?" asalahi o Gusti taj čumidkerlahi ola tikna Betka. O hurde čhavóra nášķernahi ando kher, o bareder dúj čhaja, i Hermi taj i Marika, lačharnahi o vodri taj mošogatinenahi. I Mariša pijavlahi ole legtikneder čhavóre oftomaseķengere Gustika.

"Gusti, de lošanav, káj sásto sal, káj džives. Sar sal? Kana ájal?"

"No, Ilonka, még adig láčhe som. Šaj hod' már ni na džá pále. Valakáj garuvá man, o háborúske má vígo hi, hála ole Delóreske. Hát tu, sar sal? Upral o Feri džanes valaso? Írind'a tuke?"

"Káj, na džanav ništa. Lil már na uštínd'om kiťi maseka. Phagerav mro šéro, so šaj leha óvel."

"No, ma dara ništa Ilon, o Ninci már nášen, o Orosi láche len tráden. O háború már našti ikrela šoká, phenas még jékh dúj maseka."

"No čak te delahi o Délóro, káj čačipe tut te óvel. Adá már našti ári bírinás, asavi bokh, šil, sar adá berš préku géjam!"

"Dikhav, hod' te i Farkažda bombázinde," phenel o Gusti.

"De bizoň, upro álomáši iš téle čhidinde te ando gav trin khera téle bombázinde, pándž múlen temetinde," somorúvan maďarázínlahi i Mariška.

Ola Ilona iš sáhi andi bár tikno bunkeri, od'da mindig téle nášlahi ola čhajórahá, kana šunde o repilóvi bare zuhanášíha te repelinen. Save Rome sáhi bunkeri, garuvnahi pumen, kas na, áčnahi ando khera, téle pašsonahi upri phú. I Ilona mindig bara dárjate taj bare sid'aneste pobiskerlahi peha te ledžan te pijen ola čhajórake, odi még rovlahi andi truš vad' andi bokh. Ola tikna šimogatinlahi, ki peste la ikrelahi, téle la čillapítinlahi, de hijábo sáhi, ój korkóri iš andi dár rezdalahi.

Pal o álomáši ípitinde repilótéro, o Ninci nisar na kamnahi odoj le muken ole Orosenge. Bi o sako méteri márnahi pumen, o ád'úvi ráti díve šund'onahi dži ando gav, sar upre jékhávreste lédezinenahi.

Legbareder dár hajonahi o Roma, kana šunde, hod' o Ninci so keren ole Romenca. O rokoni andar o gava, so már nadúr sáhi uzal i Farkažda, vakernahi, hod' o Roma ári pumenge site kapálinde o šíri, astán o Ninci téle len levinde taj mesoha ánde len čhidkerde.

"Darav, káj ke amende te na resen, te amenca iš odá te na keren! Čore Roma, jaj lšten!" rovlahi i Mariška.

"Čak ma dara, Mariš, adá már ole Nincenge Farkaždate na šikerilinla. Pále pumen site cidinde dži ki Diákiba. Pále már o Orosi na mukla len!" phend'a o Gusti. "Dikjom, sar anglo kher kerďan ideššen o baro mílno bunkeri, ko leha tumenge šegítind'a?"

"Mro phral taj mro dad," phenel i Mariška. "Taj kibzelin, hod' amari Magduška sáhi idž ola Terkaha valakáj uzo temetó, ad'da cidinde valasavi trastuni šíňa, hod' láchi óvla upro bunkeriskero vuder la te thoven. Hijába lenge phenav, hod' náne sabadno ári te phíren dúr ando gav, sar te ko falo vakeráhi. Goreder hi sar jékh čhavóro."

I Magda, sar šund'a, hod' upral latar hi o álav, irind'a pe uzal o lačharibe: "Mama, ma dara avka, hisen már bári som, dešuštárberšiki čhaj som! Vid'ázinav me upre mande, dikh čak upral o temetó and'am o kaštune keresti, ári sáhi pháge andar i phú, t'avka na sáhi amen soha te tízelinen. No dikhes, sar láche akáne thabon, savo lácho tatipe hi lendar," asade mujeha vakerlahi ko dad te ki daj. Šukár úči, dúj duge kale pórja, idešni taj god'aver čhajóri sáhi i Magda.

"No šunen, so kerďa! Soske man o Dél avka márel! O keresti upral o šíri mange phiravel khére! Tu na džanes, hod' baro bíno hi adá?"

"De mama, odole múlenge már te avka sa hi jékh, de tu még šaj upro kašta táves!"

O Gusti hangoššan kezdind'a te asan: "Čačipe hi ola čha, Mariš, loššan, káj asavi čhaj hi tut. Me gizdavo som upre late. Čak, mri čhaj, ma dara, de upro temetó má inkáb ma dža. Kampe akáne upre amende te vid'ázinen, káj préku te dživas, te már ári bírind'am aťti berš. Hát adala jékh dúj maseka már valasar préku džaha."

"Ilike, mri tikni ézikóri, av ke mande, soske sal adádive asavi somorúni? So na vakeres ništa?" phučkerel i Ilona ola tikna Iltar.

I čhajóri polókóre ki late lípinel, asavo serenčetlenno muj kerďa, hod' i Ilona kéčigbe péja. "Pheneha mange, mro tikno jilóro, so hi tuke?"

I čhajóri téle thod'a o šeróro, hod' na phenel.

"Tu na kames mange adaj te phenel, avka maškar o butera, te na amen te šunen? Džanes so, av, phenaha le mange ando áver kher." Géle čepo od'deder. "Ilike, so hi tuha, valaso dukhal tut?"

"Dikh, kerestmama, so hin man!" pre voštóra zorále ketháne astarel i čhajóri taj del ola Ilona valasavo phagerdo papíri. Ári le prád'a, dikhel, valaso tikno páрно paššol upre lakeri burnik.

"So hi adá? Valasavi riža vad' so? Káj la liňal?"

"Jaj, kerestaňa, káj le liňom! Tu na dikhes? Hisen adá mro dand hi! Raťaha ári mange péja. Ánde danderdom ando máro taj odoj áchíja. Ando máro! No taj akána naštig vakerav, káj te na niko dikhel. Dikh čak, sar ári diťhovav! Jaj, sar phuri čoháni. Dikh i bari hév! Tu már šoha mange na phenaha, hod' savi šukár som, hod' me som i legšukareder, avka?"

"No de, mro tikno kalo čiriklóro, hát adá tut bántinel? Upre adá phageres tro šukár šeróro? Hisen adá náne ništa! Bárdola tuke nevo dand, šukareder, ári tuke perna te o butera danda, de biste lende bárdona tuke ávera, párnóra, šukára. Taj te valako kamla tut ári te asan vad' te čúfolinen, akkor me astará le taj dúj tikne andar lestar kerá! Čak paťa mange! Tu sal taj mindig óveha mri leg- leg- legšukareder tikni čhajóri upro cílo világo, tal o cílo kham!"

I Ilonka telješen boldogni úja, igen zorále astard'a ola Ilonakeri men, maj tasad'a la, taj čumidkerd'a lakero muj. Pále ále ko butera ando kher. I Ilona ánde ňomind'a o papiri ole tikne dandeha andi posiťi.

"No asave šoká šušogind'an! So asave čórjan peken maškar tumenge?" phučkerel o dad, o Gusti.

"Apa, dikh, óvla man nevo dand!" bulhone asalahi upro dad i Ilonka.

"Jáj, so hi odá, so dikhav, avka ári diťhoves sar i phuri Mári, amari somsídka," perhasa kerel o dad. "Na džanav, na džanav, hod' muká-i man tutar te čumiden."

De i Ilonka džanlahi, hod' o dad čak perhasa kerel. Másind'a ande leskeri angáli taj bare čumidkeribnaha astard'a leskeri men.

"Mariš, kana kezdinaha te peken o koláči Hušvítra?"

"Hát Ilon, šaj kezginas te adádive. Ta te kisen óveha, an o pléhi ki amende. I Magduška ola Hermiha ledžna len ko péko ando gav. Ma pobisker ánde te dagastinen te máreske, ledžna le mindeneko ed'cerra."

"Mariš, óv asavi láchi, mukav tuke adaj ola Beti, vidázinen čepo upre late. Site még nášav ki Lina néni, nek del man buka tiral taj máko."

"Čak ňugottan dža, upri Beti ma dara, hisen džanes, hod' o čhaja na mukna la taj khelingerna laha."

Még anglo dílo legede i Magdi taj i Hermi o pléhi koláčenca taj o košari márenca ko péko. De angl'odá upre írinde pumare ánava, ánde nálozinde i tinta ceruza taj mindenhova upre ragastinde o ánava, káj ketháne te na keverinen ništa. Ko péko phiravnahi o máre o sogodi Romňa, taj kana már dílután kamplahi te džan váše, ketháne pumen akharker-nahi, mert nisavi Romni na kamlahi te džan o dugo drom korkóre. Mindenhut kamnahi trin štar džéne te džan, o drom sigeder lenge nášlahi taj na daranahi avka. Már khéreféle dikhingernahi jékhávreske, hod' šikerilind'a-i o máro, lácho účo hi-i, taj gustágotinenahi o máre taj o koláči. Kiťivar pellíši sáhi ándar, važdár káj khére téle phenenahi o jekhávrukero pekibe, anglo čhavóra vakernahi, odola még ánde le phenenahi odolake, upral kastar sáhi o álav. Akkor šaj šunlahi o cílo péró ole Romňengero baro pellíši taj čhingeribe:

"No av ári, tu džungali šuka bujakeri! Av ári taj phen ande mre jakha, hod' mre koláčenca čak o segi šaj ánde máren! hod' zorále hi sar o bár, hod' na džanav rendešen ánde te dagastinen! Me, ko ole legbarvaleder Židónge taváhi, ole orvošonge, ole királenge!"

Avel ári i oká Romni: "Hát, tu táďal valasave királsike? Káj te na asav! Šaj hod' tre királsike táves, odoleske, ko akán khére mátóne sovel ando vodro!"

"So még tro muj hi bareder! No užár, sar me tut astará, tro melalo muj sít pharavá kathar o jékh kan ko áver! Taj tri bul cilóne sít prutíngerá, de na džanav, hod' šaj-i la alakhá, hisen, Romale, adala nisavi bul náne, ári hi šúki i bul sar dúj keminmagi hi!"

Kana i Romni cíla zórjatar ári vičhingerďa pro kello, téle phend'a mindenekoske pra legfeder barátkiňa, irind'a pe ke late dumeha, upre vazdind'a i pasterni taj ňomind'a ári upre late pri nangi bul. "No, dikh, avka ári diťhol jékh rendešne džuvlike buja! Asave čhamja tut te óvlahi sar man hi bul, tro čoro rom na mátolahi ánde trínval jékh kurkeste, kana pre tute dikhel!"

I čori Romni, upre kaste ári diňa pri sogodi hóli, čak áchíja te terďon sar o kašt, taj šaj hod' te nímavi úja. Astán, kana éstre ája, kezďind'a o baro rojibe, de már odoj sínéhi o buter Romňa, ko ketháne nášte mind'ár upri bari lárma taj kezďinde la te čillapítinen. Asave pellišša butvar o romano vajda site vígzinlahi. Sáhi avka, hod' ole hojakerde Romňen mind'ár ketháne thovlahi. Džanlahi lenge ňugottan te maďarázinen, hod' andi hóli o manuš phenel mindeneko, még te odá, so súnendar andi gódi lenge na iš avlahi.

No iš akán upro drom kathar o péko ňukto sáhi. Niko na pelind'a, o Romňa čepo takarítinenahi Hušvítra. De dilútán mégiš čak šunen o Roma o baro pelliši, vičhingeribe taj asave átki, hod' még asave šoha na šunde. Sogodi džéne, ko ári nášte daradikáne andar o khera, džande, hod' ola phura Márikera mačkake valako téle ňírind'a o bajúci. O Roma pále géle ando khera, morginenahi, hod' i phuri dilini biste asave butašágoha diliňárel lengero šéro, kana háború hi. O dúj somsídkini šimogatinen lakero vállo: "Mári, muk, ma idegeškedin, hisen džanes, hod' save friššen bárd'on o zárja mre romeske! Sako díve pe site beretválinel. Tra mačkake ári bárd'ona tale dúj trin dívende. No már ma rov!" Gondulinde, hod' ola Márike már buter naštig šegítinen, taj ón géle khére.

Upro áver díve i Ilona ando cilo tešto asavo furčavo rezdáši hajolahi. Raťalúta na sáhi ande pri cipa. Idegešni sáhi, ráti o jakha rendeššen téle na hunind'a, iringerlahi pe od'da pále.

"Mamuš, kana már óvla odá Hušvíto, so hi odá? Phen, mama, odá phend'al, hod' džaha andi khangéróri. Jaj de már avka loššanav! Mama, so hi tuha? Kija dikhes?"

De ola Ilona na sáhi nisavi vója ola tiknake valaso te maďarázkodinen. O kher már idžalúta ári sáhi lake takarítine, taj čak phirlahi od'da pále. Nikhaj na sáhi la ňukto, na džanlahi, hod' so hi laha, na hajolahi ki peste. Még šoha na sáhi asavi ňuktalanni. Uzo eňňa óri raťaha ánde géle ola čhajórahá ki Lóri, ki pri legphureder phen.

I Lóri bari ňugotni, čendešni taj igen lačhejíleskeri sáhi. Lakere pándž čhavóra már báre sáhi. Dúj čhaja taj trin čháve. O čháve már line romňen. Ola Lórikero rom sáhi o Adi, baro lačho lavutári, god'aver ňugotno Rom, šoha na mátolahi, ňikas šoha na bántind'a taj o Roma, térne the o phuredera, le kamnahi taj leskero álav poťinlahi. O Roma važdár le válostinde vajdaske taj bizoň láche válostinde. Ole Romen džanlahi mindíg gódi te den, džanlahi len téle te čillapítinen, kana pelinenahi. Ola Lóri sáhi világošne kíkne jakha, bare duge kale bala, so kukulate peske hulavlahi. Učo čekat taj lakero muj mindíg, sar te čepo asalahi. Džanlahi sakoňe tirelmeššen ári te šunen, ko pal late avlahi, sakoňeske šegítinlahi, sar džanlahi. Te akán fiďelmeššen šunlahi, so i Ilona lake vakereľ. Puculinlahi úze o krumpli taj maďarázinlahi ola Ilonake:

"Hát Ilon, ma čudákozín, hod' asavi ňuktalanni sal. Hisen már asave šoká korkóre sal biste tro rom, mindeneko upre tute paššol. Korkóre nevelines ola tikna čhajóra asave világoste, hisen háború hi! Hisen te muršeske pháro óvlahi, na még džuvjake, so tu mindeneko bírines! Upre ikres tut, ola tikna Beti, o cilo kher, mindeneko rendbe hi tuke, šužipe, rendo, ma óv upre tute asavi cigorúni! Mindár tádi óvla i zumi, hasa te tu amenca."

Dúraltú šaj šund'olahi o baro zuhanáši.

"So hi odá? Sar te áďúvi šund'omáhi!" phend'a o Adi ole romňenge. Taj te iš čáčo sáhi. O áďuzáši már nadúr šund'olahi. I Ilona sig upre uštiňa, upro va liňa ola čhajóra.

"Aven, de, site amen sig garuvas, romňale, čhavorále, nášas ande amaro baro bunkeri. Sid'anen, sid'anen!" vičhinel o Adi.

De kana od'da reste taj kamnahi ánde te bújinen, dikhen, o bunkeri már pherdo sáhi ole nípenca. Írinde pumen pále taj kezdinde te nášén ki Ilona, ande lakero bunkeri, so sáhi la andi bár. Ípen hod' čak bírinde ánde te másinen. Ande utošóno perco bírinde o vuder ánde te ciden. Fijú, fijú - repílinenahi upral lendar o granát'ta bara lármaha. I Betinka kezdind'a te roven. I Ilona ánde astard'a lakere sodúj kana.

"No paťan mange, akán valakáj adaj ando péró site o granáto téle péja!" maďarázinel o Adi. O sodúj pheňa hangoššan molinen. I čhajóri bare rojibnaha mangel te pijen.

"Mamuška, trušáli som, de man páňi, av khére, darav adaj, na kamav adaj te óven, av, av!"

Asave bare zuhanášiha taj lármaha téle péja o buter granát'ta, hod' i phú telješšen rezdalahi tal lende, o vuder téle iš čúsind'a upral o bunkeri. Sig ánde le papale učharde. O zengíši minmin lokeder šund'olahi. Jékhtar čak asavo furčavo čendo úja. Sogodi džéne čendbe sinéhi, andi dár nina lílegzinenahi. O Adi polóke ári másind'a andar o bunkeri, viďázvo sít pe dikhingerďa a šuningerlahi, hod' a lédezíši na-i kezdinel újra. Astán šegítind'a ole sodúj romňenge ola čhajórahá ári te másinen.

"Lori, Ilon, me nášav te dikhen, hod' savo zijen kerďa o ad'uzáši, dikhá, hod' so tertísalíja. Avka gondulinav, hod' adádíve már o Ninci vígzinde, már újra na kezdinena. Namusaj tumenge te daran, čak džan ňugottan khére, majd me avá vaš tumenge."

O dúj teštvírkiňi géle ánde ki Ilona. Píle so trín džéne páňi, káj odí bari dár téle te pijen. Bara sid'anaha nakhavkernahi téle o páňi.

"Lóri, tre bala sa hi phú, pherdo hi tro šéro, av ad'da, kedav la tuke ári, ehe i kángli, maj ári la hulavav."

"Jaj, Ilon, hisen i phú mindehut hi mange - te tuke. Pal mri men, ande mre kana iš ánde géja, de náne bajo, odá hi amari bast, káj dživas, káj na úja amenge ništa!" Jékhtar avra čumídkernahi, šímogatinenahi, ňalábulinenahi, ola tikna čhajóra iš maj na tasade ando but čumídkeribe. I čhajóri bámulime sáhi: Akának načilla rovnahi, daranahi, taj akáne papale roven, de andi loš. Asan, čumídkeren pumen.

Tal i bloka valako valaso vičhinel: "Aven, sig, nášén ánglal, i Mariška ole Gustiha!"

Na šunde láčhe, hod' ko vičhinel taj so, ole álavengero vígo már na halíle. O romňa upre jekh ávreste dikle, sar te o jílo lenge téle te terdind'ahi. Naštig mozginenahi upral pumaro than. De adá čak jekh perco ikerďa. Astán ando áver perco már sodúj džéne náš-nahi, ando nášibe pumenge préku denahi, ola Betka andar o jekh va ando áver. O jílo dži ande lengero kello sáhi, maj tassonahi, butvar te botlinde, maj péle ola čhajórahá.

Preku site nášte o cilo péró. I Ilona upre péróskero vígo bešlahi, i Mariška upre péróskero áver epaš. Lengero kher mindár maškar o élsene khera sáhi uze lengero papuskero kher. Már dúraltú dikhnahi, kana mégíš čak bare pháre od'da nášte, hod' o Roma andal o cilo péró ketháne nášte anglo Mariškakero kher taj valaso sikavkeren.

Lengero kheróro már na sáhi. Čak epaš andar áchíja. I serha telješšen hijázinlahi, čak o trín fali áchíle te terd'on. O bútori sít sa márdo, tal i but phú taj sít márde tégli. Čak o perholetó áchíja cílóne, meg te i jag ánde thabolahi.

"So hi? So hi lenca?" vičhingeren o Roma.

"Óko, odoj hi le! Dikhen čak, odoj hi le sogodi džéne! Múle!" sikavel lenge bare rovindú i phen i Emila.

O Roma, o sogodi andar o cilo péró terd'on uzi bari, bari hév, so áchíja andar o Gustiskero taj Mariškakero bunkeri. O robbanáši ári čhidind'a ole cilo čaládo ando levegó taj akáne adaj paššon múlóne, avka sar len sít čhidkerd'a o siláangi. Bara zórjaha ki phú sinéhi čhidime, taslíle. Lengero muj pherdo sáhi phuvjaha, lengere vasta, o pre ári sáhi iringerde, sa phagerde sáhi. I bari trastuni šíňa sít repílind'a ezeri kotorende taj odola trastune kotora ande lengero teštóra sinéhi.

I Ilona préku pe ňomind'a legánglal, még ni akán rendeššen na hajolahi, hod' so úja. Dikhel, hod' o Roma vad' hangoššan roven, vičhingeren, ordítinen, pumare bala úpinen, vad' molinen, terd'on, užaren... Jékhvar čak dikja len! Mégiš dikja odola but tešti sar sít hi le čhidkerde. And'odá perco lakero jílo valako upre šel kotora sít pharavel ando tešto, ando jílo valako i bari čhúri ánde phosavel. O pre tele late téle phad'ol. O šuke jakha čípinel, káj cile duge perci bisto pillogatáši dikhel upro mule teštóra. O jakha bisto ásva. Káj hi mre ásva? Kamav te roven, náne man ásva! Bistoš ande mande báreske válinde. Lakeri phen i Mariška adaj paššol, o tešto ketháne cidime, o tikno Gustike még te akán lakeri čučóri pijel. Astarel čori zorále pre mule tikne čhavóre, naštig lakere vasta ári praven.

O Roma i phú ári khoskeren andar lengere muja, kamen te šegťinen, pumare kana upre mülengere jíle thoven, šunen, hod' na-i dživen, de mindeneko hijába. Ole Gustiskero pér sít čhindo, leskere gója sa ári avel. I Magduška, odi bari god'aver čhajóri, ola dakero jobno vast, lakero šéro epašig náne, áchíja čak lakere duge kale pórja, ketháne ragadime ole rateha. O sodúj čanga ketháne phagerde.

Hát... i Ilike? Káj hi mri Ilike? Na, adá našti óvel! Délóreja, hát adi hi mri Ilonka, mri tikni somnakuni ézike, mro šukár helešno šošojóro? Adaj paššol, ratváli... Kakere šukár balóra genderne, sa sar angrušta, lakere bare šukár barnave jakhóra ári hi práde - taj ande lende bari, bari dár.

I Ilona kezdinel te rezdan, jegeršne izzačágo upro cilo tešto. "Dévléja, Délóreja, sar adá šaj mukjal? Sar adá te bírinav? Délóreja, tu adá šaj dikhes? Délóreja, hisen adala tikne bintelenne čhavóra sinéhi!"

Na šunlahi ole Romňengero hangošno rojiben, na dikhlahi ništa čak ola Ilikekero teštóra, pherdo mílne čhinibnaha, pherdo rateha. Šunlahi pe korkóra, sar ordítinel, vičhinel, rovel... De čačukáne andar lakero muj na avlahi ári ni jékh hango. Čak pro muj ári prád'a taj polókóre ňavičkulinlahi sar tikno džukel. Telješšen sar bi i gódi astard'a ola Ilikero ratvalo teštóra ando ňalábo, cila zórjatar ki peste la astard'a. Burňikaha téle khoskerlahi i čik taj i phú andar lakero mujóro, lakere vastóra, lakere sogodi angušťóra čumidkerlahi taj valaso šušoginlahi lake ando kan.

I Lóri te i Emila darane upri Ilona. Darnahi, káj te ando bánoto te na diliňol. Te ón avka sar o butera dugóne višítinenahi, rovnahi, o ásvi čujonahi lenge, de mégiš čak kamnahi ola mula Ilike ola Ilonatar te len. Čak akkor lenge šikerilind'a, kana i Ilona ájulind'a. Akkor o Romňa még feder kezdinde te roven.

O Roma ánde phiravkerde ole múlen ando legkozelebne khera, káj te šaj len thovkeren taj kísitinen ando koporšóvi. I Ilona bare pháre ki peste ája. Šudre sapane rond'i thovkernahi lake upro čekat taj ánde la kamnahi te ledžen ko papu.

"Na, adaj kamav te óven, kamav la te dikhen. Jaj, Dévléja, te merav! Kamav te meren, Devleja! Soske na liňal te man?" Sodúj vastenca típinlahi pre bala, nájenca kaparinlahi pri cipa, zorále márlahi šéreha, čekateha andi phú, avka hod' i Lóri na bírinlahi laha.

"Jaj, Ilon, av ésre, mangav tut šukáre! Te mange dukhal mro jílo, te mange ratvajol. De si tut tikni čhajóri, i Betka, odolake kampe i daj!"

O Adi iš uze late terďolahi, astarlahi la sodúj vastenca taj rovindú ki late vakerlahi: "Site dživas dureder, site le ári bírinás, hijábo ole múlenge már naštig šegítinas."

I Ilona džanel, te dživen musaj, de sar? Asava bara dukhaha šaj valako dživel? Hisen odá, so adádíve dikhja, so préku site dživďa, odá šoha andar lakeri gódi, andar lakero jílo šoha ári naštig naššol, még dživla, šoha. Terďol, o soduj pheňa astaren lakero vállo taj šímogatinen lakero šéro. Te lenge o jílo pharad'ol andi dukh, hisen našade pumara teštvírkiňa cile čaládoha, odola, kas avka kamnahi.

"Káj laha aťti lóve upro temetiši? Aťti koporšóvi! Ári kampla te poťinen ole rašajeske i miše... Devleja, aťti lóve, kaj len laha?"

I Ilona na iš džanel upral, de peske megábo vakerel, hangoššan gondúkozinel: "Šaj hod' o rašaj užarla ole poťinibeha, aťti lóve..."

O Roma kereškerú terďon, roven, o muršana na ladžan pumen vaš pumare ásvi.

Astán o Adi khosta pre jakha, ári phudind'a pro nakh taj irind'íja ko Roma: "Romale, báro bánato hi adá amenge. Cilo péróske. Kampe jekhávreske te šegítinen. Čore bínтеленне чhavóra meren and'adá khandino háború. Hisen amaro phral, amari phen múja. Den sako, so džanen. Kampla but lóve. Kedas ketháne valakiťi, ko kiťi šaj del."

Polókóre ári pumen igeňešítinde, khoste o ásvi, taj sar te nevo íleto ánde lende ánde géjahi.

"Ma dara, Ilon, ketháne thovaha, sako dela. Valaso biknaha, valaso simádi ledžaha, valasar čak óvla," o Roma vičhingernahi jékh upro áver.

"Mangá ola Klári nénitar te tu, Ilon, džaha ki Lina néni te mangel, odi bistoššan dela amen."

"Te me bikná o nevo abrosi," phenel i Emila, "paťa mange, kana asavo baro bajo hi, akkor o nípi jekhávreske šegítinen."

Taj sar te adala álava šundáhi - avel ki Ilona o phuro primáši, o Budy. Ári hulado avka sar máškor, komojno, čendešno, o jakha pherdo ásvenca, o muj ketháne cidime andi dukh. "Le, Ilonka, le áka hi, dav len tuke, bikin len, gondolinav, hod' uštideha vaše dosta lóve upro temetiši. Mange már na kampjola," taj ňomind'a valaso ande lakero vast. Kana ári práďa pri burňik, világítinenahi upre dúj bare somnakune pečétne angrusťa, ole Budyskeri legbareder gizda. Odola angrusťa, so ki leste tartozinenahi, save šoha na lelahi téle upral pro vast, adala angrusťa, so sikavnahi, hod' ezelét savo barválo, hírešno taj bare világoste phírdo primáši sáhi. Taj akáne ande lakeri burňik paššon. Lakeri burňik rezdal, rezdal i cili Ilona, hajol, hod' mégíš čak si la ásva. Odá bár ando jílo bijol, o ásva čujon, čujon sar o baro páňi, sít bijaren o baro bár ando jílo, sít bijaren odi bari dukh, so phosavel sar i čhúri ando jílo. Čáčo hi, láčhe hi o nípi, lakere Roma, maškar kaste dživel. Te iš ón čoróre hi le, den, so šaj.

O Budy! O gizdavo Budy! O Roma sar te čepo daranahi lestar - taj dikh! Od'da diňa odá, so leske sáhi legbareder írtíko! I Ilona džanel, hajol, hod' akáne már šoha na óvla ništa avka, sar sáhi. Valaso ande late múja ola tikna Ilikaha, de te odá hajol, hod' asave perci ole manuše valasar ándral zorajárel taj šegítinel préku te dživen te odola legerďaveder dive.

Upre emelind'a pro šéro, liňa ola tikna Betka andi angáli taj čumidind'a la. Te dživen musaj.

Žít se musí

To, co vám chci vyprávět, se stalo v jedné vesnici - jmenuje se Vlčany - a já to všechno sama prožila. Bylo to na samém konci války.

Vlčany jsou dost velká a pěkná obec. Nejsou tu ani lesy, ani hory, krajina rovná jako placka. Ves má tři hospody, kde hrají Romové, dva kostely, jeden katolický, druhý evangelický. Hřbitovy jsou tu také dva, jeden pro bohaté Židy a druhý pro katolíky. Je tu pekař, kam si romské ženy nosí péct chleba a koláče. Pěkné nádraží se spoustou květin.

Ve Vlčanech vedle sebe žijí Romové, Maďaři, Slováci i bohatí Židé. Nahoře postavili velký mlýn, kam sedláci nosí pšenici, aby jim z ní semleli krásnou bílou mouku. Na náměstí je artézská studna a z té už mnoho let vyvěrá ve dne v noci výborná voda. V zimě není ledová a v létě pěkně chladí. Pro tuhleť dobrou vodu si chodí celý kraj. U artézské studny napájí koně, lidé tu postávají a rozprávějí. Malé romské děti do ní v létě skáčou a povykují, dokud je někdo nevyžene z vody. Staří sedláci a selky sem jezdí na kolech - dvě velké konve, na každé straně řídítek jedna - a už drandí. Chudé Romky musí chodit pěšky. V zimě v létě z osady na náměstí ke kostelu, mají to pěkně daleko, dobrých dvacet minut chůze. Ale cesta jim ubíhá v pohodě, vykládají si, klevetí, která je těhotná, kdo s kým chodí, kdo koho miluje, kdo se s kým pohádal. Hůř jsou na tom v zimě, když napadne spousta sněhu. Nemají chudáci pořádné boty ani punčochy, nic teplého na sebe. Obzvláště když se vracejí domů a musejí se vláčet se dvěma těžkými konvemi. A přitom jdou pro vodu mnohdy i dvakrát za den. V osadě jsou sice studny, ale voda se nehodí k pití ani k vaření, je dobrá jen na praní.

Ve vsi rostou krásné akáty, v létě nádherně voní a selské dcerky a synkové se tu procházejí, prohlížejí se navzájem, kdo by se komu líbil. Večer pak posedávají na lavičkách před kostelíkem a chichotají se, sami nevědí čemu. Nejspíš proto, že mládí je krásné.

Jsou tu jeden dva obchody, kde se dá koupit cukr, sůl, paprika, ocet a jiné drobnosti, potom jeden holič a kadeřník. Mládež - i romská děvčata a chlapci - chodí do kina, pokud na to seženou peníze. K smrti milují maďarské i cizí filmy. Příští den mluví celou dobu o tom, jak hrála herečka, který herec byl nejhezčí, kdo se jim nejvíce líbil. Děvčata si hrají na herečky a dávají si jejich jména. Jednomu romskému děvčeti se říká Karádi - Katalin Karády byla před válkou nejslavnější maďarská herečka - a té Romce zůstalo jméno Karádi celý život.

Romská osada stojí na konci Vlčan u jezera. Voda v jezeře je strašně špinavá. Romové i sedláci sem házejí všechno, co už není k potřebě. Staré železné hrnce bez uch, stará umyvadla, rozbité lahve, chcíplé kočky a psy. Romské děti lezou do vody, přestože za to dostanou od rodičů - matky se bojí, aby nechytly svrab. Jenomže děti se tu stejně čvachtají, jen co se sem dostanou.

Své malé domky si v osadě postavili Romové sami. Žádný z nich nebyl zedník, nikdo vyučený, a přesto ty domečky jakž takž stály. Nebyly sice rovné, jak by se patřilo, okénka jako dlaň, ale aspoň lidé měli střechu nad hlavou. Cihly si také vyráběli sami z jílu a ze slámy a říkalo se jim válogi.

Romové v osadě se ponejvíce živili jako hudebníci. Byly tu zhruba tři kapely a sedláci je zvali hrát na svatby, na křtiny, na dožínkové slavnosti, na pohřby, a hlavně pak v zimě na plesy.

Nejslavnější kapelu měl Budy. Urostlý, vysoký Rom, slavný primáš, který prošel světem. Před válkou chodil hrát těm největším boháčům v Bratislavě, ve Vídni, byl i v Praze a v Paříži. Uměl zahrát vznešeným pánům ve slavných kavárnách, kde vysedávaly v drahocenných róbách herečky a milenky bohatých průmyslníků, kouřily cigarety ze zlatých špiček a lepily Budymu na jeho vysoké bledé čelo buď pengő nebo franky - podle toho, ve které zemi hrál. Budy dovedl zahrát kteroukoli maďarskou písničku, halgató, ale nejen to, znal i slavné operety a různé koncertní kousky, zahrál prostě, co si kdo poručil. Měl tak výborný sluch, že mu jen jednou stačilo slyšet písničku nebo i nějakou těžkou skladbu a hned ji dovedl opakovat.

I ve všední den chodil Budy nastrojený. Šaty měl vždycky vykartáčované, boty jak zrcadlo, čisté nehty, vlasy hladce sčesané, přilepené k hlavě brilantinou nebo ořechovým olejem, pěšinka absolutně rovná. Na prostřednicích nosil těžké zlaté prsteny. Byl dost pyšný, nebavil se jen tak s někým. Žena mu umřela, ale byla naživu jeho sedmdesátiletá matka a ta o něj pečovala, vařila mu a prala na něj. Byl zoufalý a nešťastný, když se kvůli válce musel vrátit domů z ciziny. Cikánská osada mu byla malá. Zvykl si na velký svět. Chyběli mu vznešení pánové, kterým by hrál do ouška. Musel se spokojit s tím, že hraje sedláckům.

Když se stalo, že si někdo objednal nějakou kapelu, ať už na svatbu nebo na ples, nastaly velké přípravy. Večer se daly ženy do praní a do žehlení, košile jejich mužů musely být "jako karty" - naškrobené a bílé jako sníh. V kapse čistý kapesník. Muži se holili, děti otcům čistily boty - naplivaly na ně, aby se víc leskly. Tmavé obleky perfektně vyžehlené, i když nebyly nové, vlasy vykartáčované. Ženy pak otáčely své manžely zezadu dopředu, zepředu dozadu a bedlivě zkoumaly, je-li všechno v pořádku. A pak - jako generálové - začaly udílet rozkazy: aby se mužové vrátili z hraní rovnou domů, aby se nezastavovali v žádné hospodě, aby domů co nejrychleji přinesli peníze.

"Rovnou domů, rozumíš? Ne abys těch pár korun propil! Dobře víš, že děti nemají co jíst, že nemají boty a pořádné šaty, a že proto nemůžou chodit do školy. Já se stejně dovím, kolik jsi toho vypil! Manžel Mariky mi všechno řekne! A dávej pozor na primáše, aby spravedlivě rozdělil peníze. Nenech se ošidit. Tak jdi a nebud' bambula! A ne aby ses zase opil!"

"Přestaň už, drž papulu, úplně jsi mě zpitoměla, hlava mi jde z tebe kolem. Radši utři dětem nos a mě nech na pokoji! Jsi na peníze jako drak!" házeli muži svým ženám zpátky, ale jen tak naoko, aby se nezapomnělo, kdo je doma pánem, kdo tady rozkazuje.

Bylo zvykem, že po skončení bálu začal primáš rozdělovat peníze, které během hraní směl vybírat jenom on. Vytáhli velký čistý šátek a začalo hromádkování. Primáš dostal o něco víc - byl přece primáš! To každý uznal. Ale ať dělil, jak dělil, vždycky se našel někdo, kdo s tím, co dostal, nebyl spokojený. Kolikrát se pohádali, pak nespokojenci přeběhli k jiné kapele, ale tam dopadli taky tak a fluktuace pokračovala. Ve třech kapelách, co byly ve Vlčanech, se hudebníci povyměňovali tak, že vlastně už každý hrál s každým. Jinak tomu bylo v kapelách, kde hrál otec se synem, s bratrem nebo s někým jiným z rodiny. Tam drželi pohromadě a nehádali se tak.

V době, o které vyprávím, žilo v cikánské osadě ve Vlčanech asi tři sta Romů. Zima roku 1945 byla velice tuhá, mrzlo. Romové neměli dostatek dřeva, a tak chudáci mrzli. Děvčata se nejednou vypravila potají na hřbitov pro staré dřevěné kříže. Ale bála se, aby je někdo nepřistihl. Takový kříž vydal i na pět uvaření. A jíst chtěli malí i velcí. I trochu toho tepla potřebovali, aby ve svých malých domečcích neumrzli docela.

Poslední dobou mluvili Romové jenom o válce. Kdy už bude konec? Jak dlouho to ještě bude trvat? Ale i ve válce se ženy připravovaly na Velikonoce.

Toho dne se nikomu nechtělo z teplé postele. Ráno byla ještě tma a nikdo neměl chuť vstávat do zimy. Jenomže romských žen se nikdo neptá, mají-li chuť, nebo ne. Děti potřebují jíst.

Ilona na tom byla také tak. Jak ráda by si ještě pohověla v posteli, ale čtyřletá Betka nedá mámě pokoj. Probudila ji už před sedmou. Spaly obě na jedné posteli, holčička ležela u zdi. Mlela sebou a skopávala z matky peřinu.

"Mami, mám hlad, chce se mi čurat! Počurám se! Mami, vstávej!" tahá mámu.

Ilona - ospalá, napůl ve snech - slyší malou jakoby zdálky. Betka se postavila na posteli, jednou nožičkou stoupla mámě na břicho, sklouzla na zem, vytáhla zpod postele velký nočník a dřepala si na něj. Nočník byl plechový, pomalovaný květy. Iloně ho dala bohatá selka. Okno bylo ještě napůl zakryté ubrusem, v pokoji zima a tma. Nedaleko postele stála dvoudílná skříň s velkým šupletem vespodu, pod oknem divan, u dveří velká kamna. Uprostřed pokoje stůl s prostřeným ubrusem a kolem čtyři židle. Nábytek byl ze světlého dřeva, žlutě nalakovaný. Ilona si ho dala udělat ještě před válkou a pomalu ho splácela z peněz, které jí dávala její selka za to, že k ní chodila pracovat na pole.

Ilona byla pyšná sama na sebe, že už třetím rokem žije sama s dceruškou bez jakékoli cizí pomoci. Její muž musel narukovat, hned jak začala válka. Ilona měla štěstí, že nebyla líná. Nebála se žádné práce. Měla i opravdový příborník s trochou nádobí. Na dveřích byl přibitý dřevěný věšák na kabáty. Na zdi u kamen visela na bílém plátně vyšíta malá kuchařinka s maďarským nápisem: Kde se dobře vaří, tam láska přebývá.

Když Betka stoupla mámě na břicho, div jí nerozmačkala střeva. Ilona raději vyskočila z postele. Přehodila si přes záda teplý šátek, Betku zachumlala do peřin a rychle zatopila. Holčičce ohřála trochu mléka, ukrojila kousek chleba, umyly se a pak začala dcerušce česat její dlouhé černé kudrnaté vlásy. Dítě bylo celý otec. Snědá, černoooká, kulaťoučká.

"Pojď sem, ty můj andísku, pojď, pěkně se umyj! Podívej, jak máš ještě pořád černý oči!" dobírala si ji.

"Nemám černý oči, nejsem černá, jsem krásná jako ty!"

A opravdu, sedmadvacetiletá Ilona s bílou pletí, zelenýma očima a světlehnědými vlasy nevypadala na Romku. Nikdo by nebyl řekl, že je Romka.

"Ale jdi, pojď ke mně! Vždyť jsi moje malá holčička na celém světě nejkrásnější!"

Když se obě najedly, Ilona trochu poklidila, ustlala postel, stáhla ubrus z okna, vyvětrala pokoj a opláchla šálky.

"Mami, pojď, budeme si povídat o tatínkovi, o Ferkovi. Kdy už přijde domů?"

"Jo, kdybych věděla, Beti. To víš, že bych byla moc ráda, kdyby tu s náma byl! Tvůj tatínek je daleko, ale vrátí se, hned jak ho za náma pustí!"

Feri svou malou dcerušku viděl naposledy, když jí byl rok, a holčička se na něj nepamatovala.

"Maminko, a proč ho ti zlí lidi nepustí, aby se vrátil k nám domů?"

"Protože je válka, ale jen co skončí, tatínek přijde."

"A něco mi přinese, vidí?" Malá vytáhla ze zásuvky tatínkovu fotografii, byla už celá zmačkaná od toho, jak ji pořád líbala. "Ty můj tatínku, ty vůbec nevíš, jakou máš doma velkou holčičku, jakou máš velkou Betyňku, která na tebe čeká! Přijď už, prosím tě, uvařím ti dobrou polívčičku a dobrý brambůrky. Kdy přijdeš?" rozmlouvala s fotografií.

"Maminka říká, že jsi celý po mně, ale já myslím, že jsem přece jen trochu hezčí než ty. Líbám tě, pospěš si, abys už byl u mě!" A schovala fotografii.

"Pojď holčičko, půjdeme se zeptat Maryšky, kdy začneme péct velikonoční koláče."

Vykročily obě do zimy zabalené do teplých šátků. Malá si vlezla mámě na záda a pevně ji objala kolem krku. Zjara, když tál sníh, bylo v osadě vždycky spousta bláta.

I teď se brodily blátem. Pořádné cesty tu nebyly, jenom pěšinky, které si Romové vyšlapali. V zimě se zase lidé bořili až po kolena do sněhu. V létě země pukala žářem a všude bylo spousta prachu jemného jako pudr. Děti i dospělí chodili celé léto bosí.

Ilona měla domek na konci osady. U domku malá zahrádka s ovocnými stromy, meruňkou, ořešákem a třešní. Na zahrádce stál dřevěný záchůdek, hned po svatbě jí ho musel Feri zbít. Chodily sem i Iloniny sestry, nechtěly jen tak "na bobek" jako ostatní Romky. "Pojď, jdeme na bobek"! volaly jedna na druhou, protože chodily až k potoku, dost daleko za osadu, a žádné se nechtělo jít samotné. Musely dávat pozor, aby si nedřeplý do kopřiv, jenomže někdy tak pospíchaly, že na opatrnost nezbyl čas, a pak se půl dne drbaly.

V osadě se musela dodržovat čistota. Staří Romové k smrti nesnášeli, když bylo někde na cestě poházené smetí nebo odpadky. Ženy ráno zametaly dvorky, kropily je vodou, aby se neprášilo. Když se nějaký starý hudebník vracel v noci z hraní a náhodou šlápl do hovna, měl celý příští den zkažený, chrlič nadávky, jaké mu jen přišly na jazyk, a byla z toho obrovská hádka. Ráno vyšetřování, kdo to hovno nezametl, čím dítě ho spáchalo a kdo ho uklidí.

"Snad to ty, oteklá žábo, nechceš svést na mého kluka! Snad nechceš tvrdit, že takovéhle hovno vysral můj Tiborek! Už půl roku chodí na nočník!"

"Kdo jinej než ten tvůj parchant? A že chodí na nočník? Dovol, abych se zasmála! Dyť ty ani nevíš, jak nočník vypadá!"

"Já? Já že nevím, jak vypadá nočník, ty hnusná žlutohubá žízalo! Ty by ses posrala radostí, kdybys mohla jít z takovýho hrnce, do jakýho můj Tiborek kadí!"

A už z toho byla i rvačka, obě ženské se k sobě vrhly, tahaly jedna druhou za vlasy, kopaly do sebe, jedna rozervala druhé šátek, řev, ryk, nadávky, jako by měl nastat konec světa. Z domků povybíhali i ostatní Romky a Romové, vmísili se do rvačky, mezi nimi poskakovaly malé děti, měly z toho legraci a hecovaly dospělé: "Jen jí dej! Vytrhej jí všechny vlasy! Rozkopni jí zadek!" Jedni fandili té, jiní druhé. Romové od sebe ženské odtrhli jen s vynaložením všech sil. Staří je začali kárat, že se nestydí, a obě pak s křikem utekly domů. Znesvářené zůstávaly někdy hezky dlouho, a to nejen ty dvě, ale často i půlka osady. Bylo těžké určit, kdo s kým právě nemluví, kdo s kým má zlou krev nebo kdo se s kým popral.

Ilona měla u domku malou zahrádku, kde pěstovala červené a žluté melouny, okurky, papriky, dýně, cibuli a další drobnosti. Přesto musela řadu věcí kupovat anebo jí selka, které chodila vypomáhat, dávala za práci mouku, cukr, brambory, tvaroh, o zabíjačce pak uzené, střeva, "žebráckou" kaši, jelita, škvarky, sádlo.

Když se narodila malá Betka, zavolala teta Lina Ilonu - té bohaté selce, u které už Ilona mnoho let pracovala, se totiž říkalo teta Lina. Teta Lina tedy pozvala Ilonu: "Ilono, ty dobře víš, že tě mám ráda, protože jsi šikovná a rychlá. Zvykla jsem si na tebe. A tak jsem vybrala tu nejlepší krávu a ty si od ní budeš celý rok brát mléko pro svou malou. Každý den si můžeš přijít pro tři litry čerstvého mlíčka."

Když Betka nechtěla pít mléko, maminka vždycky řekla: "Tohle mlíko ti posílá tvá kravička a bude moc smutná, až se doví, že to její dobré mlíčko nechceš pít."

"Maminko, maminko, tak jí to neříkej, já nechci, aby byla kravička smutná!"

Na jaře chodila Ilona tetě Lině na pole okopávat, ale nejvíc práce bylo o žních. Na podzim pomáhala s česáním jablek, hrušek nebo švestek. V zimě vypomáhala v domě s praním a s úklidem, zkrátka dělala, co bylo potřeba.

Své selce říkala Ilona teto Lino. Ve Vlčanech bylo zvykem, že každá Romka měla "svou" selku, kam chodila pracovat, a tu oslovovala jménem. Gádžové znali každého Roma odmalička, Romkám tykali a dost jim pomáhali. Peníze romské ženy sice nedostávaly často, ale sedláci jim dávali za práci jídlo, aby ta ženská se svými dětmi neumřela hladu.

Všichni Romové uměli odmalička romsky a maďarsky. Škola tu byla jenom maďarská, slovenština se vyučovala jen několik hodin týdně, a tak slovensky neuměli pořádně ani Romové, ani gádžové.

Ilona začala chodit k tetě Lině, hned jak vyšla osmou třídu maďarské školy, a to s velmi dobrým vysvědčením. Krásně psala, dobře četla a uměla výborně počítat. Učitelé ji ve škole měli rádi, protože to byla inteligentní holka. Bohužel, rodiče byli chudí, Ilona měla ještě jedenáct sourozenců, sama byla nejmladší, a při té chudobě už děvčeti nemohla rodina dopřát další školy. Nebylo ani na to, aby se děti řádně nasytily, nebylo z čeho koupit boty a ošacení. Ilona neměla nikdy pořádné tužky, sešity, kam by si psala úkoly. Na takovéhle věci nebyly peníze. Měla štěstí, že seděla v jedné lavici s bohatou selskou holčičkou, která měla Ilonu ráda. Celých osm let byly nejlepší kamarádky. Holčička nosila z domova velké krajíce chleba se sádlem a často se o ně s Ilonou dělila. Kolikrát byla chudinka polomrtvá hladu, protože maminka jí s sebou jídlo dát nemohla. Ilona zato počítala holčičce úlohy z matematiky, protože ta se neučila tak dobře jako Ilona. A tak ta zlatovlasá dívenka, která vypadala jako modrooký andílek, dávala Iloně jíst, nosila jí tužky a sešity, a proto Ilona ve škole neplakala jako ostatní romské děti, které takové štěstí neměly.

Spousta romských dětí nemohla chodit do školy jen proto, že v rodině byl pro všechny jen jeden pár bot, a tak v zimě, když napadlo hodně sněhu, musely zůstat doma. Do školy chodili jen ti, co měli boty. Kromě toho také museli svým malým romským rozumkem vymyslet, jak nadělat z jedné tužky tolik malých tužtiček, aby jimi mohli podělit čtyři, pět sourozenců. Z jednoho sešitu se vytrhaly listy, aby mělo každé dítě na co psát. Takovéhle starosti trápily romské chlapce a holčičky.

Učitelé o jejich chudobě dobře věděli, ale nikdo jim nepomohl. A když už se ti malí černí ptáčekové probrodili do školy hlubokým sněhem, hladoví, promrzlí, nalehko oblečení, usnuli, jakmile dosedli do lavice v klidu vytopené třídy. A učitel, který se brzo ráno pořádně najedl, s těmi ubožátky hrubě trásl, křičel na ně, vytáhl je z lavice za ucho a museli celou hodinu klečet na zemi. Anebo jim naplácal rákoskou přes ruce. A pak takovou ubohou holčičku vyslýchal, proč si nenapsala úkol, kde má výkres, kde má knížky. Dobře věděl, že tohle všechno nemá a že to mít nemůže, že jí to matka nemá za co koupit. A přesto děti urážel, že nepatří do školy, ale do stáje. Proto neměly romské děti vůbec chuť chodit do školy. Moc dobře cítily, že je učitel nemá rád.

Jediné, co je ve škole bavilo, byl zpěv. V tom vynikaly. Zpívaly jako andílci. Ty nejlepší z nich pak zpívaly při nedělní mši v kostele na kůru a tehdy se k nim všechny hlavy otáčely. O Vánocích chodily děti koledovat dům od domu, dostávaly za to ořechy, jablka, koláče i pár halířů. Tehdy byly nejšťastnější.

Když vyšla Ilona z poslední třídy, dělala si její matka hlavu, co s holkou dál. Škoda bylo nevyužít jejího nadání, jenže co z toho, že byla chytrá - doma nebyly peníze, a tak další studia nepřipadala v úvahu. Ilona musela do práce. Naštěstí teta Lina právě potřebovala někoho na výpomoc. Stará Romka, která k ní dlouhá léta chodila pracovat, umřela, a teta Lina za ni hledala náhradu. A k téhle bohaté selce začala Ilona chodit. Romské děvče se jí okamžitě zalíbilo. Lině bylo asi čtyřicet let. Byla pohledná, hladké tmavé vlasy měla svinuté do tlustého copu a ovinuté kolem hlavy. Kulaté růžové tvářičky, usměvavé hnědé oči. Děti neměla. Její muž patřil mezi nejbohatší sedláky. Měl spoustu polí, krav, koní, hus, slepic. Ale byl to špatný člověk. Chlast mu byl milejší než manželka.

Ilona se dovedla postavit k práci jak na poli, tak v domácnosti. Často spolu s tetou Linou rozmlouvaly o všem možném. Děvče nešířilo klepy, nechávalo si všechno pro sebe, a tak jí selka důvěřovala. Ale ne hned, zpočátku ji všelijak zkoušela: Svěřila jí třeba dům a na

stole naschvál zapomněla peněženku s penězi nebo někde nechala ležet zlaté náušnice, ale nikdy se jí nic neztratilo. Proto si Ilonu oblíbila a byla ráda, že našla tak šikovné a chytré děvče. Ilona si zase vážila toho, že jí teta Lina pomáhala. Zadarmo ovšem nedostala nic. Všechno si musela rádně odpracovat.

Iloniných jedenáct sourozenců bydlelo v osadě - stejně jako jejich rodiče. Rodičům bylo už přes šedesát, jejich domek stál úplně vpředu, jak začíná osada. Před domkem studna, odkud brali Romové vodu na praní a na nádobí, na pití ovšem ne. Iloninu otci se říkalo Ferenc Móri. Byl to vysoký štíhlý Rom. Nebyl tmavý, ale v létě mu kůže od slunce přece jen zhnědla. Měl hluboké vrásky a modré oči. Pod nosem bílý knír, za který se neustále popotahoval. Celý den nevyndal z pusy krásnou porcelánovou dýmku, leda když jedl nebo spal. Dýmku nacpával tabákem a všude kolem sebe pak plival hnědavé sliny. Nesmírně si potrpěl na svůj černý klobouk se širokým okrajem. Měl malou dřevěnou bedýnku, kam si ukládal velice ostré břitvy, velké i malé nůžky, nejrůznější druhy žiletek, štěrky a bůhví jaké další drobnosti potřebné k holení a ke stříhání vlasů. Chodil totiž holit a stříhat sedláky až do domu a tím si vydělával korunky. Ale jeho vnuci! Nevěděl chudák, kolik jich má. Bylo jich tolik, že je ani neznal jménem, a tak říkal všem klukům Feri a všem holkám Maryško. A tihle draci měli největší zábavu z toho, když mohli otevřít dědečkovu bedýnku na holení. Vychytrale vyčkávali, až půjde dědeček na ryby k Váhu, a pak všichni za babičkou! Nikdy chudinka nebyla s to bedničku uhlídat. Byla to dobračka od kosti a na tu mazanost svých vnuků si na stará kolena neuměla zvyknout. Děti přicházely dovnitř jedno po druhém:

"Babičko, babi, nechceš, my ti naštípem dříví?" ptají se první dva čertíci.

"Babičko, my ti přinesem vodu," lezou dovnitř další dva.

"Jéje, dobrá, moje zlatý dětičky. A cože jste tak hodné?"

"Babi, víš, my máme hlad, dej nám něco jíst a hned pak se pustíme do práce."

Babička maže chleby sádlem nebo tvarohem a nemá čas koukat, co vyvádějí ta háďata, která se mezitím rozlezla po celém domě. Dva tři stojí u ní, aby ji zabavili, a ostatní se mezitím zmocnili dědečkovy bedničky. Šikovně ji otevřeli, vytahují štěrky, nůžky, břitvy. Samozřejmě venku na dvoře, aby to babička neviděla.

Když potom děda přijde na to, co ti rošťáci zase vyvedli, rozrušeně vylítne na dvůr a křičí, až se celá osada otřásá. Jeho synové a dcery vybíhají ven a ptají se, co se děje. Ale on jenom nadává a žaluje na Feriho.

"Který Feri, tati?"

To dědeček neví, protože pro něj byl Feri každý jeho vnuk. A tak tátové pro jistotu zbijí všechny kluky, i ty, co nic neprovedli. A dědeček pak ještě hezkou dobu nadává a vyhání ze dvorku kluky i holky, ať měli jeho bedýnku na svědomí, nebo ne.

Dědeček hrál výborně na basu, ale z toho by se nebyli uživil. Měl malý vozíček, který tahal oslík. Za holení dostával děda často zeleninu, tu pak zase prodával dál, a tak přece jen přinesl babičce pár korunek. Babička krásně vyšívala bílou nití monogramy na polštáře pro bohaté židovské a selské nevěsty. Dostávala za to vajíčka, mouku nebo mléko, kousek masa, slepici či zeleninu. Málokdo tehdy platil penězi.

Ze všech sourozenců měla Ilona nejraději Maryšku, pětatřicetiletou hezkou romskou paní. Maryška byla jen o trochu tmavší než Ilona. Měla už sedm dětí. Její muž Gusti - vysoký statný Rom - byl světlý a velice veselý člověk. Když se smál, na dálku mu svítily bílé zuby. Husté světlé kníry, kudrnaté vlasy. Nebál se žádné práce, ale nejčastěji chodil pomáhat řezníkovi, nosil velké kusy masa, porcoval je. Když začala válka, musel narukovat stejně jako Ilonin muž a Maryška zůstala sama se sedmi dětmi. Sestry si navzájem

pomáhaly, jak mohly. Jedna druhé hlídala děti, aby ta nebo ona mohla jít do práce, a tak bývala Betka celé dny u Maryšky, zatímco Ilona šla k tetě Lině, když si ji zavolala na nějakou důležitou práci. Anebo to bylo naopak, Ilona si k sobě brala Ilonku, pětiletou Maryščinu holčičku. Byla jí kmotrou a milovala ji z celého srdce jako svou vlastní Betku a možná ještě víc.

Dokud ještě Ilona Betku neměla, bývala u ní Ilonka celé dny, a dokonce u ní i spala. Ilona ji doslova zbožňovala, líbala její malinké ručičky se štíhlounkými prstíky, a když ji v létě koupala venku v umyvadle, zlíbala jí vždycky celé tělíčko, pěkně vytvarované nožičky a malý kulatý zadeček. Malá měla obvykle nožičky celé poškrábané, jak běhala v létě bosa.

"Ilonko, Ilonko, ty jednou budeš plést mužským hlavu!" říkávala Ilona. Už dopředu viděla, jak krásná dívka z holčičky vyroste. Zabořila vždycky obličej do jejích hustých černých vlásků, které jí sahaly až na záda a točily se jako prstýnky. Když je česala, jako by se dotýkala hedvábí. Poté co malou vykoukala a nakrmila, vlezly si obě do postele a vyprávěly si o všem možném - nejen pohádky - dokud obě neusnuly.

Ilonka svou kmotru taky milovala. Sedla si jí na klín, objala ji kolem krku a šeptala jí do ucha, co se s ní celý den dělo. Řekla jí i to, co neřekla ani vlastní mamince. Když chtěla matka malou za něco potrestat, Ilona se jí vždycky zastala a nedovolila na ni sáhnout. Ilona si našla na Ilonku každý den aspoň chvíli času a ucho měla vždycky připravené, aby jí malá vypověděla své drobné starosti. Nikdy jí nezapomněla přinést něco na zub. Ostatní Maryščini chlapci a děvčátka byli rozpustilí, bujní a hluchí, ale Ilonka byla mírnoučká, jemná, s kostičkami tenkými jako malá srnečka. Proto ji měla Ilona ze všech nejraději.

Onoho dne bylo od rána chladno, a přesto byla celá Maryščina rodina na nohou. Gusti, oblečený ve vojenských šatech, se nějak dostal z fronty domů. Pozvali Ilonu s Betkou: "Pojď dál, pojď dál, Ilon, máme tu teplíčko, ukaž Betku! Jéje, ty už jsi velká! Kdys mi to takhle vyrostla?" smál se Gusti a líbal malou Betku. Dětská drobotina se hemžila po pokoji, starší dvě děvčata, Hermi s Marikou, stlala postel a myla nádobí. Maryška kojila malého osmiměsíčního Gustíka.

"Gusti, to mám radost, že jsi zdravý a že žiješ! Jak se máš? Kdy jsi přišel?"

"Zatím jsem zdravý, Ilonko. Možná, že už se tam nevrátím. Někde se schovám, válka už každou chvíli musí skončit, zaplat' Pán Bůh. A jak ty se máš? O Ferim nevíš nic? Nepsal ti?"

"Nic o něm nevím. Několik měsíců už jsem od něj nedostala dopis. Dělán si starosti, co s ním může být."

"Ničeho se neboj, Ilon, Němci už utíkají, Rus je žene. Válka nemůže dlouho trvat, ještě tak měsíc, dva měsíce."

"Kdyby tak Pán Bůh dal, abys měl pravdu. Už se to nedá vydržet, hlad, zima! Co všechno jsme letos museli vytrpět!"

"Vidím, že bombardovali i Vlčany," povídá Gusti.

"Pravda, hodili to na nádraží, na vesnici, tři domy tam zničila bomba. Pohřbili pět mrtvých," smutně vykládala Maryška.

Ilona měla malý bunkr, kam se běžela schovat s malou, kdykoli uslyšely hřmět eroplány nad hlavou. Do bunkrů zalézali Romové, kteří je měli, a ti, co je neměli, zůstali doma a lehli si na zem. Ilona ve strachu a ve spěchu zapomínala brát s sebou pít pro malou a ta pak plakala žízní nebo hladu. Ilona ji hladila, tiskla ji v náručí, snažila se ji uklidnit, ale sama se přitom trásla strachy.

Za nádražím bylo letiště a Němci je za žádnou cenu nechtěli nechat Rusům. Bojovali o každý metr, ve dne v noci bylo slyšet až do vesnice, jak na sebe střelí děla.

Největší hrůzu zažívali Romové, když se dověděli, co Němci provádějí s cikány. Příbuzní z vesnic nedaleko Vlčan vyprávěli, že si Romové museli sami vykopat hroby, Němci je pak postříleli, naházeli dovnitř a zasypali vápnem.

"Mám strach, aby se nedostali k nám a neprovedli tohle s námi taky! Chudáci lidi, Bože můj!" plakala Maryška.

"Neboj se Maryš, tohle se Němcům ve Vlčanech nepodaří. Museli se stáhnout až k Diakovcům. A zpátky už je Rus nepustí!" řekl Gusti. "Viděl jsem, jak šikovně jste si vyhloubili před domkem bunkr. Kdo vám s tím pomáhal?"

"Brácha a tatínek," povídá Maryška. "A představ si, že naše Magduška byla včera s Terkou někde u hřbitova a přitáhly odtamtud železnou kolejnici, že se to hodí nad otvor do bunkru. Marně jim říkám, že nemají chodit daleko z osady, ale je to jako by člověk mluvil do stěny. Ta holka je horší než malý dítě."

Magda slyšela, že je o ní řeč, a otočila se od stlaní: "Mami, neboj se tak! Jsem už přece velká! Je mi čtrnáct. Dám na sebe pozor. Podívej, ty kříže, co jsme přinesly ze hřbitova, byly stejně vyvrácené a polámané a my neměli čím topit. No vidíš, jak pěkně hoří a jaké je od nich teplíčko," smála se na otce a na matku. Magda byla hezké vysoké děvče, dva černé copy, šikovná a moudrá.

"Koukejte, co provedla! Proč mě Pán Bůh tak trestá! Nosí mi domů kříže ze hřbitova! Ty nevíš, že to je velký hřích?"

"Těm mrtvým je to, mami, jedno, a ty na tom můžeš uvařit."

Gusti se dal do halasného smíchu. "Holka má pravdu, Maryš, buď ráda, že máš takovou dceru. Já jsem na ni pyšný. Nic se neboj, holčičko, ale na hřbitov už nechod'. Musíme si teď dávat pozor, abychom přežili, když už jsme tolik let vydrželi. Snad přežijeme i ten měsíc, dva do konce války."

"Ilínko, ty moje malá srnečko, pojď ke mně, proč jsi dnes taková smutná? Co to, že vůbec nemluvíš?" vyptává se Ilona malé Ilíky.

Holčička k ní vykročila s tak nešťastným výrazem, že to Ilonu až zarazilo.

"Řekneš mi, ty moje srdíčko, co ti je?"

Malá svěsila hlavičku, že neřekne.

"Aha, ty mi to nechceš říct tady před ostatními, vid', aby nás neslyšeli. Víš co, povíš mi to v druhém pokoji." Kousek poodešly. "Tak co je s tebou, Ilí, něco tě bolí?"

"Podívej, kmotříčko, co mám!" holčička semknula rtíčky a podává Iloně zmačkaný papír. Rozbalila ho, kouká, na dlani jí leží něco malého bílého.

"Co je to? To je zrníčko rýže nebo co. Kdes to vzala?"

"Jéje, kmotříčko, kde jsem to vzala! Ty nevidíš? To je přece můj zub! Ráno mi vypad. Kousla jsem do chleba a on tam zůstal. V chlebu. Teď nemůžu mluvit, aby to nikdo neviděl. Jen se podívej, jak vypadám! Jako stará čarodějnice. Podívej tu díru! A ty už mi nikdy neřekneš, jaká jsem krásná a že jsem nejkrásnější, vid' že ne!"

"No né, ty můj malý černý ptáčku, tohleto tě trápí? Tím si lámeš tu svou hezkou hlavičku? To přece nic není! Naroste ti nový zoubek a ještě hezčí, i ostatní zuby ti vypadají a namísto nich narostou nové, běloučké a krásné. A kdyby se chtěl někdo posmívat nebo si z tebe dělat legraci, počkej, já ho chytím a udělám z něj dva malé! To mi můžeš věřit! Ty jsi a vždycky budeš moje nej- nej- nejkrásnější malá holčička na celém světě a pod sluncem!"

Ilonka byla dokonale šťastná, objala Ilonu pevně kolem krku a líbala jí celý obličej. Potom se vrátily zpátky k ostatním. Ilona strčila papír se zoubkem do kapsy.

"Vy jste si tam nějak dlouho šeptaly! Co to tam kujete za pikle?" vyptává se tatínek Gusti.

"Tati, podívej, já budu mít nový zub!" směje se Ilonka na tátu.

"Jejda, co to je, co to vidím, vypadáš jako stará Máry, naše sousedka," žertuje tatínek. "Nevím, nevím, jestli si od tebe nechám teď dávat pusinky."

Ilonka věděla, že tatínek žertuje. Vlezla mu na klín, chytila ho kolem krku a líbala ho.

"Maryš, kdy začneme péct velikonoční koláče?"

"Můžeme začít hned dnes, Ilon. Jakmile budeš hotová, přines k nám plechy a Magduška s Hermínou je odnesou k pekaři do vesnice. Nezapomeň zadělat na chleba, odnesou tam všechno najednou."

"Maryš, buď tak dobrá, nechám ti tu Betku, dej na ni pozor. Musím doběhnout k tetě Lině pro trochu tvarohu a máku."

"Jen klidně běž, o Betku se neboj, to víš, že ji děvčata nenechají jen tak a budou si s ní hrát."

Ještě před polednem donesla Magda a Hermína plechy s pečivem a ošatky s chlebem k pekaři. Napřed ale naslinily fialovou tužku, napsaly své jméno na cedulky a cedulky přilepily k plechům, aby se nepopletly s ostatními. K pekaři si dávaly péct všechny Romky a odpoledne, když už si pro pečivo měly dojít, navzájem se svolávaly, protože žádné se nechtělo jít tu dlouhou cestu samotné. Vždycky šly nejméně tři nebo čtyři společně, cesta jim lépe uběhla a nebály se tak. Cestou domů pak si navzájem pečivo posuzovaly, jak se komu podařilo, jestli je to dost nakynuté. Kolikrát z toho vznikla hádka, protože jedna pomluvila pečivo té druhé před dětmi a ty to začerstva běžely vyřídit. A zase musela celá osada poslouchat křik a rámus:

"No jen pojď ven, ty ohavná vyzáblá prdelko! Vylez ven a zkus mi říct do očí, že by se s mýma koláčema daly zatloukat hřebíky! Že jsou tvrdý jak kámen a že já neumím pořádně zadělávat! Já, která jsem vařila těm nejbohatším Židům, doktorům, králům!"

A teď vyleť i ta druhá ženská: "Ty že jsi vařila králům? Nenech se vysmát! Jo, vaříš králi, ale tomu, co ti teď chrní ožralej v posteli."

"Už teď máš velkou hubu, ale počkej, až tě chytím, tak ti tu tvou špinavou kušnu roztrhnu od ucha k uchu! Nakopu tě do prdele, jenom nevím, jestli ji vůbec najdu, protože ji máš hubenou jako dva kmíny!"

Když si pak ta ženská vykřičela hrdlo a před každým znectila svou nejlepší kamarádku, otočila se k ní zády, zdvihla sukně a vystrčila na ni holý zadek. "Podívej, takhle vypadá zadek slušný ženský! Kdybys ty měla tváře jako mám já zadek, tak by se ten tvůj chudák nemusel třikrát do týdne opít, sotva se na tebe podívá!"

Ubohá ženská, na kterou se vylil všechen vztek, zůstala stát jako dřevo a úplně oněměla. Pak z toho byl pláč a nářek, jenomže to už se k té hádce seběhly ostatní ženské a začaly ji utěšovat. Často musel takovéhle hádky srovnávat romský starosta. A skutečně dovedl rozzuřené ženy opět smířit. Krásně klidně jim domluvil, aby to tak nebraly, že v rozčillení člověk řekne ledacos, co by ho jinak ani ve snu nenapadlo.

Tentokrát byl na cestě od pekaře klid. Nikdo se nehádal, ženy trochu poklízely na Velikonoce. Jenomže odpoledne už je tu zase křik a kletby, jaké snad ještě nikdy nikdo neslyšel. Všichni vyběhli vyděšeně z domků a dověděli se, že kočce staré Mariky někdo ostříhal vousy. Lidi se vraceli zpátky do domků a brblali, že je stará otravuje takovou hloupostí, když je válka. Dvě sousedky ji hladí po rameni: "Mari, nerozčiluj se, víš přece, jak rychle rostou vousy mému muži! Musí se holit každý den. Tvoji kočce vousy taky za dva za tři dny vyrostou. Už nebreč!" A protože viděli, že už staré Marice nemůžou víc pomoci, šly domů.

Příštího dne cítila Ilona v celém těle podivné chvění. Od rána nebyla ve své kůži. Byla nervózní, celou noc nezamhouřila oči, převalovala se z boku na bok.

"Mami, kdy už budou Velikonoce? Říkala jsi, že půjdeme do kostelíčka. Jé, já už se tak těším! Mami, co je s tebou? Kam to koukáš?"

Ilona neměla chuť malé něco vysvětlovat. Byt měla uklizený už od včerejška, a tak jen chodila sem a tam. Neměla stání, nevěděla, co se s ní děje. Ještě nikdy nebyla tak neklidná. K deváté hodině ráno se vypravily s holčičkou k nejstarší sestře Lóri.

Lóri byla velice pokojná a dobrosrdečná. Měla pět dospělých dětí. Dvě dcery a tři ženaté chlapce. Její muž Adi byl vynikající hudebník, moudrý, mírný, nikdy se neopil, nikdy nikomu neublížil, mladí i staří ho měli rádi a jeho slovo platilo. Proto si ho lidé zvolili za starostu a volili skutečně dobře. Uměl Romům vždycky poradit, dovedl je uklidnit, když se hádali. Lóri měla bleďmodré oči, dlouhé černé vlasy, které si česala do uzlu. Vysoké čelo, a jako by se pořád usmívala. Každého, kdo za ní přišel, dovedla trpělivě vyslechnout, a bylo-li třeba, pomohla, jak mohla. I teď poslouchala pozorně, co Ilona říká. Loupala při tom brambory a domlouvala jí:

"No jo, Ilon, nediv se, že jsi nervózní. Jak dlouho už jsi sama bez muže, všechno leží na tobě. Sama vychováváš malou v tomhle válečném světě! I na chlapa by to bylo moc, natožpak na ženskou. Podívej, co ty všechno zvládáš: Staráš se o sebe, o malou Beti, o dům, všude máš pořádek, čistotu, nebud' na sebe taková přísná! Počkej, hned bude polívka, najíš se s náma."

Z dálky bylo slyšet dunění.

"Co to je? Jako bych slyšel děla!" povídá Adi ženám. A skutečně. Dělová palba byla teď slyšet blíž. Ilona vyskočila a popadla malou do náručí.

"Honem, musíme se rychle schovat, ženský, děti, honem poběžme k nám do bunkru. Honem, honem, dělejte!" volá Adi.

Když doběhli, koukají, bunkr už je plný lidí. Otočili se a rozběhli se k bunkru, který měla Ilona na zahradě. Jen tak tak že stačili vlézt dovnitř. V posledním okamžiku zavřeli dveře. Fijú, fijú - svištěly nad nimi granáty s obrovským hřměním. Betinka se dala do pláče. Ilona ji zakryla oběma ušima.

"Věřte mi, teď tady někde v osadě musel padnout granát!" povídá Adi. Obě sestry se hlasitě modlí. Holčička s usedavým pláčem prosí o pití.

"Maminko, já mám žízeň, dej mi vodu, pojd' domů, já se tu bojím, pojd' odsud pryč, pojd' pryč!"

Několik granátů dopadlo s takovým zaduněním, že se pod nimi třásla celá země a dveře sklouzly z bunkru dolů. Honem znovu zakryli otvor. Dunění postupně sláblo. Najednou podivné ticho. Všichni oněměli a sotva dýchali. Adi pomalu vylezl z bunkru, opatrně se rozhlížel a poslouchal, nezačne-li střelba nanovo. Potom pomohl vylézt oběma ženám a holčičce.

"Lori, Ilon, běžím se podívat, jakou škodu ta dělostřelba napáchala, co se stalo. Myslím, že pro dnešek už Němci skončili, že dají pokoj. Jděte klidně domů, nic se nebojte, já pro vás hned přijdu."

Obě sestry šly k Iloně. Všechny tři se napily vody, aby zapily tu hrůzu. Doslova vodu hltaly.

"Lori, máš vlasy samou hlínu, máš toho plnou hlavu, pojd' sem, podej mi hřebínek, já ti to vyčešu."

"Jej, Ilon, já mám hlínu všude - a ty taky. Zá krkem, do uší mi to vlezlo, ale to nevadí, máme štěstí, že žijeme, že se nám nic nestalo!" Jedna druhou líbá, hladí a tu malou taky div nezadusily samými polibky. Holčička nic nechápe: Před chvílí naříkaly, bály se, a teď zase pláčou, jenomže radostí. Smějí se, líbají se.

Pod oknem někdo volá: "Pojďte ven, honem, poběžte! Maryška a Gusti!"

Neslyšely pořádně, kdo volá, co volá. Konec věty nebylo rozumět. Ženy se na sebe podívaly a srdce jako by se jim zastavilo. Nemohly se hnout z místa. Ale to trvalo jen okamžik. Vzápětí obě vyběhly ven, v běhu si předávaly Betku z náručí do náručí. Srdce měly až v hrdle, téměř se dusily, kolikrát klopýtly, div že s malou neupadly.

Musely přeběhnout celou osadu. Ilona bydlela na samém konci a Maryška v přední části. Jejich domek stál mezi prvními v osadě nedaleko dědečkova. Už zdálky viděly, že se Romové z celé osady seběhli před Maryščin dům a něco ukazují. Jenomže Maryščin domek už nestál. Zbyla ho půlka. Střecha byla celá pryč, zůstaly jenom tři stěny. Nábytek roztřískaný, pod spoustou hlíny rozbité cihly. Jenom plotna tu stála a ještě v ní hořel oheň.

"Co se děje? Co je s nimi?" volají Romové.

"Támhle! Támhle jsou všichni! Vidíte? Mrtví!" ukazuje se zoufalým pláčem sestra Emila.

Romové, všichni Romové z celé osady stojí u obrovské jámy, která tu zbyla z Gustiho a Maryščina bunkru. Výbuch vyhodil celou rodinu do povětří a teď tu leží mrtví, jak je rozházela tlaková vlna. Obrovskou silou byli stlačeni k zemi, zadávali se. Ústa plná hlíny, ruce, nohy vyvrácené, všechno zpřerážené. Těžká železná kolejnice se rozletěla na tisíc kousků a ty kusy železa mají zaryté v tělech.

Ilona se protlačila úplně dopředu, a pořád ještě nechápe, co se to stalo. Kouká, že Romové hlasitě pláč, křič, nařkají, rvou si vlasy, modlí se, stojí a čekají. A najednou je uviděla! Uviděla ta těla rozházená do všech stran. V tom okamžiku jako by jí někdo roze-rvával srdce v těle, jako by do ní někdo vrážel obrovský nůž. Nohy se pod ní podlamují. Pálí ji suché oči, které celou věčnost hledí bez mrknutí na mrtvá těla. Oči bez slz. Kde mám slzy? Chci plakat, ale nemám slzy! Nejspíš se proměnily v kameny. Její sestra Maryška tu leží, tělo zkroucené, malý Gustíček ještě u prsu. Matka svírá svého malého tak, že lidé nejsou v stavu rozevřít jí náruč.

Romové jim vytírají hlínu z úst, každý chce pomáhat, přikládají mrtvým uši k srdci, poslouchají, nejsou-li přece jen ještě naživu, ale všechno je marné. Gusti má roztržené břicho a vyhřezlá střeva. Magduška, ta velká moudrá holčička, mamčiná pravá ruka, nemá půlku hlavy, ale zůstaly jí dva dlouhé, černé copy spleené krví. Obě nohy vyvrácené.

A Ilonka? Kde je moje Ilonka? Ne, to není možné! Pane Bože, tohle že je moje malá Ilonka, moje zlatá srnečka, můj malý roztomilý zajíček? Leží tady, celá v krvi... Krásné kudrnaté vlásky jako prstýnky, krásná hnědá očička doširoka rozevřená - a v nich děsivá hrůza.

Ilona se začíná třást, studený pot po celém těle. "Bože, Božíčku, jak jsi tohle mohl dopustit? Jak to mám přežít? Bože, ty se na to můžeš dívat? Božíčku, vždyť to byly malé nevinné děti!"

Ilona nevnímala hlasitý pláč žen, nevidí nic než malé Ilončino tělíčko, plné hlubokých ran, celé zalité krví. Slyší svůj nářek, svůj pláč, svůj řev... Ale ve skutečnosti jí z úst nevychází ani hlásek. Jenom ústa otevřela a kňučí jako malý pes. Jako smyslů zbavená chytila Ilončino zkrvavené tělíčko do náruče a pevně je k sobě přitiskla. Dlaní jí vytírá z pusinky hlínu a prach, líbá ji na ručičky, na prstíčky a něco jí šeptá do ucha.

Lori a Emila dostaly o Ilonu strach. Bojí se, aby ze žalu nepřišla o rozum. Obě plakaly a nařkaly stejně jako ostatní, oči plné slz, ale přece jen chtěly Iloně vzít z náručí mrtvou Ilonku. Podařilo se jim to, teprve když Ilona omdlela. A to začaly ženy ještě víc kvílet.

Muži odnosili mrtvé do nejbližších domů, aby je mohli umýt a připravit do rakve. Ilona přišla pomalu k sobě. Dávali jí na hlavu studené hadry a chtěli ji odnést k dědečkovi.

"Ne, chci zůstat tady, chci ji vidět. Bože, Bože, dej, ať umřu! Chci umřít, Bože! Proč sis nevzal raději mě?" Oběma rukama si rvala vlasy, drásala se nehty, bila čelem o zem. Lori ji nemohla vůbec zvládnout.

"Ilon, prosím tě, vzpamatuj se! Mě taky bolí srdce, já jsem taky zoufalá. Máš malou Betku, potřebuje mámu!"

Stál u ní i Adi, držel ji oběma rukama a s pláčem jí domlouval: "Musíme žít dál, musíme to vydržet, těm mrtvým už nepomůžeme."

Ilona ví, že se musí žít dál, ale jak? Copak může někdo žít s takovou bolestí v srdci? To, co dnes viděla, to, co prožila, to jí nikdy nevymizí z mysli ani ze srdce, nikdy, co bude živa. Stojí, obě sestry ji podpírají a hladí ji po hlavě. I jim puká srdce bolestí, vždyť taky ztratily sestru s celou rodinou, sestru, kterou tak milovaly.

"Kde vezmeme peníze na pohřeb? Tolik rakví! Bude třeba zaplatit farářovi za mši... Bože, tolik peněz, kde je vezmeme?"

Ilona, aniž si uvědomuje, mluví sama k sobě a přemýšlí nahlas: "Možná, že nám farář počká, tolik peněz..."

Lidé stojí v kruhu, pláčou, muži se nestydí za své slzy.

Potom si Adi otřel oči, vysmrkal se a obrátil se k Romům: "Lidé, je to pro nás velká pohroma. Pro celou osadu. Musíme si navzájem pomáhat. V téhle mizerné válce umírají nevinné děti. Umřel nám bratr, umřela nám sestra. Dejte, co kdo z vás může. Budeme potřebovat spoustu peněz. Složme se, dejme, co si kdo může dovolit."

Lidé se pomalu napřimují. Utřeli si slzy, a jako by do nich opět vstupoval život.

"Neboj se, Ilon, složíme se, co kdo má. Něco prodáme, něco dáme do zástavy, nějak bude," volají Romové jeden přes druhého.

"Já poprosím tetu Kláru a ty, Ilon, půjdeš za tetou Linou, ta nám určitě něco dá."

"Já prodám nový ubrus," povídá Emila, "věř mi, když dojde k takovémuhle neštěstí, tak si lidé navzájem pomohou."

Jako by slyšel tato slova - přistupuje k Iloně starý primáš Budy. Perfektně učesaný jako obvykle, pokojný, klidný, jen oči plné slz, ústa stažená bolestí. "Tady máš Ilonko, vem si tohle, dám ti je, prodej je a myslím, že za ně dostaneš dost peněz na pohřeb. Já už je nepotřebuju," a vtiskl Iloně něco do ruky. Když rozevřela dlaň, zazářily na ní dva velké zlaté pečetní prsteny, Budyho největší chlouba. Prsteny, které s ním byly srostlé, které nikdy nesundal z ruky, prsteny, které svědčily o jeho bohatství a o jeho slávě, o tom, jaký je světoznámý a světaznalý primáš. A ty teď leží Iloně v ruce. Dlaň se jí třese, celá se chvěje a cítí, že konečně má slzy. Kámen v srdci taje a odtéká v slzách, slzy se řinou jako velká voda a rozpouštějí ten kámen v srdci, rozpouštějí bodavou bolest. Je to pravda, lidé jsou dobří. Její Romové, mezi kterými žije. Jsou chudí, a přesto každý dá, co má.

Budy! Ten pyšný Budy! Lidé jako by se ho trochu báli - a podívej! Dal to, co pro něj mělo největší hodnotu! Ilona ví, cítí, že teď už nikdy nebudou věci tak, jak byly. Něco v ní umřelo spolu s malou Ilonkou, ale zároveň si uvědomuje, že takovéhle chvíle člověka zevnitř upevňují, aby dovedl prožít i ty nejtěžší dny.

Ilona zdvihla hlavu, vzala do náručí malou Betku a políbila ji. Žít se musí.

Přeložila MH.

Site trajij pe majdúr

Kodo, so kamav te phenav tumenge, kodo sás and'ek gav - bušol Farkažda. Me kado sa perdal gejem. Kado sas atunči, kana vígzijas o háburúvo.

I Farkažda dosta báro gav-i taj šukár. Naj khate vejša taj či plaja, tájo vorta sar laška. Le gaves trín kirčimi-j, ká khelen taj bašaven le Rom, dúj khangejra, jejkh katolickívo, o dúto evangelickívo. Le mermunci, vi kodola dúj-i khate, jejkh le barvále Židovonge-j taj dújti le katolíkonge-j. Si khate pejko, ká phíren le Romňa te peken o márno taj le koláča. Šukár álomáši bute luludanca.

Andi Farkažda trajin khate maškar pe le Rom, le Ungri, le Toucura taj le barvále Židovu-ra. Opre kerade báro asav, ká le gáže phiraven o d'iv, te keren lenge andá les šukár páрно áro. Maškáral ando gav-i i chajing taj andá la már but berš folij vi dejs taj vi ráti nađon lášo páji. Jivende naj jegeššo taj mila mišto šudrárel. Pala kado lášo šudro páji phírel intrego tájo. Pi artís-ka pijaven le grasten, le gáže khate tord'ol taj vorbin. Le cigne románe šavoura andej la mila chutkeren taj jajgatin, mejg varekon či našavel le ávri anda páji. Le phúre gáže taj le gajža phíren khate pej bicigli - dúj báre kanni pe sako rig, po kořmáňi jejkh - taj már žan. Le Romňa phíren khate phujatar. Jivende, mila pa telepo maškáral ži pašaj khangejri, dosta dúr-i lenge, láše biš percura phujatar. De o drom žal lenge mišto, vorbin penge, pleťkázin, savi-j khamni, ko kasa phírel, ko kas kamel, ko kasa chálás pe. Čorres-i, kana jivěnd-i, kana perel but jiv. Naj le gejren láše papučí taj či harišňi, khanči táto prej le. Maj but atunči, kana aven palpále khejre taj site cirden pe le dúje pháre kannenca. Paša kodo žan pala pájes duvar and'ek dejs. Po telepo si dúj chajinga, de o páji naj lášo te pen les taj či te kiraven lesa, lášo-j feri po thojimo.

Ando gav báron šukára agácika šelčiji, mila šukáres sagolin taj le gajžange rakla taj le rakle khate phíren te šejtálin, dikhen pe perdal, ko kaske te tecij. Pe ráta apal bešen pej skamina anglaj khangejri taj rehegin, korkoura či žanen pe sos. Maj but fajma azír, ká o ternimo šukár-i.

Si khate jejkh dúj bolti, ká šaj kinen cukro, lon, paprika, šut taj inke áver churdo mejzo. Apal si khate, so muravel e bal taj so kerel e bal. Le terne - le románe šeja taj le šáve - phíren ando kino, feri te avna le pe kodo louve. Nađon kamen le ungrika taj le tuđi kinura. Áver dejs vorbin víd'ik pa kodo, soski sas i herečka, savo herco sas maj šukár, ko tecijas lenge maj feder. E šeja khelen pe pej herečki taj šuven penge lenge ánava. Eka romáňa šake phenen Karádi. Katalin Karády sas angla háburúvo maj láši ungriko herečka - taj kodola šake kado ánav Karádi po intrego trajo-j.

O románo telepo tord'ol po nakh andi Farkažda paša páji. O páji nađon melálo-j. Le Rom taj le gáže ánde šukren sa, so már či trobuj. Le puráne sastrune píra bi le kanengo, le puráne umivadlura taj le phagarde gláži, le mundále mački taj le žukela. Le románe šavoura žan ando páji mejg vi atunči, kana máren le lenge dada taj lenge deja - le deja daran, te na kapin i gejr. De le šavoura vi kadejj ánde phíren, feri so ourde aven.

Penge cigne khera le Rom kerade penge korkouri. Khonik andá le nás ávri sitárdo, taj vi kadejj kodola kheroura tord'onas. Nás vorta, sar so trobuj, le fejastri sar i palma, de barim le manušen sas káj te bešen. Le tejgli vi kodola kerde penge korkoura andaj galbeno phuv taj anda sulum taj phenenas lenge válougura.

Le Rom po telepo majbut trajinas anda kodo, so bašavenas. Sas khate trín bandi taj le gáže kharenas le pej bijava, pej keretšígura taj pej dožinki, pej prachomátura taj apal jivende pej báldura.

Maj láši banda sas le Budes. Zurálo účo Rom, báro prímáši, savo gejas perdal i luma. Angla háburúvo phírelas te bašavel le maj barválenge ando Požono, andi Vídná, sas vi andi Prága taj ando Paríži. Žanelas te bašavel le báre rajenge andej báre taj hírešša kávejjházura, káj bešenas andej kuč kirpi le herečki taj le kamade le barvále gáženge, penas le cigaretli andaj somnakune špičkura taj šonas le Budeske pe lesko účo čikat vad' le pengejvura, vad' le frankura - pala kodo, ande savo them bašavelas. O Budi žanelas te bašavel akársavi ungriko d'íli, halgatouvura, de na feri kodo, pinžárelas vi le báre opereti taj le koncertonge fejlura, bašavelas kodo, ko so phenelas. Nađon mišto šunelas, hod' feri dosta sas feri jokhvar te šunel i d'íli vad' varesoski phári d'íli taj mindár žanelas te bašavel la.

Vi kana nás kurko, phírelas o Budi urado. Le gáda sas mindík ávri kerde, le papuči sar glinda, úže vundí, le bal mišto chulade, teje paštárde brilantinas vad' ákhoreske olejosa, i plášta nađon vorta. Pej maškarutna nája phiravelas pháre somnakune angrušta. Sas dosta bárimango, či vorbijas akárkasa. Leski romňi múlas, de trajijas leski ejftavardešeberšengi dej taj kodi terejdijas prá les, kiravelas leske taj thovelas prá les. Či žanelas, so te kerel, ká site avilas-tar anda mário khejre andaj thema. O románo telepo cigno sas leske. Siklo sas pi bári luma. Hibázinas leske le hírešša raj, savenge bašavelas ando kan. Vouj šaj kamlas, kaj bašavelas barim e gáženge.

Kana sas pe kodo, hod' vareko kharavelas peske banda - vad' po bijav, vad' po báldo - kezdiyas o báro kísílmo. Pe ráta šutte pe le Romňa te thoven taj te vašalin, lenge romenge gada site sas "sar kárta" škrobulimo taj párne sar jiv. Andi posoťi úžo žepkendejvo. Le Rom beretválinas pe, le šavoura le dadenge site khosenas le pupuči - čungardenas prej le, maj feder te virítin. Le kále gáda híreššen vašalime, ivejj nás nejve, le bal ávri chulade. Le romňa apal bolkerenas penge romen pálal taj ánglal, ánglal taj pálal taj mišto dikhenas, hod' sa mišto-j, vad' naj. Apal - sar generála - parančolinenas, hod' le rom khejre t'aven pa bašajimo vorta khejre, te na tord'on khari ande kirčima, hod' t'anen so majsig khejre le louve.

"Mindár khejre, haťáres? Na hod' kodoj dúj trin koroni te pes! Mišto žanes, hod' le šavouren naj so te chan, hod' naj le papuči taj či rendešša kirpi, taj náštík žan andi škola. Vi kadejj žanou, keťti pillan! La Marikako sa ávri phenla mange! Taj le aminti po prímáši, hod' mišto te ulavel e louve. Na muk te chochavel tu. De ža taj m'av dillo! Na hod' pale mátosa!"

"Dosta-j már, iker to muj már ánde, diľajlem tutar, muro šejro šindol ávri. Feder khos le šavourenge nakh taj man de páča! Pej louve sar šarkáni sal!" šukrenas le rom le romňange palpále, de feri kadejj, te na bistrel pe, kon-i khejre rom, ko parančolij khate.

Sokáši sas, hod' pala báldo o prímáši kezdiyas te ulavel e louve, so sar bašavenas, šaj lelas feri voun. Line ávri bári úži čejza taj kezdiyas o rakáši. Le prímášes pejas maj but, ke prímáši sas! Kodo sako žanelas. De sar ulavelas, kadejj ulavelas, mindík rakhelas pe varekon, hod' so denas les, nás mišto. Keťtivar chanas pe, apal so nás páčake, náškerenas ká le ávera bandi, de khote sas pale kadejj taj kodo bistoššo pale žalas. Andej trín bandi, so andi Farkažda sas, le mužikáša parrude pe kadejj, hod' sako sakonesa bašadas. Áver sas, kana bašavelas o dad le šávesa, vad' le phralesa, vad' varekasa anda nípo. Khote khetáne ikrenas taj či chanas pe kadejj.

Ande kodi luma, so me vorbij, trajinas po telepo andi Farkažda valami trín šela Roma. O jivend ando berš 1945 sas nađon zurálo, pahojas. Le Romen nás kísílme keťti

kašt, taj geĵre pahonas pe. Le šeja na jokhvar žanas pej mermunci palaj puráne trušula. De daranas, te na len le ángla varekon. Kacavo trušul ikrelas ávri vi pánž kirajimátura. Te chan kamenas le cigne taj vi le báre. Vi kodo cerra táto trobujas le, te na pahon pe ande penge cigne khera.

Palune šona le Rom vorbinas féri pa háburúvo. Kana már avla vígo? Keŕti inke ikrela? De vi ando háburúvo kíslin le Romňa pi Patrádi.

Kodo d'ejš khanikaske či kamelas pe te uštel anda páto. Detehára inke ráti sas taj khanikas nás kedva te uštel ando šil. Halem le romňandar khonik či pušel, si le vouľa vad' kedva. Le šavoura trobun te chan.

I Ilona sas kadeĵj bistoššan. Sar inke mišto kamloun te paštol, de i cigni štáreberšengi Berka či del la da páča. Ušťadas la már anglaj ejfta. Vej dúj sovenas p'ek páto, i šeĵouri paštolas paša fálo. Mižalas vi kutka vi katka taj teĵle rúginkerlas paj dej i dunha.

"Mamo, bokháli sim, kamav te mutrav! Ánde mutrav! Mamo, ušti!" cirdel peska da.

I Ilona - lindráli, dopaš inke sovel - šunel la cigňa sar dedúral. I Betka tordílas po páto, eke purnesa ušťadas la dake po perr, muklas pe teĵle pi phuv, cirdas ávri tela páto o šerbeli taj bešlas prej les. O šerbeli plejhuno sas, ávri makhlo lulud'enca. La Ilona i gajži das. I fejastra inke dopaš teĵle sas cirdini colosa, andi soba šil taj ráti. Nadúr khatar o páto sas dújemujengi kasňa báre fijoukosa teĵlal, telaj fejastra kanapa, paša vudar bári kálha. Maškáral andi soba mesáli salvejtasa taj pala la štár skamina. O bútori anda galbenone kaštes ávri lagolime. I Ilona keradas les peske inke angla háburúvo taj loukes teĵle poťijas les andaj louve, so delas la laki gajži, ká phírelas late te kerel pej phuva.

I Ilona bárimangi sas prej pe, ká trín berš trajij korkoures la šeĵourasa bi le žutouresko. Lako rom site geĵlas pi katanija, sar kezdindas o háburúvo. La Ilona bacht sas, ká žanelas te kerel búti nás lejneššo. Či daralas či soska búřatar. Sas la mejg vi prľbornsko taj eksemo vásosa. Po vudar sas opre malado kaštuno vešáko pej zubunura. Po fálo pašaj kálha sas šutto colo taj opre ávri súdo ungriko skirimo: Ká mišto kiravel pe, khote o kamimo bešel.

Kana i Betka ušťadas pe la dako perr, mišto ká či ňomindas lake gouja ávri, i dej friššibe chuklas ávri anda páto. Šuttas peske po dumo táto dikhlo taj a Betka šaradas andej dunhi taj friššibe kerdas jag. A šeĵourake tařardas cerra thud, šindas kuťin márno, thodine pe taj apal kezdindas a šeĵourake te chulavel lake lungi kale kreĵci bal. I šeĵouri sa po dad sas. Melachni, kálejákhengi, thúlouri.

"Av ourde, muro and'elo, av, šukáres thov tu! Dikh, soske kále jákha-j tu inke!" kerlas lasa pheras i dej.

"Naj ma kále jákha, či sim káli, šukár sim sar tu!"

Taj vi čáčes, bištajeftaberšengi Ilona sas tista páрни, zeleni jákhenca taj kávejjošša bal, či mezijas Romňi. Khonik či phendoun, hod' Romňi-j.

"De arakh, av-tar mande! Ke tu muri cigni šeĵouri sal, po intrego világo maj šukár!"

Kana vej dúj chále, i Ilona kerdas ando kher, kerdas po páto, las teĵle o colo paj fejastra, luftozindas ávri i soba taj thodas le čeĵzi.

"Mamo, av, vorbinas pa muro dad, pa Ferko. Kana már avla kheĵre?"

"Jáj, te žanous, Beti. Žanes, sar lošous, t'avel akánik amenca? Ťo dad dúr-i, de avla-tar mindár, te mukna les pala amende."

O Feri peska cigňa šeĵoura dikhlas po paluno, kana ekhe beršeski sas, taj i šeĵouri či emlĵgĵijas les.

"Mamouri, aj mřr či muken les kodola nasula manuša, t'avel kheĵre amende?"

"Ke háburúvo-j, de sar vígĵija, řo dad avla."

"Taj vareso anla mange, uđi?" I cigni cirda ávri anda fijouko le dadesko fenkípo, dosta phagerdo sas, azír ká mindík čumidkerelas les. "Muro cigno dadinko, tu či žanes, če bári šej-i tu khejre, soski bári Betinka-j tut, savi lešij prej tu! Av már khejre, kiravou tuke zumouri taj láše krumpli. Kana avesá?" vorbijas po fenkípo.

"Muri dej phenel, hođ sa prej ma sal, de me gindij, hođ me maj šukár sim. Kamav tu, šijetin, t'aves már paša mande!" Taj garavel o fenkípo.

"Av-tar muri šejouri, žas, pušas la Mariškatar, kana kezdinasa te pekas le koláča pi Patrádi."

Gejle ávri vej dúj ando šil ándebolkerde andej táte dikhle. I cigni gejas pe la dako dumo taj zuráles chuťildas la kouratar. Tavaskor, kana muklolas ávri o jiv, sas po telepo but čik. Vi akánik žanas paj čik. Či sosko drom nás khate, feri kirrári, save ávri phírde le Rom. Jivende pale le Rom ánde šindonas ž'ande čanga ando jiv. Mila i phuv pharravkerđolas ando but tatímo taj víđik pherdo praho sas, sar kana púderi šores. Le šavoura taj vi le phúre phírenas purnange sorro milaj.

La Ilonako kher sas ži pej gavesko nakh. Paša kher cigni bár le d'imejčange šelčijenca, barackelin, ákhorin, kerešelin. Andi bár tordolas kaštuno vécejvo, mindár pala bijav site márdas les lake khetánes o Feri. Khate phírenas vi la Ilonake pheňa, ke či kamenas feri kadejj te bešen, te na dikhen le khonik sar le ávere Romňan. "Av, žas, bešas!" cipinas pej jejkh ávra, ke phírenas ži paša faľouvo, dosta dúr pala telepo, taj korkouri či kamelas te žal khonik. Site lenas aminti, te na bešen andi civuda, de uňivar kadejj šijetinas, hođ te len aminti nás le idejo, apal dopaš d'ejš rankerenas pe.

Po telepo site ikrelas pe úžimo. Le phúre Rom náštík áhatinas, kana sas po drom ávri šudo semeto vađ praho. Le Romňa detehára šilavenas le udvari taj tejle šorenas le pájesa, te na avel praho. Kana avelas varesosko phúro mužikáši khejre ráti pa bašajimo taj debejk uštavelas ando khul, sorro d'ejš apal nás leske lášo, kuškerelas kadejj, so avelas pe leski šib, taj sas apal anda kodo chámo. Detehára puškerimo, ko či šiladas kodo khul, savo šavouro sas kodo taj ko kerlas les.

"Tu fajma, žamba, či kames te phenes pe muro šávo! Tu kames te phenes, hođ kaca-vo khul chindas muro Tiborko? Már dopaš berš phírel po šerbeli!"

"Ko áver sar to čorro? Taj hođ phírel po šerbeli? Ašta asav! Tu či na žanes, sar o šerbeli dičol ávri!"

"Me? Me či žanav, sar dičol ávri o šerbeli, tu žungalej galbenonej rima! Tu chindanas andi loš, te šaj chasas anda kacava píra, ande soska muro Tiborko chinel!"

Anda kodo mindár márimo sas, ve'l dúj Romňa kapinde pe khetánes, cirkerenas jejkh ávra balendar, rugdálnas andej pe, i jejkh šingerdas prá la o dikhlo, jajgatáši, rojimo, kuškerimo, sar t'aviloun vřgo la lumake. Andaj khera naškerde ávri ve'j ávera Romňa taj le Rom, haminde pe ánde ando márimo, maškar le chuťkerenas le šavoura, kerenas anda kodo báro pheras, bístatinas le: "Šin andej la! Šinger ávri sa lake bal! Rúgin la andi bull!" Dopaša sas pašaj jejkh, le ávera pašaj áver. Le rom line sít le romňan bára zourasa. Le phúre kezdinde te kuškeren le, hođ či lažan pe, taj apal báre jajgatášesa nášle-tar khejre. I chouli maškar le ikrelas apal but, de na feri kodoj dúj, butivar dopaš telepo. Pháro sas te phenen, ko kasa či vorbij, ko kasa-j nasul rat vađ ko kasa márdas pe.

La Ilona atunči paša kher sas la cigni bár, ká sas la vetime loule taj zeleni herbúza, buborki, papriki, duduma, purum taj inke ávera fejlura. De vi kadejj but fejlura phírelas te kinkerel vađ delas la laki gajži, savake phírelas te kerel, delas la paj búti áro, cukro, krumpli, kiral, anda mundárimo fišteššo mas, gouja, káša, zeveľa, čiken.

Kana kerđilas i cigni Betka, khardas i lala Lina la Ilona - ká i barváli gajži, ká i Ilona már but berš kerelas, phenenas lake lala Lina.

I lala Lina atunči khardas la Ilona: "Ilona, tu mišto žanes, hod' kamav tu, ke hárňiko san taj friššo. Siťilem már prej tu. Lem ávri la majláša guruvňa, te šaj kides latar 'ta cigňake thud sorro berš. Sako dejs šaj aves pala tríne literen friššo thudouro."

Kana i Betka či kamelas te pel o thud, laki dej mindík phenelas: "Kado thud bišavel tuke i guruvňi taj avli brígaki, te šunela, hod' či pes lako lášo thudouro."

"Mamouri, mamouri, te na phenes lake ávri, me či kamav, t'avel i guruvňi brígaki!"

Po tavasi phírelas i Ilona la lalake vi te kapálj, de maj but búťi sas, kana sas o aratáši. Po ejso žutijas te kidel le phába, le ambrola vad' le prúni. Jivende žutijas ando kher thojimasa te kerel, kerelas so trobujas.

Peska gajžake phenelas i Ilona lala Lina. Andi Farkažda sokáši sas, hod' sakoňa Romňa gajži sas, ká phírelas te kerel taj kharelas la pe ánaves. Le gáže pinžárenas le Romen de cigňártul, le Romňan kharenas po ánav taj dosta žutinas le. Le Romňa louve či lenas mindík, de le gáže denas le paj búťi techan, te na merel kodi žuvli peske šavourenca bokhate.

Intregi Rom žanenas de cigňártul románes taj ungrikan. I škola feri ungriko sas khate, i toucicko šib siťárelas pe na but čásura tela kurko. Toucickan či žanenas mišto či le Rom, taj či le ungrika gáže.

I Ilona kezdindas te phírel ká i lala Lina, mindár sar ášilas ávri andaj ungriko škola. Sas la naďon lášo lil. Šukáres skirijas, mišto ginelas taj žanelas mišto vi te sámolij. Le taňštovu-ra andi škola kamenas la, ke naďon intelligentnivo šej sas. Bezech, ká lako dad taj laki dej čorre sas - la Ilona inke dešujejkh phral taj pheňa sas, vouj sas maj terni - taj ande kodi bokh náštík dine peska ša či soski škola. Nás le či pe kodo, hod' le šavoura mišto te čájon, nás le anda sos te kinen lenge papuči taj gáda. La Ilona nás šoha lášo pero, nás, ande sos te skirij pesko skirimo. Pe kacave fejlon nás louve. Bacht sas la, ká bešelás palaj mesáli la barvála raklourasa, savi la Ilona kamelas. Intregi ochto berš sas majláše barátkiňi. I raklouri phiravelas khejral le báre karejtura márne čikenále taj butivar la Ilona delas. Keťtivar sas gejri múli bokháli, ke laki dej náštík delas la techan pesa. I Ilona pa kodo žutijas la rakloura te sámolij andaj matematika, ke kodi kadejj mišto či siťolas sar i Ilona. Taj kodi somnakunebalengi šejouri, so mezijas sar vinetone jákhengo andelo, delas la Ilona techan, phiravelas lake perura taj káj te skirij. Azír iš i Ilona andi škola či rovelas sar le ávera Romenge šavoura, saven kacavi bacht nás le.

But šavoura náštík phírenas andi škola feri azír, ká nás ando nípo feri jejkh papuči, taj jivende, kana perelas but jiv, si te ásonas khejre. Andi škola phírenas feri kodola šavoura, saven sas papuči. Paša kodo site kerenas peska cigňa goudása te keren andaj jejkh ceruzka maj cigne, te šaj ulaven štáre vad' pánže phralen taj pheňan. Andaj jejkh, so skirijas pe andej la, šingerenas pe ávri le lila, te šaj avel sakone šavoures, káj te skirij. Kacave bajura bántinas le šáven taj le šejan.

Le taňštouvura pa lengi bokh mišto žanenas, de khonik či žutajas le. Taj kana kodola cigne kále čirikl'a žanas perdal pa báro jiv andi škola, bokhále, pahome, keňnen urade, ánde sovenas, sar feri bešenás palaj mesáli andi táti soba. O taňštouvo, savo korán detehára mišto chálas, kodole gejrenca zurále rázijas, cipinkerelas prej le, cirdelas ávri palaj mesáli kanestar taj site bešenás anda kodo intrego čáso pej čanga pi phuv. Vad' márenas le kaštesa paj vast. Taj apal kacava gejra šejoura ávri šunelas, mír či skrijas pesko skirimo, ká-lo lako lil, ká-le lake keňvi. Mišto žanelas, hod' kado sa naj la taj náštík avel la, hod' kado laki dej náštík del la, ke naj la pe kodo louve. Taj vi kadejj le šavouren tejle dikhelas, hod' či pasolin andi škola, halem ando ištálouvo. Azír nás le šavouren fzo te phíren andi škola. Mišto žanenas, hod' o taňštouvo či kamel le.

Feri jejkh kamenas andi škola taj kodo sas o d'ilabimo. Ande kodo nad'on láše sas. D'ilabenas sar le andelura. Le majláše andá le apal d'ilabenas kurke andi khangejri pi miša, atunči prej le dikhenas intregi šejre. Po Krečuno phírenas le šavoura te d'ilaben paj khera, dinas le pa kodo ákhora, phába, koláča taj vi varesoske halejra. Atunči sas majbachtále.

Kana ášilas i Ilona ávri andaj škola, laki dej či žanelas, so avla la šasa majdúr. Bezech aviloun, te na žal lako godaverimo majdúr, de so anda kodo, káj godaver sas - khejre nás louve taj te phírel andi škola majdúr náštík žalas. I Ilona site gejas andi búti. Pi bacht i lala Lina rodela varekas po žutimo. I phúri Romni, so phírelas late te kerel bút berš, múlas, taj i lala Lina rodela varekas ande lako than. Ká kadi barváli gajži i Ilona kezindas te phírel. I románi šejouri tecindas lake. I lala Lina štarvardešengi sas. Formášo sas, kále bal sas la ándi khúde andi thúli čurňa taj ánde bolde khatar lako šejro. Rúžášo muj, asade kávejjošša jákha. Šavoura nás la. Lako gážo sas maškar le majbarvále gáže. Sas les but phuva, guruvňa, grast, papiňa, khajňa. De nás lášo manuš. O pijimo maj páše sas leske sar leski gajži.

I Ilona žanelas te tordol la búťake, sar pej phuva, sar ando kher. Butivar a lala Linasa vorbinas pa akársos. I šej či kerelas pleťki, mukelas sa andej pe, taj i gajži paťalas lake. De na mindár, leganglunes zumavkerelas la: Mukelas prej la o kher, nápoke bistrelas khejre o budel-lároši le louvenca vad' vareká mukelas le somnakune zlága, de šoha khanči či chasajlas lake. Vi azír i gajži a Ilona kamelas taj nad'on kamelas, ká rakhlas kacava láša ša. I Ilona pale báreske ikrelas kodo, ká i lala Lina žutijas la. Ivej čak či kapijas khanči. Sa site mišto kerelas.

La Ilonake phral taj pheňa bešenas po telepo taj vi lengo dad taj i dej. Le dadeske taj la dake sas már opral le šouvardeš berš, lengo kher tordolas legáglal, sar tordolas o telepo. Angla kher chajing, khatar lenas le Rom páji po váso taj po thojimo, te pen niči. La Ilonake dadeske phenenas Ferenc Móri. Učo taj sáloššo Rom sas. Nás kálo, de kana milaj sas, leski mourči ášolas kávejjoššo anda kham. Dičolas prej les o phurimo taj sas les vineti jákha. Tela nakh páрни mustáca, savi mindík vortárelas. Sorro dejs či lelas ávri anda muj šukár porceláňiko juvava, feri kana chalas vad' žalas te sovel. Andi juvava šuvelas o duhano t'apal vídik khatar pe čungarkerelas kávejjošši kehi. Sas les ek kálo kolopo bulhe riganca, bi savesko nás šoha. Sas ek cigni kaštuni kisin, ká šuvelas le kucime beretvi, bári kat, cigni kat, mindenfejlíka žiletki, pamača taj žanel inke o Dejl, so ávera fejlura, save trobunas les po beretváliši taj po murajimo. Lako dad phírelas te beretválíj taj te muravel le gážen ži andej khera taj pa kodo rodela peske varesoske louve. De leske unokura! Či žanelas gejro, keťti-j les. Sas keťti, hod' či na žanelas, ko sar bušol, taj azír phenelas le šávenge Feri taj le šejange Mariška. Taj kadala šarkáňa khelenas pe atunči, feri kana phutrenas ávri le paposki kisin po beretváliši. Lešinas, mejj žalas o papu pej máše po Vágo, t'apal sa palaj mámi! Šoha gejjri či bírijas, te lel pi kisin aminti. Lášejleski sas taj po bužanglimo peske unokongo či žanelas te siťol. Le šavoura avenas ánde pala jejkhávres.

"Mámi, máminka, kames, te šingras tuke kašt?" pušen le dúj anglune bejngoura.

"Máminka, anasa tuke páji," aven ánde ávera dúj.

"Mišto-j, mure somnakune šavoura. Taj sostar san kacave láše?"

"Mámi, žanes, bokhále sam, de ame vareso techan t'apal kerasa mindár búti."

I mámi makhel po márno o čiken vad' kiral taj naj la kana te dikhel, so keren le lelencura, save rakinde pe pa intrego kher. Dúj, trín žejne tord'on paša late, len lako muj taj le ávera line le paposki kisin. Loukes ávri phuterde la, ávri len le pamača, le kaťta, le beretvi. Kado sa ávral keren, te na dikhel lengi mámi.

Kana apal o papu ávri žanglas, hod' so kerde le šavoura, chollárikan nášelas ávri pi udvara taj jajgatijas, hod' intrego telepo rázijas pe. Leske šáve taj le šeja nášenas ávri te pušen, so-j kodo. De vouj feri kuškerelas taj phenelas po Feri.

"Savo Feri, dade?"

Kodo o papu či žanelas, ke leste o Feri sas sako jejkh unoko. Taj le dada márenas intregone šáven, vi kodolen, so khanči či kerde. O papu inke apal but kuškerelas taj našavelas le šáven taj le šejan paj udvara, vad' došále t'aviloun andaj kśin, vad' niči.

O papu mišto bašavelas pi bejgouva, de anda kodo či trajindoun ávri. Sas ek cigno vurdon, savo cirdelas ek cigni samára. Pa beretváláši denas le papos vi zelenimo taj kodo apal phírelas te bikinkerel taj apal anelas la mámake varesoske louve. I mámi šukáres suvelas, le párne thavesa ávri suvelas le ánava pej šeranda le barvále židovonge bourange vad' le gáženge. Denas la pa kodo árne, áro vad' thud, eksemo mas, khajña vad' zelenimo. Nabut žejne atunči puťinnas louvenca.

Andaj intergi phral taj pheňa kamelas i Ilona peska pheňa la Mariška, trandataj-pánžengira šukára Romňa. I Mariška sas eksemo maj melachni sar i Ilona. Sas la már ejfta šavoura. Lako rom - o Gusto - sas účo zurálo Rom, sas párno taj pherasutno manuš. Kana asalas, dedúral virťinas leske párne dand. Šíríve mejčoski mustáca, krejci bal. Či daralas la búťatar, de majbut phírelas te žutij ká o henteši, phiravelas báre masa, šingrelas len. Kana kezďindas o háburúvo, site gejas pi katanija sar la Ilonako rom, taj i Mariška ášila korkouri le ejfta šavourenca. Le pheňa žutinnas pe, sar šaj. Jejkhávrake lenas aminti pej šavoura, te šaj žal kuki vad' kaki andi búťi, taj vi azír sas i Betka ká i Mariška, mejg žalas i Ilona ká i lala Lina, kana kharelas la pe búťa. Vad' pale vouj, i Ilona lelas peste la Ilonka, la Mariškaka pánžeberšengira šejoura. Laki kerestaňňa sas taj kamelas la anda jślo sar peska ša, la Betka, taj fajma inke majbut.

Mejg la Ilona nás i Betka, sas i Ilonka sorro d'ejsa late taj vi late sovkerelas. I Ilona merelas andá la, čumidkerelas lake cigne vastoura le sáne nájenca, taj kana mila najárelas la ávral ando lavori, ávri čumidkerelas lake intregi mas, šukáres ávri kerde purnoura taj laki cigni thúli bulouri. La cigňake purnoura sas butivar ávri rankerde, sar náškerelas mila purnáŋgi.

"Ilonkouri, Ilonkouri, tu jokhvar dill'áresa le muršengo šejro!" phenelas i Ilona. Már áŋglal žanelas, soski šukár šej bárola andaj cigni šejouri. Pesko muj mindík šuvelas ande laki šíríva kale bal, save sas lake ži ando dumo taj ánde boldenas pe sar angrušta. Kana chulavelas le, sar te chuťilelas šukár pochtan. Pala kodo, kana najárdas la taj das la techan, geje vej dúj ando páto taj vorbinas penge pa akársos - taj na feri paramiči - mejg vej dúj či súde-tar.

I Ilonka peska kerestaňňa nad'on kamelas. Bešlas pe lake čanga, chuťildas la kouratar taj šušogijas lake ando kan, so kerelas sorro d'ejš. Phenelas lake vi kodo, so či phenelas peska dake. Kana kamelas laki dej la cigňa te márel, i Ilona mindík áŋglal delas andá le taj či mukelas te chuťilel andej la. I Ilona rakhelas peske pi Ilonka mindík d'ejš taj pesko kan mindík ikrelas, hod' i cigni te phenel lake lake bajura ávri. Šoha či bistrelas t'anel lake vare-so tela dand. Le ávera la Mariškake šáve taj šejja sas nasula taj jajgatinnas, de i Ilonka páčaki sas, le kokalenca sánenca sar cigni ejza. Azír i Ilona kamelas la majfeder sar le áveren.

Kodo d'ejš de khatar o detehára šil sas, de vi kadejj la Mariškako intrego čaládo pej purne sas. O Gusti urado andej katanášicka gáda varesar avilas khejre pa háburúvo. Kharadas la Ilona taj la Betka: "Av ánde, av majdúr Ilon, táto-j amende, ašta la Betka! Jajajaj, tu már bári sal! Kana barilan kadejj mange?" asalas o Gusti taj čumidkerelas la Betka. Le cigne šavoura phírkerenas paj soba, le maj phúre dúj šejja, i Hermi la Marikasa, lašárenas po páto taj thovenas o vásó. I Mariška pijavelas le cigne ochtošonengire šáves le Gustíkos.

"Gusti, nad'on lošav, ká sastevesto sal, ká trajis! Sar sal? Kana avilal?"

"Ž'akánik sastevesto sim, Ilonka. Fajma már či žou palpále. Varekáj garad'uvou, o háburúvo sako d'ejš már vígzija, te del o Dejl. Aj tu sar sal? Pa Feri či žanes khanči? Či skirindas tuke?"

"Khanči či žanav prá les. Már dosta šon či kapindem lestar lil. Kerav mange már gindo, so-j lesa."

"Ma dara khanči, Ilon, le Němci már nášén, o Ruso našavel le. O háburúvo már náštík ikrel but, inke sar ek šon vad' dúj."

"Te delas o Dejl, t'avel tu čáčimo. Már náštík bírinav ávri, bokh, šil! Már so kodo berš site bírindam ávri!"

"Dikhav, hoď rombantinde vi i Farkažda," phenel o Gusti.

"Čáčimo-j, po álomáši šudine, po gav, trín khera phagerdas i bomba. Prachonde pánže múlen," brígasa vorbijas i Mariška.

La Ilona cigni chiv sas, káj žalas te garaďol la cigňasa, kana šunenas te dutunin le repillejvura pa šejro. Andej chiva garaďonas le Rom, saven sas, taj kodolen, saven naj, ášonas khejre taj paštonas pi phuv. I Ilona andi dár taj ando šijetimo bistrelas te ingrel pesa páji la cigňake taj kodi rovelas andaj truš taj andi bokh. I Ilona šímítijas la, pizdelas la andej vast, kerelas, te na rovel, de korkouri daralas taj izdralas.

Pala álomáši than sas, káj torďonas le repillejvura taj le Němci či kamenas te muken le le Rusonge. Márenas pe pa sako mejtera vi đejse vi ráti. Šundolas ži ando gav, sar prej pe puškázin le áďúvura.

Majbári dár sas andej Rom, kana šunenas, so keren le Němci le Romenca. Le nípura andaj gáva páše pašaj Farkažda vorbinas, hoď le Rom site chunavenas penge korkoura chiva, le Němci apal puškázinnas le, šukrenas le ánde taj šorenas le mesosa.

"Darav, te na aven ži amende taj te na keren kodo bistoššo amenca! Gejre manuša, muro Dejl!" rovelas i Mariška.

"Ma dara, Mariš, kado le Němcenge andi Farkažda či žala ávri. Site cirdine pe ži pašaj Diákiba. Taj palpále már o Ruso či mukel le," phenel o Gusti. "Dikhlem, sar mišto kerdan tumenge ávri chiv, ko žutindas tumenge lasa?"

"O phral taj amáro dad," phenel i Mariška. "Taj šun, amári Magduška sas íž la Terkasa vareká pašaj mermunci taj ande khoutar sastruno vágáši, hoď lášo-j paj chiv, sar žal pe ánde. Ivej phenav lenge, hoď te na troman te phíren kadejj dúr pa telepo, de lenge kadejj-i, sar o manuš te vorbijas le faloske. Kodi šej maj násul-i sar cigni."

I Magda šundas, hoď i vorba prá la-j taj boldel pe khatar o lašárímo: "Mamo, ma dara kadejj! Már bári sim! Dešuštáreberšengi sim. Lou prej ma aminti. Dikh, koj trušula, so andam paj mermunci, sas ávri cirdina taj phagarde taj amen nás sosa fitinas. No dikhes, sar šukáres phabon taj če táto den," asalas po dad taj pi dej. I Magda šukár šej sas, úči, dúj kále čurňi, láši taj godaver.

"Dikhen, so kerdas! Mír marel ma kadejj o Dejl! Phiravel mange khejre paj mermunci le trušula! Tu či žanes, hoď kado báro bíno-j?"

"Kodo-j múlenge, mamo, jejkh-i, taj tu šaj kiraves."

O Gusti kezďindas zuráles te asal. "La ša čáčimo-j, Mariš, šaj lošas, hoď si tu kacavi šej. Me sim prej la bárimango. Ma dara khanči, muri šej, de pej mermunci már na phír. Site las pej ame aminti, te šaj trajinas perdal, kana mar keťi bírindam ávri. Fajma már ávri bírinasa kodo šon, dúj mejg vígzija o háburúvo."

"Ilonka, tu muri cigni ejzika, av-tar mande, mír sal kacavi brígaki aďejs? So-j kodo, ká či vorbis?" puškerel i Ilona la cigňa Ilonkatar.

I šejouri late gejlás kadejj bi vouľaki, hoď i Ilona darajlas. "Phenes mange, muro jílouro, so-j tuke?"

I cigni šuttas tejde o šejro, hoď či phenel.

"Aha, tu či kames anglaj ávera te phenes mange, uďi, te na šunen ame. Žanes tu so, phenesa les mange andi áver soba." Gejle eksemo majdúr. "De so-j tusa, Ilon, vareso dukhal tu?"

"Dikh, kerestaňňa, so-j ma!" i šejouri ande kerdas peske vuštora taj del ká i Ilona phagerdo papiroši. Kerel les ávri, dikhel, pi palma-j vareso cigno, páрно.

"So-j kado? Kado horejzsko mago-j vad' so. Ká lal les?"

"Jáj, kerestaňňa, ká lem les! Tu či dikhes? Kado muro dand-i! Detehára ávri pejas mange. Dindardem ando márno taj voun ánde ášilas. Ando márno. Akánik náštik vorbij, te na dikhel kodo khonik. Feri dikh, so mezij! Sar phúri čohájňi. Dikh kodi chiv! Taj tu már šoha či phenesa mange, če šukár sim, hod' me sim maj šukár, uďi nič!"

"No kodo nič, tu muri cigni čirikli, taj kado bántij tu? Kodolesa phagres to šukár šejrouro? Kodo naj khanči! Bárola tuke áver nejvo dandouro taj maj šukár. Vi le ávera dand ávri perna tuke taj ande lengo than bárona tuke nejve, párnoura, šukára. Taj te kamla varekon te asal tu ávri vad' te márel andá tu prasamo, muk les, me chuťlou les taj kerou andá les dúj cigne! Kodo šaj paťas mange! Tu sal taj mindík avesa muri maj-, maj-, majšukár cigni šejouri pi intrego luma taj tela kham!"

I Ilonka sas naďon vouľaki, pejas la Ilonake andi kouri taj čumidkerdas lako intrego muj. Apal avile palpále ká le ávera. I Ilona pizdas o papiroši le dandesa andi posoti.

"Varesar but šušugindan tumenge! So kamen te vígzin?" puškerel o dad Gusti.

"Dade, dikh, man avila nejvo dand!" asal i Ilonka po dad.

"Jaj, so-j kado, so dikhav, sa i phúri Mári mezis, amári somsíďka," pherasazij o dad. "Či žanav, či žanav, hod' tutar mukou te čumides ma."

I Ilonka žanelas, hod' lako dad pheras kerel. Gejlas ande lesko angáli, chuťildas kouratar taj čumidkerdas les.

"Mariš, kana kezdinasa te pekas le koláča pi Patrádi?"

"Šaj kezdinasa mindár adejs, Ilon. Sar vígzisa, anesa amende le plejhura taj i Magduška la Herminasa ingrena le ká o pejko ando gav. Na bister te hamis po márno, ingrena sa etcerre."

"Mariš, av kacavi siveššo, mukav tuke khate la Betka, le prej la aminti. Site žav ká i lala, i Lina, t'anav mange eksemo kiral taj máko."

"Mišto-j, šaj žas, paj Betka ma dara, kodo žanes, hod' le šeja či mukena feri kadejj, khelena pe lasa."

Inke angla mizmejri ingerdas i Magda la Herminasa le plejhura le pekimasa taj le márnesa ká o pejko. Majinti kindárde le fjalovíva ceruzi taj skirinde pengó ánav pej cejduli taj le cejduli ragadinde pašaj plejhura, te na hamime pe le ávrenca. Ká o pejko denas te peken penge intregi Romňa taj pala mizmejri, kana már trobunas te žan pala pekimo, kharenas jejkh ávra, ke khanikaske či kamelas pe te žan kacavo lungo drom korkoures. Mindík žanas trín, štár žejňa khetánes, o drom maj feder žalas lenge taj či daranas kadejj. Khejre apal sako vorbijas taj ašárelas pengó pekimo, sar kaske-j maj feder peklo, hod' sar avilas kasko chumer opre. Keťivar anda kodo sas chámo, ke jejkh prasandas ávrako pekimo anglaj šavoura taj kodola žanas ávri te phenen la Romňake. Taj pale site šunelas intrego telepo o jajgataši taj i lárma:

"De av ávri, tu žungalej šúkabul'aki! Av ávri taj phen mange andej jákha, hod' mure koláčenca šaj márav ánde le karfa! Hod' zurále-j sar bár taj hod' me či žanav te d'urij! Me, savi kiravelas le barvále krajenge, le Židovonge taj doktorenge!"

Akánik nášel ávri i dújto Romňi: "Tu kiravesas le krajenge? Ma asav tu ávri! Ouva, kiraves le krajenske, de kodoleske, so akánik sovel tuke máto ando páto."

"Akánik báro muj-i tu, de ašta, te chuťlou tu, maj me to pharrado muj, kodo melálo, opre pharravou, dekhatar o jejkh kan ži ká o áver! Rugdalinou tu ande ti bul, feri či žanav, hod' rakhou la tuke, ke šúki-j sar dúj kemímagura!"

Kana kodi manušni ávri cipinkerdas pe taj angla sakones tejle dikhlas peska maj láša barátkiňa, boldas pe lake dumesa, vazdas opre le cochi taj sikadas lake i bul: "Dikh, kadejj dičol ávri i bul la láša romňaki! T'aviloun tu muj, sar muri bul, atunči naj musaj to gejro trivial and'ek kurko te mátołas, feri so prej tu dikhel."

I gejri romňi, pe sava sas ávri lini intrego chouli, ášilas te tordol sar kašt taj muti-sajvel. Apal sas anda kodo rojimo taj lárma, de atunči ande kodo chámo nášle páše vi le ávera Romňa taj kezdinde te áševen la. Buťivar site vortárelas kacavo chámo o angluno Rom. Taj vi čáčes žanelas te kerel páča maškar le. Šukáres phenelas lenge, hoď te na len kado kadejj, hoď andi chouli phenel pe akárso, so či phenenas či ando súno.

Akánik pa drom khatar pejko páča sas. Khonik či chalas pe, le Romňa eksemo kerde pi Patrádi. De pala mizmejri khate-j pale i chouli taj o kuškerimo, kacavo so inke khonik khati či šunelas. Sa ávri nášle andaj khera taj šunde, hoď vareko la phúra Marikaka mucake tejle šindas laki mustáca. Le manuša žanas-tar palpále andej khera taj vorbinas, hoď i phúri či del le páča pe kacavo dillimo, akánik kana háburúvo-j. Dúj somsídkíni šmítin la pa phíko: "Mari, ma cholľar tu, tu žanes sar friššen bárol mure romeski mustáca! Si te beretválj pe sako đejs. Tira mucake bal vi kodola bárona tela dúje tríne đejsen. Már ma rov!" Taj kana dikhle, hoď már náštík žutin lake, gejde-tar khejre.

Áver đejs i Ilona cítijas pa intregi mas, hoď izdran lake. Dekhatar o detehára nás ande peski mourči. Nervozijas pe, sorro rat či phandadas peski jakh, bolkerelas paj jejkh rig pi áver.

"Mamo, kana avla i Patrádi? Phendal, hoď žasa andi khangejri. Jáj, me már kodoleske kadejj lošav! Mamo, so-j tusa? Káj dikhes?"

La Ilona nás vouľa la cigňake vareso te phenel. Ando kher kerdo sas lake dekhatar o řž taj feri phírelas intár taj ourde. Náštík tordolas, či žanelas, so-j lasa. Inke nás kacavi bipáčaki. Karing le ijja časura detehára gejde la cigňasa ká i maj phúri pheň, ká i Lóri.

I Lóri naďon páčaki sas taj lášejíleski. Sas la pánž báre šavoura. Dúj šeja taj trín šáve, saven már romňa sas. Lako rom - o Adi - sas naďon lášo mužikáši, godaver, páčako taj šoha či mátołas, šoha khanikaske či vítijas, le terne taj le phúre kamenas les taj leski vorba poťijas. Azír le manuša kerde andá les mujáles taj kodolesa mišto kerde. Žanelas le Romenge mišto te phenel, žanelas te kerel maškar le páča, kana chanas pe.

I Lóri vineti jákha sas, lungi kále bal, save kerelas ando čomouvo. Účo čikat, taj sar mindíg te asalas. Sakones, ko avelas pala la, žanelas mišto ávri te šunel, taj te trobujas, žuti-jas, sar žanelas. Vi akánik mišto šunelas, so i Ilona vorbijas. Užárelas paša kodo le krumpli taj phenelas la Ilonake:

"Ma čudákolín, Ilon, ká ňerveššo sal. Keťti sal már bi le romesko, sa prej tu tordol. Korkouri baráres la cigňa ande kodi háburúvicko luma! Kado báro-j, vi pe muršes kodo but avilas, taj na pe romňa. Dikh, so tu sa bíris: Terejdis prá tu, paj cigni Beti, pa kher, víďik mišto-j tuke, užimo, n'av prej tu kacavi nasúl! Ašta, lešin, mindár avila kerdi i zumi, chasa amenca."

Dedúral šundolas dutunimo.

"So-j kodo? Sar te šunous áďúvura!" vorbij i Adi le romňange. Taj vi kadejj sas. Le áďúvongo puškázimo šundolas akanik maj páše. I Ilona chuklas opre taj kapindas la cigňa andej vast.

"Sigo, site garaďuvas, romňale, šavourale, sigo nášas amende andi chiv. Sigo, sigo keren!" cipij i Adi.

Kana nášle, dikhle, i chiv már pherdo-j le manušenca. Bolde pe taj nášle andi chiv, so sas a Ilona andi bár. Feri so bírinde te žan ánde. Pa paluno, so kerde ánde o vudar, fijú,

fijú - šoujázinnas prá le le granátura báre dutunimasa. I Betinka kezndindas te rovel. I Ilona kerdas ánde lake dúj kan.

"Akánik khate vereká po telepo site pejlas o granáto!" phenel o Adi. Le dúj pheña hangosa rud'in. I šejouri rojimasa mangel páji.

"Mamouri, trušáli sim, de ma páji, av-tar khejre, me darav, či kamav t'avav khate. Av, av!"

Varesoska granátura pejle kacave dutunimasa, hod' izdralas tela le intrego phuv taj o vudar teje pejlas paj chiv. Sigo ánde kerde o vudar. O dutunimo loukes ášolas. Etcerre ášilas páča. Sa mutisajle taj pháres phurdenas. Adi loukes gejas ávri andaj chiv, dárasa kezdiyas te dikhel taj te šunel, hod' či kezdiya pale o puškázimo. Apal žutindas le dúje romňange taj la cigňake t'aven ávri.

"Lori, Ilon, nášav te dikhav, so kerdas kodo puškázimo, so pecisajlas. Me gindij, hod' le Němci adejs már vígzinde, hoj páča dena. Žan páčasa khejre, ma daran khanči, me avou mindár pala tumende."

Le dúj pheña geje ká i Ilona. Vej trín pille páji te pen teje kodi dár. O páji feri nakhavenas.

"Lori, te bal sa phuv-i, sa ánde te bal-i, av ourde, an o bontouko, ávri chulavou la tuke."

"Jaj, Ilon, man i phuv akárkáj-i taj vi tut! Palaj kouri, andej kan gejas mange, de naj bajo, amári bacht, ká trajinas, hod' naj amenge khanči!" Jekh ávra čumidkeren, šmftij taj la cigňa so či tasaven le čumidimasa. I šejouri khančeske či haťárelas: adinti rovenas, daranas, de akánik andi loš asan, čumidkeren pe.

Telaj fejastra vareko cipij: "Aven ávri, sigo, nášeni! I Mariška taj o Gusti!"

Či šunde mišto, ko cipij, so cipij. I paluni vorba či šundilas mišto. Le romňa dikhle prej pe taj lengo jíllo sar te tord'iloun. Náštik mižanas pa than. De kodo ikerdas feri ek cerra. Apal nášle vej dúj ávri, ando nášimo lenas sako peste la Betka andaj vast, lengo jíllo ž'ando girtáno sas lenge, so či tasonas, ketřivar botlinde, so la cigňasa teje či pejle.

Site nášle pa intrego telepo. I Ilona bešelas ži po nakh taj i Mariška ánglal. Lengo kher tordolas maškar le anglune po telepo nadúr khatar le paposko. Már dedúral dikhenas, hod' le Rom pa intrego telepo nášle anglaj Mariškako kher taj vareso sikaven. De la Mariškako kher már či tordolas. Ášilas dopaš andá les. O tetevo nás, ášile feri trín falura. O bútori phagerdo, šukerdo ánde la buta phuvasa, phagerde tejgli. De o šporhelto khate sas taj inke phabolas ánde i jag.

"So-j kodo? So-j lenca?" cipin le Rom.

"Ata, ata! Kutka-j sa! Dikhen? Múle!" sikavel báre rojimasa i pheň, i Emila.

Le Rom, intregi Rom pa telepo tord'on pašaj bári chiv, savi ášilas paj Gusteski taj Mariškaki chiv. O rombantimo šudas ávri intrego čaládo ando lufto taj ákani pašton khate múle, sar šudas le. Bára zourasa sas pizdine andi phuv, ánde tasile. Ande lengo muj pherdo phuv sas, le vast, le purne ávri bolde, sa phagarde. O pháro sastruno vágáši šingerdilas pe ezero fertálen taj kodola fertaľa sastra ándež pusade andej lende.

I Ilona pizdas pe ži ánglal taj inke khančes ke či haťárel, so tertílindas. Dikhel, hod' le Rom nad'on roven, cipin, šingren penge bal, rud'in, tord'on taj lešin. Taj etcerre dikhlas le! Dikhlas lenge šingerde masa paj intregi riga. Atunči sar varekon te šingrelas lako jíllo andej late, sar varekon te márdoun andej la i bári šúri. Le purne phadon tela late. Phabon lake šúke jákha, save sar te dikhenas erekre pej múle. Le jákha bi le ásvengo. Ká le mure ásva? Kamav te rovav, de naj ma ásva! Fajma változinde bárengi. Laki pheň, i Mariška, paštol khate múli, o cigno Gustinko pašaj čúči. I dej ikrel les kadejj, hod' le Rom náštik phutren lake vast.

Le Rom ávri khosenas anda lengo muj i phuv, sako kamel te žutij, šon le kan paša jíllo, šunen, hoď či trajin, de hastalan. Le Gustesko perr šingerdo-j taj leske gouja ávri dičon. I Magduška, kodi bári goďaver šejouri, la dako čáčo vast, naj la dopaš šejro, de ášile lake dúj lungi kále čurňi, ragadime le ratesa. Lake dúj purne ávri-j boldine.

Taj i Ilonka? Ká-li i Ilonka? Niči, kado naj čáčo! Muro Dejl, kadi-j muri Ilonka, muri somnakuni ejzika, muro cigno heleššo šošojouro? Khate paštol, sa ando rat-i... Lake šukára krejci bal sar le angrušta, le šukára kávejjošša jákha ávri bolde - taj andej le bári dár.

I Ilona kezdiť te izdral, le šudre pája pa lake mas. "Dejvla, Dejvlouro, sar šaj muklal tu kado t'avel? Sar te žav me kado perdal? Dejvla, šaj dikhes tu pe kado? Dejvlouro, kadala dúj cigne šavoura sas, so khanikaske či kerde kanči!"

I Ilona či šunelas le romňango báro rojimo, či dikhel khanči, feri la cigňa Ilonka, lake báre šinimátura tejle šorde ratesa. Šunel pesko rojimo, pesko cipimo... De anda lako muj či šundol či álav. Feri o muj phuterdas taj šikoutij sar cigno žukel. Sar dilli chuťildas la Ilonkake ratvále mas andej vast taj zuráles ňomindas les. La palmasa ávri khosel anda lako mujouro i phuv taj o praho, čumidkerel lake vastoura, lake nájoura taj vareso šušugij ande lako kan.

I Lori taj i Emila darajle la Ilonatar. Daran, andi bríga te na dillajvel. Vej dúj rovenas sar le ávera, le jákha sa ásva, de kamenas te len la Ilonatar la múl'a Ilonka. Ávri gejlás lenge kodo feri atunči, kana i Ilona ánde múlás. Atunči kezdinde le romňa maj but te šikoutin.

Le murš phirade le múlen andej maj páše khera, te šaj thoven le taj te šon le andej koporšovura. I Ilona avila loukes peste. Šonas lake po šejro le šudre kirpi taj kamenas te ingren la ká lako papu.

"Niči, kamav t'ašuvav khate, kamav te dikhav la. Dejvla, Dejvla, ker te merav! Kamav te merav, Dejvla! Mír či lan feder man?" Le dúje vastenca ávri šingrelas peske bal, rágijas peske vundí, márelas pesko čikat andi phuv. I Lori már či bírijas lasa.

"Ilon, gindon tu! Vi man dukhal muro jíllo, vi me dillajjav. Si tu i cigni Betka, trobuj la dej!"

Vi o Adi tordolas paša late, chuťilelas la dúje vastenca taj rojimasa phenelas lake: "Site trajinas majdúr, site bírinás ávri, kodole múlenge már či žutinasas."

I Ilona žanel, hoď site trajij pe majdúr, de sar? Šaj trajij varekon kacave dukhajimasa ando jíllo? Kodo, so aďejs dikhlas, so gejlás perdal, kodo šoha či chasajvela ande laki goudí taj anda lako jíllo, šoha mejg trajija. Tordol, le dúj pheňa ikren la taj šmítin lako šejro. Vi lengo jíllo pharraďol andi dukh, ke vi voun chasárde penga pheňa taj le nípos, la pheňa, sava naďon kamenas.

"Ká lasa louve po prachomo? Keťti koporšovura! Site poťin le rašajeske paj miša... Dejvla, keťti louve, ká lasa le?"

I Ilona či žanel, ká vorbij peske korkourake taj gindosajvel hangosa: "Fajma, hoď o rašaj lešija, még avna ame keťti louve..."

E Rom tordon karing la, roven, e murš či lažan pe penge ásvendar. Apal o Adi choslas peske jákha, phurdas ávri peski lim taj dikhlas pej Rom: "Romale, kado naďon báro čorrimo-j. Po intrego telepo. Site žutinas jejkh ávres. Ande kado čorro háburúvo meren le cigne šavoura, save khanikaske či kerde khanči. Múlás amáro phral, amári pheň. Den, so šaj. Trobuja ame but louve. Šuvas ame khetánes, das, ko keťti bírij."

Le Rom loukes aven peste. Khosle penge jákha, taj sar t'aviloun andej le nejvo trajo.

"Ma dara, Ilon, šuvasa ame khetánes, ko keťti šaj del. Vareso biknasa, vareso šuvasa andi simáďi, varesar avla," cipin le Rom paj jejkhávres.

"Me rudínou la lala Klára taj tu, Ilon, žasa palaj lala Lina, kodi bistoššan vareso dela ame."

"Me biknou muri nejvi salvejta," phenel i Emila, "paťa mange, kana si kacavo bajo, atunči le manuša žutin jejkh ávres."

Sar te šundoun káj álava - avel ká i Ilona o phúro primáši, o Budi. Šukáres chulado sar mindík, páčako, feri rovjárde jákhenca, o muj ánde cirdino dukhatar. "Le, Ilonka, le kako, tuke dav le, bikin le, me gindij, hod' lesa prej le dosta louve po prachomo. Man már či trobun," taj das la Ilona vareso ando vast. Kana phuterdas i palma, virítinde prej la dúj báre angrusťa, le Budesko maj báro bário. Angrusťa, save mindík lesa sas, save šoha či šuttas tejle pa vast, angrusťa, save sikhavenas lesko barvalimo taj lesko hango, sosko lumako prímaši-j. Taj kodola akánik pašton pe lako vast. Laki palma izdral taj intrego Ilona taj haťarel, hod' si la ásva. O bár ande lako jílo mukľol taj tejle folij andej ásva, le ásva šord'on sar báro páji, ávri muken o bár ando jílo, ávri muken i dukh, so pusavel. Kado čačimo-j, le Rom láše-j. Lake Rom, maškar save trajij. Naj barvále, ta sa den, so si le.

O Budi! Kado bário Budo! Le Rom sar te daranas lestar, taj dikh! Das kodo, so sas lesko maj kuč! I Ilona žanel, haťarel, hod' akánik már šoha č' avla kodo, so sas. Vareso andej la múlas la cigňa Ilonkasa, de paša kodo haťarel, hod' kacave idejura le manušes ándral zuráren, te šaj žal perdal le maj pháre d'ejš.

I Ilona vazdas opre o šejro, las pej vast la cigňa Betka taj čumidas la. Te trajin musaj.

Přeložil Peter Stojka

ROMANO DŽANIBEN - VII - 4/2000

Časopis romistických studií.

Vydává **Společnost přátel časopisu Romano džaniben.**

Redakce: ROMANO DŽANIBEN, Cimburkova 23, 130 00 PRAHA 3,

tel. 02/22 78 22 03, e-mail: dzaniben@email.cz, ISSN 1210-8545

internetové stránky: www.volny.cz/dzaniben

Šéfredaktorka:	Milena Hübschmannová
Výkonné redaktorky:	Hana Šebková a Lada Viková
Technický redaktor:	Peter Wagner
Distribuce:	Anna a Berty Žigovi
Autor obálky:	Jan Andersson

Sazba, osvit, tisk: QT, s.r.o., Milevská 2A, 140 00 Praha 4, tel. 02/61 22 52 10.

Vychází v nákladu 1.000 kusů. Roční předplatné: 280,- Kč

Objednávky zasílejte na adresu: Anna Žigová, Mládeže 23, 169 00 PRAHA 6.

Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.

**Toto číslo bylo podpořeno Nadací rozvoje občanské společnosti
z prostředků Evropské Unie v rámci programu PHARE**

a

Open Society Fund Praha.

Literární přílohu podpořilo Ministerstvo kultury České republiky.

